Arrighi, Hopkins, Wallerstein

Sistem Karşıtı Hareketler

metis

Giovanni Arrighi
Terence K. Hopkins
Immanuel Wallerstein

Sistem Karşıtı Hareketler

Çevirenler:
C. Kanat, B. Somay, S. Sökmen

metis

Metis Yayınları
İpek Sokak 9, 34433 Beyoğlu, İstanbul
Tel: 212 2454696 Faks: 212 2454519
e-posta: info@metiskitap.com
www.metiskitap.com

Sistem Karşıtı Hareketler
G. Arrighi, T. K. Hopkins, I. Wallerstein

İngilizce Basımı: Antisystemic Movements
Verso, Londra 1989 (VI. Bölüm ilk kez 1991'de makale olarak yayımlanmış ve kitaba dahil edilmiştir)

© G. Arrighi, T. K. Hopkins, I. Wallerstein, 1989
© Metis Yayınları, 1991, 2004

İlk Basım: Nisan 1995
İkinci Basım: Kasım 2004

Kapak Fotoğrafı: Praglılar Rus tanklarının önünde, Josef Koudelka, 1968

Dizgi ve Baskı Öncesi Hazırlık: Metis Yayıncılık Ltd.
Baskı ve Cilt: Yaylacık Matbaacılık Ltd.

ISBN 975-342-070-6

Aquino de Bragança,
Ruth First,
Georges Haupt ve
Walter Rodney için..

İçindekiler

Sunuş 9

Giriş 11

Sınıf ve Statü Grubu Kavramlarının Bir Dünya Sistemleri Perspektifi içinde Yeniden Ele Alınması 13

Sistem Karşıtı Hareketlerin İkilemleri 35

Sınıf Mücadelesinin Kurtuluşu mu? 56

1886-1986: Haymarket'in Ötesi mi? 78

1968: Büyük Prova 95

1989: 1968'in Devamı 112

Kaynaklar 137

Sunuş

BU DENEMELER yıllarca süren bir işbirliğinin ve öncelikle de Fernand Braudel Center for the Study of Economies, Historical Systems and Civilizations; Maison des Sciences de L'Homme ve Starnberger Institut zur Erforschung Globalen Strukturen, Entwicklungen, und Krisen tarafından desteklenen Dünya Ekonomisi hakkında yıllık Uluslararası Kollokyumlar'a ortak katılımlarımızın ürünüdür. İlk dört deneme sırasıyla, Yeni Delhi, 4. Kollokyum, 4-6 Ocak 1982; Paris, 6. Kollokyum, 4-5 Haziran 1984; Dakar, 7. Kollokyum, 20-22 Mayıs 1985; Modena, 8. Kollokyum, 14-16 Haziran 1986'da sunulmuştur. Beşinci deneme Atlanta Emory Üniversitesi'nde 24-26 Mayıs 1988 tarihlerinde on ikincisi yapılan Dünya Sisteminin Politik İktisadı Konferansı'na sunulmuştur. Altıncı deneme ise, Stanberg'de 28-30 Haziran 1991 tarihlerinde yapılan "1989: End of an Era?" (1989: Bir Dönemin Sonu mu?) başlıklı 12. Kollokyuma sunulmuştur.

Bu denemeler daha önce şu dergi ya da derlemelerde yayımlanmıştır: 1. *Review,* VI 3, Kış 1983; 2. *Social Research,* LIII 1, Bahar 1986; 3. *Review,* X 3, Kış 1987; 4. *Review,* XII 2, Bahar 1989; 5. *Revolution in the World-System* içinde, der. T. Boswell, Greenwood Press, Westport, CT, 1989; 6. *Review,* XV 2, Bahar 1992.

Giriş

SİSTEM karşıtı hareketler kavramı, bir sistem hakkında analitik bir perspektifi varsayar. Burada sözünü ettiğimiz sistem, bir dizi sistem karşıtı hareketin doğmasına yol açtığını iddia ettiğimiz tarihsel kapitalizmin dünya sistemidir. Kitapta yapmaya çalıştığımız şey ise, bu sürecin ana hatlarını çizmeye çalışmaktır. Belirli tür hareketleri üreten ve eşzamanlı olarak da bu hareketlerin içinde faaliyet gösterdiği sınırları belirleyen, sistem çapındaki yapısal süreçleri araştırıyoruz.

Söz konusu hareketlerin kendilerini tanımlama tarzları olmuştur. Bu kendini tanımlama biçimleri büyük ölçüde on dokuzuncu yüzyıl kapitalist dünya ekonomisi içinde formüle edilen ya da billurlaşan kategorilerden çıktı. Bu hareketleri meşrulaştıran, kökenlerini ve hedeflerini açıklayan ve örgütsel ağlarının sınırlarına işaret eden iki temel kavram, sınıf ve statü grubu kavramları oldu.

Bu hareketlerin çağdaş ikilemleri, sınıf ve statü grubu kavramlarının taşıdığı ikilemle aynı sorunun parçasını oluşturmaktadır. Bu nedenledir ki, öncelikle bu iki kavramı bir dünya sistemleri perspektifinden yeniden ele almadan, bu hareketlerin tarihlerine ya da geleceklerine ilişkin bir çözümlemeye girişemezdik.

Bu girişte, kitaptaki makalelerde bulacağınız tartışmaları tekrarlamayacağız. Yalnızca şunu belirtmek istiyoruz: Bu hareketleri doğuran süreçler baştan beri dünya ölçeğinde olsa da, bu hareketlerin ürettiği örgütsel karşılıklar bugüne dek hep öncelikle çeşitli devletler düzeyinde olmuştur. Yüzeye yeni çıkmaya başlayacak olan örgütsel karşılıkların daha fazla dünya ölçeğinde olacağına inandığımızdan, dünya sistemi içinde bugüne kadar var olan sistem karşıtı hareketlerin yapılarını ve başarı derecelerini yeniden incelemeyi yalnızca teori için değil pratik için de önemli ve acil görüyoruz.

I

Sınıf ve Statü Grubu Kavramlarının Bir Dünya Sistemleri Perspektifi İçinde Yeniden Ele Alınması

Ulusların Zenginliği'ni oluşturan I. kitabın meşhur, ama çoğu kez göz ardı edilen sonuç bölümünde Adam Smith, "her uygar toplumun üç büyük, özgün ve kurucu katmanı"nın, yani rantla yaşayanların, ücretle yaşayanların ve kârla yaşayanların çıkarlarını tanımlıyordu (1961: I, 276). Smith, ilk iki katmanın çıkarlarının toplumun genel çıkarıyla bağdaştığını savunuyordu; çünkü yaptığı çözümlemeye göre hem rantların hem de ücretlerin gerçek değeri toplumun refahıyla yükselmekte, oysa ekonomik gerilemesiyle düşmektedir. Öte yandan, kâr edenlerin çıkarları ise bu genel toplumsal çıkardan farklı, hatta ona karşıttır; çünkü piyasayı genişletmek ve rekabeti daraltmak her zaman tüccarların ve imalatçıların çıkarınadır. Ve "piyasayı genişletmek çoğu kez kamu çıkarına yeterince uygun olabileceği" halde, "... rekabeti daraltmak her zaman buna ters düşecektir ve bu yalnızca, kendi kârlarını doğal biçimde olabilecekleri düzeyin üstüne çıkararak kendi çıkarları için yurttaşların geri kalanına anlamsız bir yük getiren satıcıların işine yarayabilir" (1961: 1, 278).

Kâr elde edenler yalnızca, genel çıkara aykırı bir çıkara sahip olmakla kalmazlar. Kendi çıkarlarını da daha iyi bilirler ve bunları gözetmekte rantla ya da ücretle geçinenlerden daha büyük bir güç ve kararlılığa sahiptirler. Toprak sahiplerinin, "durumlarının rahatlık ve güvenliğinin doğal sonucu olan tembellikleri onları çoğu kez cahil bırakmakla kalmaz, herhangi bir kamu düzenlemesinin sonuçlarını öngörmek ve anlamak için kafa çalıştırmalarını da olanaksızlaştırır"

(1961: I, 276-7). Ücret kazanana gelince, "o ne genel toplumsal çıkarı kavrayabilir, ne de genel toplumsal çıkarın kendi çıkarıyla bağlantısını anlayabilir" (1961: I, 277). Üstelik, kamusal müzakerelerde, "onun sesi pek az işitilir ve ciddiye alınmaz; işverenlerin, onun kopardığı yaygarayı kendi amaçları için körüklediği, ortaya sürdüğü ve desteklediği bazı belirli durumlar hariç" (1961: I, 277). Öte yandan, kâr elde edenler, özellikle de çok büyük miktarlarda sermaye kullananlar, zenginlikleriyle kamuoyu dikkatinin en büyük kısmını kendi üzerlerine çekerler. Üstelik, bütün yaşamları boyunca plan ve projelerle uğraştıklarından, kendi tikel çıkarları konusunda, toplumun başka katmanlarından çok daha keskin bir kavrayışa sahiptirler.

Bir yasama çalışması olan *Ulusların Zenginliği*'ndeki bu "sınıfsal çözümleme"nin amacı, hükümranı, tüccarların ve imalatçı patronların baskılarına boyun eğmenin ve onların tavsiyelerini dinlemenin getireceği tehlikelere karşı uyarmaktı. Bunun yerine, hükümran, ulusal hanenin başı olma sıfatıyla piyasanın sivil toplum üzerindeki hâkimiyetini güçlendirmeli, böylelikle, daha etkin bir kamu yönetimi ve ulus için daha yüksek bir refah şeklindeki ikili amacı gerçekleştirmeliydi.

Bizim buradaki amacımız, Smith'in ulusal aile reisine verdiği öğüdün ya da bunun dayandığı asıl çözümlemenin sağlamlığını değerlendirmek değil. Daha ziyade çözümlemesinin politik ekonominin paradigması sayılabilecek, ve bugün de çağdaş sınıfsal çözümlemelerde tekrarlanagelen kimi özelliklerine dikkat çekmek istiyoruz.

Birincisi, Smith'in sözünü ettiği üçlü toplumsal düzen, belirli bir hükümranın ya da devletin toprak sınırlarıyla tanımlanan özel bir toplum türüne dayandırılmaktaydı. Bunlar devletlerarası bir sistem içinde işlev gören ve birbirlerini karşılıklı olarak dışlayan kümeler biçiminde kurulmuş ve kurulmakta olan Avrupa devletleriydi.

İkincisi, Smith'in toplumsal katmanları (ya da sınıfları) mülkiyet ilişkileri temelinde tanımlanmıştı. Toprak, sermaye ve emek gücü sahipliği, onun üç büyük toplum katmanını tanımlar. Burada sermaye sahipleri arasında, bugün kimilerinin sermayenin bir "fraksiyonu" diye niteleyeceği bir kesim (tüccarlar ve imalatçı patronlar), politik ekonomik güçleri, kendi çıkarlarının daha çok farkında olmaları ve

çıkarlarının genel toplumsal refaha karşıtlığı bakımından, özel muameleye layık görülerek ayrı tutulmuştur.

Üçüncüsü, her bir toplumsal katmanın/sınıfın çıkarı, piyasadaki konumuyla özdeşleştiriliyordu; yani hem ayrı sınıflar olarak birbirleri karşısındaki (ve aynı sınıf içindeki bireylerin de birbirleri karşısındaki) rekabet olanaklarıyla, hem de piyasalardaki –girişin kısıtlanması olarak anlaşılan– tekel gücünün her biri için getirdiği bedel ve nimetlerle. *Ulusların Zenginliği*'nde Smith, bir sınıfın kolektif eyleminin öznel zeminini, bu tür piyasa çıkarlarıyla sınırlıyordu. Üretim unsurları piyasalarında olduğu kadar, ürünlerdeki tekel gücünün izleri de hükümranın/devletin bu piyasalara girişle ilgili kısıtlamalar karşısında toleransının oluştuğu bir zamana kadar uzatılıyordu.

Dördüncüsü, piyasa ilişkileri ulusal-ekonomik mekânlar içinde ya da arasında tanımlanıyordu. Bu yüzden sınıf çatışmaları ve konumlanışları da her bir devlet içinde, o devletin politikaları üzerinde etki gösterme / denetim kurma mücadeleleriyle sınırlanmıştı. Diğer bir deyişle, çözümleme birimi sınıf çelişkilerinin hem bağlamını, hem de nesnesini belirleyen ulus-devlet'ti.

Beşincisi, sınıf çıkarları ve güçleri karşısında devlet eylemlerinin "göreli özerklik" taşıdığı varsayılmıştı. Yasa ve düzenlemelerde sürekli olarak belirli sınıfların ya da "fraksiyonlar"ın güç ve etkilerinin izleri bulunuyordu. Ancak, hükümranın bir tür genel çıkarı öne çıkarabilmek için, böyle bir genel çıkar etrafındaki mutabakatı yansıtarak ve/veya üreterek, kendini herhangi bir özel çıkardan uzak tutabileceği varsayılıyordu.

Bu analitik çerçeveyi, Karl Marx'ın politik ekonomi (yani, Smith ve öteki klasik ekonomistlerin) *eleştirisi*'yle bağlantılı olan bir çerçeveyle karşı karşıya getirirsek, sonuca ilişkin iki odak kaymasının ortaya çıktığını görürüz: bir yandan devlet-tanımlı ekonomik mekânlardan dünya-ekonomik mekâna doğru bir kayma, öte yandan pazaryerinden işyerine doğru bir kayma.

Birinci kayma, piyasanın artık, bağımsız bir ekonomik mekân olarak bir ulus-devletle çevrelenmiş (ya da, onun içine "oturtulmuş") biçimde görülmediğini ve dünya ekonomisinin de artık, ayrı ulusal-ekonomik mekânları bağlayan bir devletlerarası ekonomi olarak al-

gılanmadığını ima ediyordu. Ulus-devletler daha ziyade birleşmiş bir dünya piyasasındaki yetki bölgeleri olarak görülmekteydiler. Emeğin dünya ölçeğinde toplumsallaştırılmasını gerçekleştiren dünya piyasası –Marx'ın, kurucu katmanlarıyla, burjuvazi ve proletaryayla tanımladığı– kapitalist toplumun sınıf çelişkilerinin ve bu yüzden de sınıf mücadelelerinin, en genel bağlamını belirliyordu:

Sermayenin modern tarihi on altıncı yüzyılda, dünyayı kucaklayan bir ticaretin ve dünyayı kucaklayan bir piyasanın yaratılmasıyla başlar (1959: 146).

Bu piyasa ticarete, denizciliğe, karayolu iletişimine muazzam bir gelişme sağlamıştır. Buna karşılık bu gelişme de, sanayinin genişlemesi üzerinde etkili olmuştur; ve sanayinin, ticaretin, denizciliğin, demiryollarının genişlemesiyle orantılı olarak, aynı oranda, burjuvazi de gelişmiş, sermayesini artırmış ve Ortaçağ'dan devraldığı tüm sınıfları geri plana itmiştir (1967: 81).

Bu, salt egemen devletler arası bir ticari ilişkiler sorunu değildir. Daha ziyade gelişmekte olan burjuvazi,

tüm ulusları, yokolma tehdidine karşı burjuva üretim tarzlarını kabule zorlamaktadır; kendisinin uygarlık dediği şeyi onların içine sokmaya, yani onları burjuvalaşmaya zorlamaktadır. Tek kelimeyle, kendi suretinde bir dünya yaratmaktadır (1967: 84).

Bu yolla yaratılan dünya, büyük ölçüde katmanlaşmış bir tahakküm yapısıyla niteleniyordu ve kolektif eylemin öznel zemini yalnızca piyasa çıkarları değildi:

Tıpkı kırı kentlere bağımlı kılmış olduğu gibi, barbar ve yarı-barbar ülkeleri uygar ülkelere, köylü ulusları burjuva uluslara, Doğu'yu da Batı'ya bağımlı kılmıştır (1967: 84).

İkinci kayma ise, Marx'a göre bir bütün olarak burjuva toplumun ayrışma eğilimi gösterdiği iki büyük sınıfın, burjuvazi ve proletaryanın arasındaki uzlaşmazlığın artık, ürün ya da üretim unsurları piyasalarındaki ilişkilerde değil, üretim ilişkilerinde bulunduğuna işaret ediyordu. Ulusun ve onun bileşen sınıflarının çıkarlarını tanımlamak için Smith, *Ulusların Zenginliği*'nin en başındaki toplu iğne fabrikası senaryosunu bırakmış ve pazaryerindeki arz ve talebin karşılıklı etkileşimini ve ulusal politik alandaki sınıf çıkarlarını izlemiştir. Marx ise politik ekonomi eleştirisinde bizi tam tersi yöne götürdü. Atölyeyi değil, "her şeyin yüzeyde ve tüm insanların gözleri önünde yer aldığı" gürültülü pazaryerini (ve buna politik arenayı da eklemek

mümkün) terk eder ve üretim araçları sahibi ile emek gücü sahibini, "daha eşiğinde 'İş Dışında Girilmez' ibaresiyle karşılaştığımız gizli üretim hanesine doğru" izleriz (1959: 176). Bu gizli üretim barınağında Marx, sınıf mücadelesi ve toplumsal dönüşümün çok farklı iki senaryosunu işaret eden oldukça çelişkili iki eğilim bulmuştur.

Birincisi, Marx'tan sonra Marksist literatürde genellikle vurgulanan bir eğilimdi: Üretim araçları sahipleri ile emek gücü sahipleri arasındaki ilişkinin, pazaryerine getirdikleri metalarm tam tamına üretim/yeniden üretim bedelleriyle değişime girme eğilimi taşımaları anlamında (kuşkusuz durum her zaman, hatta normalde bile böyle değildir), eşitler arasındaki bir ilişki olarak ortaya çıktığını varsaysak bile, bu ilişki temelde eşitsiz bir ilişki olacaktır. Bunun nedeni kapitalist üretimin, sermaye ile emeğin göreli değeri ve göreli pazarlık gücü üzerindeki uzun vadeli etkileridir. Yani kapitalist üretim, emek gücünün değerini (onun gerçek yeniden üretim maliyetlerini) düşürmeye ve aynı zamanda da, emek gücü sahiplerinin pazarlık gücünü çökertmeye eğilimli bir süreç gibi görünmektedir; böylece, emeğin yeniden üretim maliyetlerinin düşürülmesinin avantajlarım da bütünüyle sermayeye devşirme eğilimi taşır.

Bu eğilim sermayenin üretim içinde sahiplendiği, giderek büyüyen artı emek kütlesinin realizasyon sorunlarını ortaya çıkarır. Bu sorunlar aşırı üretim krizleriyle, kendilerini dönemsel olarak ortaya koyarlar; bunların üstesinden bir yandan,

> bir üretici güçler kütlesinin zorla tahrip edilmesiyle, öte yandan da, yeni pazarların ele geçirilmesi ve eskilerinin, daha esaslı şekilde sömürülmesiyle [gelinir]. Yani, daha yıkıcı krizlere zemin hazırlayarak ve krizleri engelleme araçlarını azaltarak (1967: 86).

Yukarıdan da görülecektir ki, emek ile sermaye arasında, işyerinde sürekli olarak yeniden üretilen ve pekiştirilen bu eşitsiz ilişki, sermayeyi, pazarda kendi kendisini telef etmeye, ya da dünya ekonomisinin hem genişlemesine (birleşmeler), hem de derinlemesine, daha büyük ölçüde gelişmesine götürür. Yerküre sınırlı olduğuna göre, bu gelişme ne kadar eksiksiz olursa sermaye de kendi kendini o kadar fazla telef edecektir.

Bu senaryoda emek, kapitalist krizleri hızlandırmak bakımından

olumsuz bir anlam taşımak dışında hiç bir rol oynamaz; Marx'ın deyişiyle, "aşırı üretim salgını"nın patlamasından nihai anlamda sorumlu olan, emeğin işyerinde artan ölçüde boyunduruk altına alınması ve sonuçta pazardaki pazarlık gücünün zayıflatılmasıdır. Emek, ya da onun toplumsal kişiselleşmesi olan proletarya ancak, sermayenin kendi kendini tahrip etmesini politik devrime dönüştürmekte etkin bir rol oynar. Çalışma ve yaşam koşullarının giderek güvenilmez hale gelmesi proleterleri, burjuvaziye karşı birlikler kurmaya yöneltir.

> Bazen işçiler zafer kazanırlar, ama yalnızca bir zaman için. Onların kavgalarının gerçek meyvesi bu dolaysız sonuçta değil, işçilerin giderek genişleyen birliğinde yatar...
>
> Proleterlerin bir sınıf ve sonuçta, bir politik parti şeklinde örgütlenişleri işçilerin kendileri arasındaki rekabetle sürekli olarak bozulmaktadır. Ama hep yeniden daha güçlü, daha sağlam, daha kudretli bir şekilde boy verir.
>
> Eski toplumun sınıfları arasındaki bütün çarpışmalar proletaryanın gelişme yolunu, birçok bakımdan açmaktadır. Burjuvazi kendini, sürekli bir çarpışmaya atılmış halde bulur. Önce aristokrasiyle, sonra da çıkarları sanayinin ilerlemesiyle uzlaşmaz duruma gelmiş olan burjuva kesimlerin kendileriyle; ve her zaman için de yabancı ülkelerin burjuvazileriyle. Bütün bu kavgalarda proletaryaya başvurmak, onun yardımını istemek ve böylece onu politik arenaya çekmek zorunda kaldığını görür (1967: 90).

Ne var ki yukarıda işaret ettiğimiz gibi, Marx bu senaryonun yanı sıra, açılımı bakımından bütünüyle ayrı, bir başka senaryoyu daha ileri sürmüştür. Hem *Manifesto*'da, hem de *Kapital*'de bize, artan bir yığın yoksulluk, baskı ve aşağılanmayla birlikte, işçi sınıfının gücünün de, kendi yapısal zayıflığına karşı koymayı amaçlayan politik örgütlenmesinin bir sonucu olmaktan ziyade kapitalist üretim sürecinin kendisinin bir sonucu olarak arttığı söylenmektedir.

> Sermaye devlerinin sürekli azalan sayısıyla birlikte... yoksulluk, baskı, kölelik, aşağılanma, sömürü yığını da artar; ama bu da işçi sınıfının, yani kapitalist üretim sürecinin bizzat kendi mekanizması dolayısıyla sayıca sürekli artan, disiplinli, birleşmiş ve örgütlü bir sınıfın başkaldırısını artırır (1959: 763).
>
> Burjuva sınıfın varoluşu ve hâkimiyeti için temel koşul sermayenin oluşumu ve artmasıdır; sermayenin koşulu ise ücretli emektir. Ücretli emek münhasıran emekçiler arasındaki rekabete dayanır. Burjuvazinin gönülsüz bir biçimde teşvik ettiği sanayinin ilerlemesi emekçilerin, rekabetten doğan yalıtılmışlıklarının yerine, ortaklıklarından doğan devrimci birliği geçirir. Bu yüz-

den, Modern Sanayi'nin gelişimi burjuvazinin, ürünler üretip sahiplendiği temeli ayaklarının altından çekip alır (1967: 93-4).

İşte bu yüzden işyerinde emeğin güçlenmesi, burada, sermayenin krizinin nedeni olmaktadır.

Bildiğimiz gibi, Marx üretimin barınağında keşfettiği bu iki çelişkili eğilimi, kapitalist toplumdaki sınıf çelişkilerinin çözümlenmesi için bunların tüm sonuçlarını tam ve sistemli olarak ortaya koymak bir yana, bağdaştırmayı da asla başaramadı. Bunun yerine Marx tarihsel yazılarının kimilerinde, pek çok izleyicisi ise kendi kuramsal yazılarında politik ekonomi eleştirisini bir yana bıraktılar ve politik ekonominin eleştirisini gerçekleştirmekten ziyade onu canlandırarak, Smithçi sınıf çözümlemesi paradigmasına geri çekilmiş oldular.

Marx örneğinde bu geri çekilme en çok Fransa'da sınıf mücadelesi üstüne yazılarında belirgindir; burada sınıf çıkarları ulusal bir politik ekonomik mekânın terimleriyle tanımlanmıştır ve üretim hanesinde olup bitenler bu tabloda hiç yer almazlar. Belli ki Marx, kapitalist toplumun genel, uzun vadeli eğilimlerini çözümlemek için ileri sürdüğü bu farklı odağın, bu tür eğilimlerin görece düşük olduğu bir gelişme aşamasında, sınıf mücadelesinin somut bir anının somut çözümlemesi açısından sınırlı bir anlam taşıdığı düşüncesindeydi.

Üstelik, kuramsal düzeyde bile, odağın kayarak politik ekonominin gürültülü alanından uzaklaşması, politik iktidarın, yani verili bir toprak parçası üzerinde meşru şiddet kullanım tekelinin ana mevkii* olarak ulus-devletin herhangi bir şekilde küçümsenmesi anlamına da gelmiyordu. Kökeni ne olursa olsun, ulus-devletlerde somutlaşan bu iktidar apaçık bir şekilde, eşzamanlı olarak iki yönde kullanılabilirdi ve genellikle de kullanılmıştır: dünya ekonomisinde kapitalistler-içi rekabetin saldırgan/savunmacı bir aracı olarak ve ulusal yörelerdeki sınıf mücadelesinin saldırgan/savunmacı bir aracı ola-

* *Locus* (çoğulu *loci*) kelimesi Latince köklü ve konumu belirli koşullarla tanımlanmış "yer" anlamına geliyor; dünya sistemi perspektifi içinde kasıtlı seçilmiş bir kelime olduğunu düşündüğümüzden "yer" yerine "mevkii" kullandık (yayıma hazırlayan).

rak. Gerçi, bir yandan dünya ekonomisi ağlarının artan yoğunluğu ve ilintililiği, öte yandan sınıf çelişkilerinin pazaryerinden işyerine kaydırılması, nihai olarak ulus-devletleri her iki bakış açısından da "modası geçmiş" duruma getirecekti. Bununla birlikte, Marx bu eğilimin anahatlarını çizerken, yalnızca, kapitalist dünya ekonomisinin, çok uzun vadede asimptotik şekilde yaklaşacağı bir durumu tanımlıyordu. Sınıf mücadelesi tasarımlanan bu asimptottan uzaklaştığı ölçüde, politik/ulusal bir nitelik alacaktı. Marx'a göre ülkesi de milliyeti olmayan bir sınıf olan proletarya bile, her şeyden önce, ulusal bir mücadele vermek zorundaydı:

> Proletarya her şeyden önce politik üstünlük kazanmak, ulusun önder sınıfı konumuna yükselmek, kendisini tam da ulus haline getirmek zorunda olduğundan kendisi de bu ölçüde ulusaldır, ancak kelimenin burjuva anlamında değil (1967: 102).

Ne var ki Marx'ın ampirik olarak politik ekonomiye geri çekilişi kuramsal düzeyde buna tekabül eden bir gerileme getirmedi. Yalnızca, on dokuzuncu yüzyıl Avrupası'nın tarihsel koşullarını, Manifesto ve Kapital'de tasarımlanan asimptotik koşullardan ayıran mesafenin kabul edilmesi anlamına geliyordu bu.

Ancak Marx-sonrası Marksistlerin politik ekonomiye doğru gerilemesinde ve onu canlandırmasında, örtük olarak bundan çok daha fazlası bulunuyordu. Yüzyıl dönümünde geliştirilmeye başlanan ve daha sonra, Lenin tarafından ortodoks bir tarzda sentezi yapılan mali sermaye, tekelci sermaye, emperyalizm ve devlet kapitalizmi *kuramlarının* en çarpıcı niteliği, bizi politik-ekonomik ilişkilerin gürültülü alanına geri götürmesidir. Bunların ana kaygısı kapitalist rekabetin biçimleridir ve nitelenen sınıf çelişkileri de pazar çıkarları ve devlet iktidarı açısından tanımlanan çelişkilerdir. Bu tür pek çok formülasyon zamanın politik stratejileri bakımından gerekçelendirilmiş olsun ya da olmasın, burada bizi ilgilendiren, Marx'ın takipçilerinin bu formülasyonları, onun Smithçi politik ekonomi eleştirisinden yapılmış pragmatik bir geri çekilmeden çok kuramsal bir ilerleme olarak göstermeleridir.

Politik ekonomiye doğru bu kuramsal gerileyiş yüzyıl dönümünde kapitalist dünya ekonomisini nitelemeye başlamış olan eği-

limlerin varlığında kısmen haklı çıkarılabilmişti. Marx'ın paradigmatik kaymasının baştan varsaydığı dünya pazarının giderek tekleşmesi, devlet-korumacı/merkantilist politikaların yeniden ortaya çıkmasıyla birlikte çökmeye başladı. Bu politikalar giderek artan bir şekilde, dünya kapitalist rekabetini işletmeler arası ilişkiler diyarından devletler arası ilişkiler diyarına aktardılar. Sonuç olarak, savaş ve ulusal/emperyal otarki* ön plana çıktı ve pragmatik bakımdan, dünya ekonomisi senaryosuna şekil verdi. Bu eğilimle bağlantılı olarak, ekonomik etkinliğin yeni oluşan ve başı çeken / çekirdek kesimlerinin birçoğuna damgasını vuran yüksek sermaye yoğunluğu ve merkezileşme, dünya ekonomisinin ayrıştığı ulusal/emperyal parçaların arasındaki rekabetin sınırlanmasını getiren ve çoğunlukla devlet iktidarı tarafından desteklenen uygulamaların yeniden canlanmasına yol açtı. Böylelikle, dünya ekonomisinin yaşamında yeniden devletler ön plana çıktılar; egemenlik tekeli ve egemen-aracılığıyla-tekel bir kez daha sınıflar ve fraksiyonlar arasındaki çatışma ve konumlanmaların çevresinde döndüğü merkezi sorun haline geldi. Yirminci yüzyılın ilk yarısını geniş ölçüde niteleyen bu durum kuşkusuz, kısa ya da orta vadeli sınıf çelişkileri ve çatışmalarının kısa ya da orta vadede çözümlenmesi için en anlamlı kuramsal çerçeve olarak, politik ekonominin canlandırılmasına gerekçe sağlıyordu.

Bu yüzden, Lenin'in ileri sürdüğü sınıf çatışma ve ittifakları anlayışının kuramsal bakımdan, Marksçı paradigmadan çok Smithçi paradigmaya daha iyi uyduğunu görmek bizleri şaşırtmamalıdır: Sermaye "fraksiyon"larından birinin tekelci iktidarı (Smith'in kitabında, büyük sermaye kullanan tüccar ve imalatçı patronlara karşı mali sermaye ve büyük ölçekli sanayi), emperyalistler arası çekişmelerin ve savaşın (Smithçi deyişle, uluslar arasındaki düşmanlık) yanı sıra israf ve sömürünün de başlıca belirleyicisi olarak seçilip ayrılmıştır. Buradan çıkan şey, sermayenin tekelci olmayan fraksiyonları da içinde olmak üzere, tüm "halk sınıfları"nın sermayenin tekelci fraksiyonlarından politik iktidarı almak için, proletaryanın partisi (Gramsci'nin diyeceği gibi "yeni prens") tarafından harekete ge-

* bağımsız ekonomi politikası. (y.h.)

çirilebileceğidir – Smith'in aydınlanmış hükümranın büyük tüccar ve imalatçıların tikel çıkarlarına karşı genel çıkarı izlerken, toplumun tüm öteki katmanlarının desteğine güvenebileceği şeklindeki iddiasını andıran bir reçete.

Ne var ki Marksistlerin politik ekonomiye kuramsal gerileyişinde söz konusu olan şey yalnızca bu değildir. Tekelci kapitalizm ve emperyalizm, nihai olarak vardıkları biçimle, yani İngiliz dünya hegemonyasının kriziyle ve aşırı üretim yönündeki eğilimlerin yoğunlaşmasıyla bağlantılı olarak, merkantilist politikaların döngüsel bir canlanışı olarak ele alınmış değillerdi. Eğer bu şekilde ele alınmış olsalardı, politik ekonomiye geri çekiliş, kapitalist dünya ekonomisini Marx'ın politik ekonomi eleştirisinde tahayyül ettiği ideal-tipik asimptota götüren yolun, tarihsel koşulları böyle bir asimptottan ayıran mesafeyi görece uzun dönemler için bile artırabilecek döngüler ve kesintilerle nitelendiği gerçeğinin kabulü anlamına gelecekti yalnızca. Oysa bunun yerine, tekelci kapitalizm ve emperyalizm, kapitalist dünya sisteminin en yüksek ve son aşaması olarak, yani bunların kendisi asimptotu temsil ediyormuşçasına kuramsallaştırıldılar. Böylece, Lenin tarafından kutsal kitap yapılmış şekliyle Marksizm, tersine çevrilerek politik ekonomi olarak tanımlandı ve onunla özdeş kabul edildi.

Modern dünyada grup oluşum süreçleri üstüne Weber'in yazıları kuşkusuz ulaşılabilenler arasında en kapsamlı olanlarıdır. Şimdiki amaçlarımız açısından, ilgimizi sınıflar ve statü grupları (*Stände*) arasında kurduğu oldukça etkili kontrastla sınırlamaktayız. Karşı karşıya getirilen bu kategoriler, Marx'ın tasarladığı sınıfsal çözümlemeye göre hem bir ilerleme, hem bir gerileme oluşturuyorlardı. Bu kategoriler, statü grubu oluşumunu sınıf oluşumuyla karşı karşıya getirdikleri için, bir ilerlemeydi. Süreçlerin ve bunların sonucunda ortaya çıkan toplumsal yapının temel biçimlerini, mevcut "politik topluluklar"la (yani "modern koşullar altında... 'devletler'") (1968: 904) sınırlamasından ötürü de bir gerilemeydi. Modern toplumsal değişim üstüne çalışmalarımızda Weber'in kurduğu türden bir yan yana konumlandırmaya gerek duyuyoruz. Ancak önce, bu konumlandırmayı Weber'in varsayımlarından kurtarmamız gerek. Ve bunun

için de bu varsayımları incelemeliyiz.

Modern sosyoloji bizleri, Weber'in sınıf, statü ve parti üstüne bir deneme yazdığına inandırmaya çalışır. Weber'in yaptığının ise bununla hiç bir ilgisi yok. Modern sosyoloji Weber'in modern toplumlarda sınıf ve statü grubunu, katmanlaşma denilen şeyin iki ayrı boyutu olarak ve ikisini de ("partiler" dünyası şeklinde açıklanan) devletten ayrı konumlandırdığına inandırmaya çalışmıştır bizi; oysa Weber bunu da yapmamıştır. Öyleyse önce, Weber'in gerçekten ne yaptığını görmek ve böylece yaptığı varsayımları incelememize olanak tanımak için, bize dayatılmış bu okumaları bir tarafa bırakmamız gerekiyor.

Neyse ki bu başlangıç alıştırması oldukça kısa tutulabilir. *Ekonomi ve Toplum*'un Roth-Wittich baskısında (Weber, 1968), İkinci Kısım'daki IX. Bölüm'ün başlığı "Politik Topluluklar"dır. Bu bölüm, her birisi başlıklandırılmış altı kesimden oluşur ve bunlardan altıncısının başlığı "Politik Toplulukta İktidarın Dağılımı", altbaşlığı da "Sınıf, Statü, Parti"dir. Bu bölümün söz konusu kesimi, Hans Gerth ve Wright Mills'in *Max Weber'den Denemeler* (1946) derlemesinde, "Sınıf, Statü, Parti" biçimindeki altbaşlığı başlık haline getirilmiş bir "bölüm" (orada, Bölüm VII) şeklinde yayınlanmıştır. Birisinin bir zamanlar söylediği gibi, çeviride gerçekten çok şey yitirilebilir.[1]

Ekonomi ve Toplum'un IX. Bölümü'nde, politik toplulukları (yani modern dünyada *devletler*) içinde iktidar dağılımının yapılandırılmasının Weber açısından iki ve yalnızca iki temel yolu mümkündü: İktidar ya sınıf temelinde ya da statü grubu temelinde yapılandırılmış olabilirdi. "İktidar"ın (burada farklılaştırılmamış hali söz konusudur) sınıf temelinde yapılandırılmış olabilmesi için, mal ve hizmetlerin söz konusu politik topluluk ya da devlet içindeki asıl dağı-

1. Weber araştırmacıları Roth-Wittich baskısındaki çoğu başlığın Weber'in kendisi tarafından değil, *Ekonomi ve Toplum* derlemesini oluşturan yazıları yayıma hazırlayan editörler tarafından konulmuş olduğunu bilirler. Şu anki amaçlarımız açısından, tartışılan kesimdeki anahtar cümleler şu ikisidir:

Her yasal düzenin yapısı, ekonomik ya da başka bir iktidarın kendi [politik] topluluğu içindeki dağılımını doğrudan etkiler (1968: 926).

Şimdi: "sınıflar", "statü grupları" ve "partiler" [politik] bir topluluk içindeki iktidar dağılımının görüngüleridir (1968: 927).

lımı piyasa tarafından örgütlenmiş olmalıdır. Eğer böyleyse, ya da böyle olduğu ölçüde, yaşam fırsatlarının bu politik topluluğun üyeleri (ve toprağı üzerindeki diğerleri) arasındaki dağılımını da, bunların, –temel kategorileri "mülk" ve "mülksüzlük" olan– piyasa ilişkilerinin düzenleyici karmaşık yapısı içindeki göreli konumları ("sınıfsal durumları") belirler. Alternatif olarak, "iktidar"ın statü grubu temelinde yapılandırılmış olması için, mal ve hizmetlerin söz konusu politik topluluk ya da devlet içinde asıl dağılımı prestije göre örgütlenmiş olmalıdır. Eğer böyleyse, ya da böyle olduğu ölçüde, yaşam fırsatlarının bu politik topluluğun üyeleri (ve diğerleri) arasındaki dağılımını da, bu sefer bunların –temel kategorileri "itibar görenler" ve "itibar görmeyenler" olan– itibara göre katmanlandırılmış komünal grupların düzenleyici karmaşık yapısı içindeki üyelikleri ("statü durumları") belirler.

Kesinlikle farklıymış gibi betimlenmelerine karşın, bir politik toplulukta iktidarın sınıf temelinde yapılanan dağılımı, statü grubu temelinde yapılanan dağılımından yalnızca tek bir temel noktada ayrılır: Mal ve hizmetlerin dağılımı piyasa ilişkileriyle mi gerçekleştiriliyor (="sınıf temelinde yapılandırılmış"), yoksa piyasa dışı ilişkilerle, yani kalıntısal bir şekilde mi (="statü grubu temelinde yapılandırılmış")?[2] Öyleyse, verili bir politik topluluğun toplumsal bakımdan yapılandırılabilmesinin belirtilen bu iki temel yolu, Weber açısından, piyasanın ortaya çıkışını –yani üretim "unsurları"nın tekrar tekrar bir araya geldiği, ortaya çıkan ürünlerin "dolaşıma girdiği", somutlaşan fazlaların "realize edildiği" ve sahiplenildiği, ve maddi geçim araçlarının "dağıtıldığı" bir süreçle, başka her tür toplumsal ilişkinin yerini tarihsel olarak piyasa ilişkilerinin almasını– tarihsel bir şekilde izlemek için kullanılacak merkezi kategorilerdi. Statü grupları arasındaki ilişkiler bu akışları örgütlediği ve dolayımladığı ölçüde, piyasa (piyasa ilişkilerinin karmaşık yapısı) bunları örgütlemez, dolayımlamaz; bu durumda Weber'e göre sınıflar oluşmamıştır. Bu akışları piyasa örgütlediği ölçüde de, statü grubu ilişkileri bu işi

2. Polanyi Büyük Dönüşüm'de [1957] ve daha sonraki yazılarında "piyasadışı bütünleşme biçimleri"ne olumlu bir içerik kazandırana kadar bu kalıntısal kategori sistemli bir kavramsal yaklaşımla ele alınmamıştır.

yapmaz; statü grupları oluşmamıştır (ya da daha doğrusu "aşınmıştır", çünkü Avrupa'da feodalizmden kapitalizme tarihsel dönüşüm bu kontrastın temelini oluşturur).

Gene de bu ayrım, tekboyutlu olması bir yana, geliştirildiğinde merkezi önem taşıyan bir konuyu, Marx'tan kaynaklanan *an sich/für sich** sorununu içinde barındırıyordu. Weber bunu kendine özgü bir tarzda kullandı. Verili bir politik toplulukta, sınıflar birbirlerine göre, tanımları gereği *an sich*'tirler, ama bundan dolayı *für sich* değildirler. Burada Weber çok net bir şekilde, Marx-öncesi alışılagelmiş politik ekonomiyi izliyor; dolaysız sınıf çıkarlarını, piyasa konumları tarafından verilmiş ve bu yüzden de ister öteki sınıflarla doğrudan ilişki içinde olsun, ister onların politik topluluk aygıtıyla (devlet) ilişkisi yoluyla dolaylı bir biçimde olsun, kolektif eylem söz konusu olduğu ölçüde, kuramsal bakımdan belirsiz olarak görüyordu. Eğer (sürekli) kolektif sınıfsal eylem ve dolayısıyla da bu eylemin yokluğunu açıklamak istiyorsak, kuramsal bakımdan sınıfsal çıkarlara ek olarak bir şeyi daha devreye sokmak gerekir. Birbirleriyle ilişkileri içinde statü grupları ise bunun tersine, tanımları gereği grupturlar; tanımları uyarınca birbirleriyle ilişkilerinde kolektif olarak, devletle ilişkilerinde de kendi adlarına davranma yetisine sahiptirler.

Bu tanımsal farklılık Weber için keyfi değildir. Bir politik topluluk yapısı gereği "değer sistemleri"ni gerektirir (1968: 902); buna uygun olarak, böyle bir topluluğun kurucu öğeleri de birbirleri karşısında az çok bir meşruiyete, saygınlığa, vb. sahiptirler ve buna dayanarak da az çok onur, dayanışma, ya da birbirleri karşısında kolektif biçimde davranma yetisine sahiptirler. Statü grubu temelinde yapılanan iktidar dağılımı, kendisini oluşturan gruplar, itibar açısından katmanlaşmış olduğu için, her birine az ya da çok saygınlık, onur ve bu yolla da, birbirleri karşısında kolektif biçimde davranma yetisi ve dayanışma getirir. Sınıf temelinde yapılanan iktidar dağılımı ise tam tersine, piyasa ilkesi nedeniyle –ki bu ilkenin işleyişi Weber için ya kendi ilişkilerinden tüm şeref mülahazalarını silip atar, ya da işleyişi bu mülahazalar tarafından cendereye alınır– kendisini oluşturan

* kendinde/kendisi için (y.h.)

sınıflara, birbirleriyle ilişkilerinde zorunlu hiçbir dayanışma ve dolayısıyla da, bu ilişkiler içinde ya da hakkında, kolektif eylem doğrultusunda hiçbir zorunlu yeti sağlamaz. Kısacası bu özetlemede Weber'in bir nebze ötesine geçersek, statü grupları Durkheim'ın kastettiği anlamda, ahlaki bir düzenin kurucuları ve dolayısıyla taşıyıcılarıdır. Sınıflar ise böyle değildir; eğer bu hale gelirlerse, bunun nedeni temel, ancak onları birbirleriyle ilişkileri içinde sınıf olarak oluşturan süreçlerden farklı ve bunlar tarafından zorunlu kılınmayan süreçlerdir.[3]

Bütün bunlar, oluşmuş bir politik topluluk, modern koşullarda bir devlet, içindeki iktidar dağılımının olası toplumsal yapılanmalarını incelediğimizi kesinlikle unutmamak kaydıyla doğrudur. Bununla birlikte, sınıf ve statü grubu şeklindeki zıt kategorileri, kuruluşlarındaki bu oldukça kısıtlayıcı öncülden kurtarma olanağını da daha önce ortaya koyan Weber'in kendisiydi. "İktidar, Saygınlık ve 'Büyük Güçler'" başlıklı Üçüncü Kesim'de, devletlerin birbirleri karşısında "özel bir 'saygınlık' iddiasında bulunabileceklerini ve bu iddialarının", birbirleriyle ilişkilerinin gidişini "etkileyebileceği"ni ileri sürüyordu. "Tecrübeyle sabittir ki," diye devam ediyordu Weber,

saygınlık iddiaları daima savaşların kök salmasına hizmet etmiştir. Bunların rolünü ölçmek zordur; genel olarak belirlenemez, ancak çok açıktır. Bir toplumsal yapı içindeki "statü düzeni"yle karşılaştırılabilecek olan "şeref" diyarı politik yapıların *karşılıklı ilişkileri* için de geçerlidir (1968: 911; *a.b.ç.*).

Ama katmanlaşma süreçlerinin[4] kapsamını, dünya ekonomisinin

3. Weber'in bu kesimdeki, yani "Politik Topluluklar" bölümünün altıncı kesimindeki kuramsal iddiası şudur:

Statüye göre katmanlaşmanın hâkimiyetini sağlayan genel ekonomik koşullara gelince, ancak şu söylenebilir. Malların elde edilme ve dağılım temelleri görece istikrarlı olduğunda, statü gereği katmanlaşma yeğ tutulur. Her teknolojik sonuç ve ekonomik dönüşüm, statüye göre katmanlaşmayı tehdit eder ve sınıfsal durumu önplana çıkarır. Çıplak sınıf durumunun başat önem taşıdığı evreler ve ülkeler, daima teknik ve ekonomik dönüşüm dönemlerindedir. Ve ekonomik katmanlaşmadaki değişimin her yavaşlayışı da, eninde sonunda statü yapılarının gelişmesine yol açar ve toplumsal itibarın rolünü yeniden canlandırır (1968: 938).

4. Weber'in "katmanlaşma" kullanımından ayrılmış bulunuyoruz. "Katmanlaşma süreçleri" kavramının geçici ve programatik bir formülasyonu için bkz. Hopkins & Wallerstein (1981).

devletlerarası sistemi içindeki işleyişlerini, bu sistemin birimlerinden biri (ister egemen devlet, isterse sömürge olsun, bir politik topluluk) içindeki varsayılan işleyişleriyle "karşılaştırılabilir" kılacak şekilde genişletmek, ciddi güçlüklerle karşılaşacaktır. Zaman ve zemin bu iddiayı yalnızca kaba hatlarıyla ortaya koymamıza izin veriyor.

Weber "Piyasa" üstüne bir "fragman"da [Roth-Wittich baskısında, İkinci Kısım'ın VII. Bölümü (1968: 635-40)], verili bir politik topluluk içinde karşılaşılan, temelden farklı iki "tekel" türünü, yerinde bir biçimde ve kesinlikle birbirinden ayırıyordu. Bir yanda, "kendi eylem alanlarından piyasa mekanizmasını dışlamış olan statü grubu tekelleri" vardır. Öte yanda, "mülkiyetin gücüyle piyasa içinde oluşturulmuş kapitalist tekeller" bulunmaktadır. Fark, kesin bir biçimde şöyle belirtilmiştir: "Bir statü grubunun tekelinden yararlanan tekelci, piyasayı sınırlandırır ve kendi iktidarını ona karşı savunur; oysa rasyonel-ekonomik tekelci, piyasa aracılığıyla yönetir" (1968: 639).

Kastettiğimiz genel zorluk şöyle örneklenebilir. Bizim birbiriyle ilişkili ve şeref ağırlıklı devletlerimiz arasından birinin hükümetinin kendi sınırları içinde, sözgelimi otomobil konusunda, dünyanın başka yerinde üretilen otomobiller üzerindeki ithal vergilerini artırarak, kendi az sayıdaki yerel (ulusal) otomobil üreticileri için artık fiyat rekabetiyle karşı karşıya bulunmayan bir "tekel" yarattığını varsayalım. Yabancı otomobiller tabir caizse "fiyat yoluyla piyasa dışına atılmışlardır," ki bu da söz konusu hükümetin dünya otomobil piyasasını sınırlandırmış ve ona karşı kendi iktidarını korumuş olduğunu söylemek demektir. Bu durumu, dünya sahnesinde, bir politik topluluk içindeki bir statü grubu tekeliyle mi, yoksa bir sınıf tarafından oluşturulmuş kapitalist tekelle karşılaştırılabilecek şekilde mi yorumlamalıyız? Yoksa, her ikisinden de birer nebze mi söz konusu? Acaba hükümeti kısıtlamalar getirmeye ikna eden otomobil şirketlerini, kâr olanaklarına rasyonel şekilde el koydukları için sınıfsal açıdan; bu politikanın doğurduğu ve desteklenmesi amacıyla yaratılan ulusal gurur ve saygınlık duyguları nedeniyle de statü grubu açısından mı yorumlamalıyız?

Biz bu iki yönlü yorumun daha doğru olduğuna inanıyoruz. Eğer haklıysak, Weber'in, politik topluluklar içinde iktidarın sınıf tarafın-

dan yapılandırılmış ve statü grubu tarafından yapılandırılmış dağılımları arasına keskin bir biçimde koyduğu yapısal ayrım, modern dünya sistemindeki grup oluşum süreçlerinin incelenmesinde kullanıldığında, kaynaştırılmış bir kavrama dönüşür. Ve sınıf oluşum süreçleri ile statü grubu oluşum süreçlerini, işleyişleri bakımından zorunlu bir şekilde taban tabana zıt olarak konumlandıkları dikkatlice yapılmış özgün formülasyonlarla sınırlamak yerine, kaynaştırılmış ve pekiştirilmiş süreç grupları olarak görmek için yeniden temellendirmek durumunda kalacağız.

Grupları nesneleştirmek, sürekliliklerini ve uzun ömürlülüklerini varsaymak konusundaki entelektüel baskıya direnmek zordur. Bir bakıma, en özbilinçli gruplar, meşrulaştırıcı ideolojilerinin bir parçası olarak rakip gruplara karşı salt (şu ya da bu şekildeki) üstünlüklerini değil, zamansal önceliklerini de ileri sürerler. Özbilinçli ve belirgin biçimde kolektif davranış içinde görünen gruplar, çoğu kez hem çok sağlam hem esnektirler. Biz de çoğu kez, bu dayanışmanın, yani bu gerçekliğin kendisinin ne ölçüde grupların diğerleriyle ilişkili etkinliklerinin –yani toplumsal gerçekliğin geri kalanı tarafından mümkün kılınan ve onun üzerinde doğrudan bir etkiye sahip bulunan etkinliklerin– ürünü olduğunu gözden kaçırırız. Grupların birbirleriyle ilişkili etkinliklerinin bizzat kendisi, her bir grubu cismen ve varlıksal olarak değiştirmeye, özelde de kendi sınırlarını, ayırt edici ve tanımlayıcı niteliklerini değiştirmeye hizmet eder.

Bir benzetme yapmamıza izin verin. Eğer ortada renk dilimlerinden oluşmuş ve renk tayfının tümünü içeren bir disk varsa, hız arttıkça bu disk gittikçe daha yekpare, beyaz bir kütle gibi görünecektir. Giderek hız öyle bir noktaya ulaşır ki, diski, saf beyazdan başka türlü görmek olanaksızlaşır. Bununla birlikte, disk yavaşlarsa, beyaz kendisini oluşturan renklere ayrışacaktır. Gruplar ve hatta (belki de özellikle) modern dünya sisteminin kurumsal yapılarının en merkezi olanları –devletler, sınıflar, uluslar ve/veya etnik gruplar– için de durum böyledir.[5] Uzun bir tarihsel zaman içinde ve geniş bir dünya mekânından bakıldığında birbirlerinin içinde eriyerek, yalnızca "grup-

5. Bu tema Wallerstein'de (1980) geliştirilmiştir.

lar"a dönüşürler. Kısa bir tarihsel zamandan ve dar bir dünya mekânından bakıldığında ise, açıkça tanımlanmış bir hal alırlar ve böylece belirgin "yapılar"ı oluştururlar.

An sich sınıflar ile *für sich* sınıflar arasındaki ayrım, sınıfların (ve başka grupların) özbilincinin de sabit değil, değişen bir şey olduğunu kabul ettiği ölçüde yararlıdır. Ancak Marx ve Weber'le birlikte bir adım daha ileri gitmeli ve tikel tarihsel grupların birbirlerine göre varoluşunun bile verili değil, değişken olduğunu kabul etmeliyiz. Buna, bir sınıf ya da bir etnik grubun hep var olduğunu zaten hiç kimsenin varsaymadığı ve her grup için, kuşkusuz (bunu belirlemek zor olsa bile) bir ortaya çıkış anı olduğunu herkesin zaten bildiği yolunda bir itirazda bulunulabilir. Ama bizim konumuz bu değil.

Burjuvazi (dünya burjuvazisi ya da onun verili bir alandaki ya da verili bir halkın içindeki yerel versiyonu), Brahman kastı, Macar ulusu ve Budistlerin dinsel topluluğu tarihsel zamanın bir anında ortaya çıktılar (ya da evrilerek bu duruma geldiler). Bizler bunlardan her birinin, böyle bir andan başlayarak var olmaya devam ettiklerini varsaymak durumunda mıyız? Aslında, zaman içinde eski şişelerde gerçekten de yeni şaraba sahip olmamız gibi, bir anlamda bütün bu grupların sürekli olarak yeniden yaratıldığını, grubun varoluşunun sürekliliği ve ilkselliği üzerindeki vurgunun, üyeleri için önemli bir ideolojik değer taşısa bile gözlemci olarak bizler için pek bir analitik değer taşımadığını ileri sürüyoruz. Feodalizmden kapitalizme geçiş, ancak bu geçişin *sonucunda* gerçek varoluşlarına kavuşan sınıfların mücadelesiyle açıklanamaz. Lübnan'daki iç savaş, büyük ölçüde bu iç savaşın bir sonucu olarak *gerçek varoluşlarını* kazanmış olan dinsel grupların mücadelesiyle açıklanamaz.

Bu yüzden, akıllıca bir çözümleme için, o "uzun" on altıncı yüzyılda esas olarak Avrupa'da tarihsel varlık kazanan ve ardından artık yerkürenin tüm coğrafi alanlarını da kapsayacak ölçüde geniş bir mekâna yayılan gerçek toplumsal sistemin, yani kapitalist dünya ekonomisinin süregiden işlemleriyle, grupları (ve kurumları) sürekli olarak yeniden yaratan, yeniden şekillendiren ve ortadan kaldıran süreçleri ortaya çıkarmamız gerekir. İlişkisel sınıflar ve etnik gruplar kavramı ve dolayısıyla sınıfların ve etnik grupların gerçek yapı-

ları modern devletlerin yaratılmasına bağımlı olmuştur. Devletler, dünya ekonomisinin temel politik birimleridir; devletlerarası sistemdeki konumlarıyla tanımlanmış ve sınırlandırılmış olan birimlerdir. Ve bu sistem dünya ekonomisinin evrilen politik üstyapısı olarak hizmet etmiştir.

Kapitalist dünya ekonomisinin özgün mekânlarında diplomasinin, sözümona uluslararası hukukun ve devlet kurucu ideolojilerin (mutlakiyetçilik gibi) doğuşu, tüm bunlar, dünya ekonomisinin ilk dönemlerindeki işleyişine denk düşer. Kuşkusuz bu devletler hızla kendilerini, hiyerarşik bir eşitsiz güç ağı içinde buldular. Bu kapitalist dünya ekonomisine yeni bölgeler katıldıkça, bu tür alanların mevcut politik yapıları, genellikle, devletlerarası sistemin ilişki ağı içinde kendilerinden beklenen rolü oynayabilmeleri için, oldukça esaslı bir biçimde (toprağa dayalı ve "etnik" ya da ulusal sınırlarının tanımlanması da dahil olmak üzere), yeniden şekillendirildi. Bu devletlerin, üretim unsurlarının kendi sınırları üstünden akışına ve dolayısıyla kendi üretim süreçlerinin çevreselleşmesine müdahale edemeyecek kadar zayıf olmaları gerekiyordu. Dolayısıyla, kimi durumlarda, önceden var olan politik yapıların "zayıflatılması" gerekiyordu. Ama bu devletlerin aynı akışı, aynı çevreselleşmeyi sağlamaya yetecek kadar güçlü olmaları da gerekiyordu. Bu yüzden başka bazı durumlarda, önceden var olan politik yapıların "güçlendirilmesi" gerekiyordu. Ama ister zayıflatılmış ister güçlendirilmiş olsun, dünya ekonomisiyle bütünleşen bu yeniden yaratılmış ya da bütünüyle yeni oluşmuş devletler, sonunda, dünya ekonomisi içindeki çekirdek üretim süreçlerinde uzmanlaşmış devletlere göre zayıf devlet yapıları olarak belirdiler.

Billurlaşmaya başlayan sınıflar ve etnik/ulusal gruplar ya da gruplaşmalar, tabir caizse, üç yönden billurlaşmaya başladılar. Kendilerini esas olarak, en büyük miktarda silahlı güce komuta eden ve en geniş ekonomik olanaklara sahip devlet yapıları karşısında, ya giderek artan vergi gelirinin doğrudan dağılımıyla, ya da, piyasaya tercihli ulaşma konusunda yapılandırılmış olanakların (eğitim dahil) yaratılmasıyla tanımladılar. Bu yapıların merkezindekiler tarafından (ve bir bütün olarak dünya sisteminin merkezindekiler tarafından)

tanımlandılar. Ve rekabet halindeki gruplar tarafından ise kendi ilişkisel mizansenleri içinde algılandılar.

Bu devlet yapılarıyla ilişkili olarak üç tür grup ortaya çıktı – sınıfsal, ulusal ve etnik gruplar. An sich sınıflar, hanelerin gerçek toplumsal ekonomiyle (ki bu durumda bu bir kapitalist dünya ekonomisidir) ilişkisi yoluyla geliştiği halde, bir für sich sınıf, belli bir politik düzende bir yere sahip olma iddiası demek olan, bilinçli sınıf üyeliği iddialarında bulunan bir gruptur. Bu yüzden, bu tür bir sınıf ancak verili bir politik varlığa göre büyüyüp gelişebilirdi. E. P. Thompson (1964) İngiliz işçi sınıfının oluşumu hakkında yazarken, "İngiltere" denilen bir yetki alanı içindeki kent proleterlerinin kendilerini İngiliz işçileri gibi düşünmeye ve politik olarak bu konumdan davranmaya başladıkları koşullardan söz etmektedir. Sınıf kendisini, Thompson'ın vurguladığı gibi, yalnızca nesnel ekonomik ve toplumsal koşulların evrimiyle değil, çoğu insanın bu koşullara tepki göstermesi yoluyla "oluşturuyordu".

Kuşkusuz bir Britanya işçi sınıfından ziyade bir İngiliz işçi sınıfı ortaya çıktığı ölçüde temel bir politik tercihin yapılmış olduğu görülüyordu. Böylece, örneğin İrlanda işçileri ayrı bir grup olarak tanımlanıyordu. Bu yüzden, bir "sınıf"ın kuruluşu haddi zatında en azından iki "milliyet"in, İngiliz ve İrlanda "milliyet"lerinin kuruluşunun bir parçasıydı. Sözettiğimiz bu öykü burada da bitmiyordu. Çünkü bugün bile bu erken gelişmelerin daha sonraki sonuçlarını izlemekteyiz. Kuzey İrlanda'daki Protestan kent proleterleri bugün kendilerini "İrlandalı" olarak düşünmüyorlar. Bunun yerine, kendilerini "Protestan" veya "Ulsterli", ya da (en düşük ihtimalle) "Briton" olarak (hatta, her üç terimi de kullanarak) niteliyorlar. Aslında açıktır ki "Protestan" olmak ile "Ulsterli" olmak, bu durumda eşanlamlıdır; "Katolik" olmak ile "İrlandalı" olmak da eşanlamlıdır. Kuşkusuz kendilerini İrlandalı olarak gören Protestanlar, hatta Dublin'de yaşayan Yahudiler de vardır. Ama bu, Kuzey İrlanda'daki dinsel koşulların anlamını hiç de hafifletmiyor.

Eğer şimdi politik bir örgüt ortaya çıkar ve sözgelimi, dinsel terminolojinin kullanımının yasaklanması ve bunun yerine münhasıran sınıfsal terminolojinin kullanılması yönünde ısrar ederse, bu grup

söz konusu çatışmanın belli bir politik çözümünden yana bir iddia ortaya atmış olur. Böyle bir grup başarıya ulaşacak olursa, dinsel grupların toplumsal varlıklar olarak gerçekliği, dünyanın başka birçok bölgesinde olduğu gibi, Kuzey İrlanda'da da hızla gerileyebilir. Bunun bir örneği, insanların esasen dil grupları üyeleri olarak ve ancak önemsiz bir ölçüde dinsel grup üyeleri olarak nitelendirildikleri İsviçre olacaktır.

Bir Hint burjuvazisi var mıdır? Bu öze değil, varoluşsal gerçekliğe ilişkin bir sorudur. Bu, Hint girişimcilerini kendi aralarında bölen politik bir sorudur. Dünya burjuvazisinin Hindistan pasaportu taşıyan üyelerinden değil de, bir Hint burjuvazisinden söz edebiliyorsak eğer, bunun nedeni bu burjuvazinin zihninde, Hint devlet aygıtının hem Hindistan'daki işçiler, hem de dünyanın öteki kısımlarındaki burjuvazi karşısında onların "sınıf" çıkarlarını korumada önemli bir rol oynadığı ya da oynayabileceği inancının var olmasıdır.

Kuruldukları biçimiyle sınıflar ile her türden statü grubu arasındaki bütün ayrım çizgisi, sınıf ile statü grubu arasında bir karşıtlığın olduğuna ilişkin klasik varsayımın işaret ettiğinden çok daha akışkan ve bulanıktır. Aslında esas olarak hangisiyle karşı karşıya olduğumuzu kestirmek çok zordur. Bu özellikle, politik çatışmanın keskinleştiği zamanlar için geçerlidir ve yine, toplumsal hareketler ile ulusal hareketler arasındaki sınırları çözmenin giderek daha da zorlaşmasının ve bunları ayırt etmenin belki de önemsizleşmesinin nedenlerinden biri de budur.

Üstelik, geleneksel bakımdan tanımlanmış olan statü grupları arasında bile, "uluslar"ı başka tür "etnik gruplar"dan ayırt etmenin çok yararlı olacağı da kesin değildir. Bir "ulus", bir devletin sınırlarının verili bir "etnik grubun" sınırlarıyla çakıştığına ilişkin politik bir iddiadan başka bir şey değilmiş gibi görünmektedir. Bu iddia ya ayrılıkçı hareketleri ya da birleştirici hareketleri gerekçelendirmek için kullanılmıştır. Aslında "ulus" kavramı için kesin bir tanım kullanmak durumunda olsaydık, bütün dünya sistemi içinde tek bir "ulus-devlet" bile bulmakta epey zorlanırdık. Bu da göstermektedir ki, "ulus" mevcut bir olgudan çok, bir özlemin ya da bir eğilimin betimlenmesidir. Grubun politik iddiası (ve/veya başkaları tarafından

yapılan tanımlama) devlet egemenliği iddiasından daha zayıf olduğunda, bu iddianın temeli ister ortak dil, ister ortak din, ister ortak deri rengi, isterse de hayali bir ortak soy olsun, bu grubu bir "etnik grup" diye niteleme eğiliminde oluruz.

Sınıfların, ulusların ve etnik grupların kuruluşunun (yeniden kuruluşunun, yeniden şekillenmesinin ve yıkılışının) gerçek tarihi –hem başka "dışsal" grupların bu grupları yaratma yönündeki baskısı, hem varsayımsal grupların kendilerini yaratma yönündeki "içsel" isteğinin baskısı dahil olmak üzere– kültürel giysilere bürünmüş bu politik iddiaların gücünün sürekli olarak yükselmesi ve düşmesinin tarihidir. Kapitalist dünya ekonomisinin yüzlerce yıllık varoluşu boyunca, belli bir iddia türünün, başkaları aleyhine güçlenmiş olduğunun hiçbir kanıtı yoktur; her iddia türü kendi dayanaklarını korumuş görünmektedir. Bu yüzden ilksellik konusundaki tezler, öyle görünüyor ki, aslında ideolojiktir. Bu, sisteme ilişkin bir gelişme hiç olmamış demek değildir. Örneğin, burada ileri sürülen hiçbir şey, kapitalist dünya ekonomisinde sınıfsal kutuplaşmanın artmış olduğu önermesiyle çelişmez. Ama böyle bir önerme *an sich* sınıflara, yani gerçek toplumsal ekonomi düzeyine, kapitalist dünya ekonomisi düzeyine atıfta bulunmuş olur. Daha doğrusu bu çözümleme, grup oluşumlarının (dayanışmaların) kapitalist dünya ekonomisinin süreçleri olduğu ve bunların, daha dar anlamda belirginleşen politik örgütlenme çabalarının altında yatan merkezi biçimler arasında yer aldığı yolunda bir sav olarak görülmelidir.

Son yıllarda, çeşitli düşünsel okulların sosyal bilimcileri politik ekonominin Marx tarafından yapılan eleştirisine yönelmeye başladılar; ama, İkinci ve Üçüncü Enternasyonal'lerin ideolojisini oluşturan sınıfsal çözümlemenin mekanik kullanımlarının da, 1950'li ve 1960'lı yıllarda ABD egemenliğindeki dünya sosyal biliminin kalkınmacı ideolojisine hâkim olan, eşit ölçüde mekanik ilksel statü grupları kavramının da ötesine geçecek şekilde.

Bir yandan, Marx'm (Britanya hegemonyasının bir çağını gözlemleyerek) analitik açıdan varsaydığı ve on dokuzuncu yüzyılın sonlarında ortadan kaybolduğu düşünülen dünya pazarı birliği, ABD hegemonyası çağında (kabaca 1945-70) aslında yavaş yavaş ilerle-

yerek yeniden oluşturuldu. Ulus-ötesi diye anılan tekeller, devlet politik aygıtlarınca getirilen kısıtlamaları asgari düzeyde tutarak iş yapmaya bakıyorlardı. Sermayenin yoğunlaşması giderek daha da artmakla birlikte, Amerika merkezinin dışına çıkarak ulus-ötesi bir biçimde genişlemesi, dünya pazarı rekabetinin yoğunlaşmasında ve dünya pazarı birliğinin sağlamlaşmasında belli başlı bir unsur durumuna geldi. Bu bağlamda, her yerde aynı ölçüde olmasa da, devletlerin oynadığı rol kökten değişti. Özellikle Komünist dünya dışında, devletlerin eylemlerindeki vurgu, toprak genişlemelerinden ve ulusal/emperyal sınırlar içinde ve ötesindeki işletmeler arası rekabetin kısıtlandırılmasından kayarak üretim yöreleri olarak kendi topraklarının rekabet gücünü artırmaya ve kendi ulusal sermayelerinin ulus-ötesi genişlemesini sürdürmeye yöneldi. Böylelikle devletler, dünya ekonomisi ağlarının yoğunluğu ve bağlantılılığının güçlenmesine katkıda bulunmuş oldular ve bu da, kendi sınırları içinde bile ekonomik faaliyeti etkileme/denetleme yeteneklerine ağır bir darbe vurdu.

Öte yandan sistem karşıtı hareketler milliyetçi anti-emperyalizm ve proleter anti-kapitalizm temelinde ikili bir meşruiyet kazanmaya çalışarak, "ulusal kurtuluş hareketleri" giysisine giderek daha fazla büründüler. Bu ise onlara, seferber edici hareketler olarak büyük bir güç verdi. Ama devletlerarası sistemde işleyen özgül devlet yapıları içinde iktidara geldikleri ölçüde de, başka birçok şeyin yanı sıra bu tür "devrim-sonrası" devletler içinde ve arasında çatışmalara yol açan bu sistemin kısıtlılıkları içinde sıkışıp kaldılar.

Dünya sistemi içinde var olan eğilimlerin inandırıcı bir çözümlemesi hem bir üretim tarzı olarak kapitalizmin çalışma mekanizmalarının çözümlenmesi bakımından temellere bir geri dönüşü; hem de bu kapitalist dünya ekonomisi içinde, evrilmeyi ve kendini dönüştürmeyi sürdürdükçe rekabet eden ve çatışan (oluşmuş, yeniden oluşmuş ve kuşkusuz zaman zaman da yok olan) toplumsal grupların işleyiş mekanizmalarının yeniden kavramsallaştırılmasını gerektirmektedir.

II

Sistem Karşıtı Hareketlerin İkilemleri

BASKIYA muhalefet, hiyerarşik toplumsal sistemlerin varlığıyla eşzamanlı olmuştur. Muhalefet süreklidir, ama çoğu kez gizil bir haldedir. Ezilenler kendi muhalefetlerini aralıksız bir biçimde ifade etmekte –politik, ekonomik ve ideolojik bakımdan– çok zayıftır. Ne var ki bildiğimiz gibi, baskının özellikle keskinleştiği, beklentilerin özellikle boşa çıktığı, ya da yönetici katmanın gücünün sallantılı olduğu zamanlarda, hemen hemen kendiliğinden bir biçimde başkaldırmışlardır. Bu başkaldırılar isyan, ayaklanma ve kaçış biçimlerini almıştır.

İnsanların giriştiği çeşitli biçimlerdeki başkaldırılar çoğu kez ancak kısmen etkili olmuştur. Bazen baskıcıları baskı ya da sömürüyü azaltmaya zorlamışlar, ama bazen de bunu hiç başaramamışlardır. Bununla birlikte, ezilenlerin bu başkaldırılarının süregiden sosyolojik niteliklerinden biri, onların "kendiliğinden" ve kısa vadeli oluşlarıdır. Bu başkaldırılar yapabildikleri ölçüde etkili olup gelip geçmişlerdir. Bir sonraki başkaldırıya sıra geldiğinde, normalde bunun bir öncekiyle açıkça görülen ilişkisi pek azdır. Gerçekten de, tarih boyunca dünyanın yönetici katmanlarının en büyük avantajlarından biri bu olmuştur: başkaldırının süreksizliği.

Kapitalist dünya ekonomisinin ilk dönem tarihinde de bu bakımdan durum az çok her zamanki gibiydi. Başkaldırılar çok sayıda, dağınık, kopuk, anlık ve en iyi durumda ancak kısmen etkiliydiler. Ne var ki bir sistem olarak kapitalizmin çelişkilerinden biri, onun en ta-

nımlayıcı niteliklerinden biri olan bütünleştirici eğilimlerin bizzat kendilerinin de sistem karşıtı faaliyetlerin biçimi üzerinde etkili olmasıdır.

On dokuzuncu yüzyılın ortalarında bir yerlerde –sembolik bir tarih olarak 1848 denebilir– kapitalist dünya ekonomisinin politikası açısından derin önem taşıyan bir sosyolojik yenilik ortaya çıktı. Sistem karşıtı faaliyete katılan insan grupları yeni bir kurum yaratmaya başladılar: üyeleri, yetkilileri ve (hem uzun vadeli, hem de kısa vadeli) özgül politik amaçları olan sürekli bir örgütlenme.

Bu tür örgütlü sistem karşıtı hareketler daha önceleri asla var olmamıştı. Çeşitli dinsel mezheplerin benzeşik bir örgütlenme yoluyla benzeşik roller oynamış oldukları ileri sürülebilir; ancak dinsel mezheplerin uzun vadeli amaçları, tanımları gereği öteki dünyaya ilişkindi. On dokuzuncu yüzyılda ortaya çıkan sistem karşıtı örgütlenmeler ise esas olarak dinsel değil, politikti – yani "bu dünya"nın yapıları üzerinde odaklaşıyorlardı.

Toplumsal Hareketler, Ulusal Hareketler

On dokuzuncu yüzyıl boyunca başlıca iki çeşit sistem karşıtı hareket ortaya çıktı: sırasıyla, "toplumsal hareket" ve "ulusal hareket" denilen hareketler. Bunların arasındaki başlıca fark sorunu tanımlamalarında yatmaktadır. Toplumsal hareket baskıyı, işverenlerin ücretliler, burjuvazinin proletarya üzerindeki baskısı olarak tanımlıyordu. Fransız Devrimi ülkülerinin –özgürlük, eşitlik ve biraderlik*– kapitalizmin yerini sosyalizmin almasıyla gerçekleştirilebileceğini düşünüyorlardı. Öte yandan ulusal hareket baskıyı, bir etnik-ulusal grubun bir diğeri üzerindeki baskısı olarak tanımlıyordu. Bu ülküler, paralel (ve çoğunlukla ayrı) yapıların yaratılması yoluyla, ezilen gruba ezen grupla eşit statü tanınması ile gerçekleştirilebilirdi.

Bu iki tür hareket arasındaki farklılıklar konusunda, hareketler

* Türkçe'ye "kardeşlik" olarak yerleşmiş olan kelime (*brotherhood*) aslında erkek kardeşlik, biraderlik anlamına geliyor. (y.h.)

içinde ve düşünürler arasında uzun tartışmalar olmuştur. Hiç kuşkusuz, bunlar hem sorunu tanımlayışları bakımından hem de kendi desteklerinin toplumsal temelleri bakımından farklıydılar. Birçok yerde ve birçok zamanda bu iki çeşit hareket, halkın desteğini sağlamak bakımından birbirleriyle doğrudan rekabet içinde olduklarını hissediyorlardı. On dokuzuncu yüzyılda daha seyrek de olsa zaman zaman bu iki çeşit hareket politik bakımdan birlikte çalışmaya yetecek ölçüde taktik bir uyum içinde oldular.

Bu iki çeşit hareketin farklılıkları konusundaki geleneksel vurgu, dikkatimizi kimi temel benzerliklerden uzaklaştırmıştır. Her iki tür hareket de önemli iç tartışmalardan sonra resmi örgütler yarattılar. Bu halleriyle söz konusu örgütler kendi dolaysız dünyalarını, istedikleri yönde dönüştürmek üzere temel bir strateji geliştirmek durumundaydılar. Her ikisinde de bu çözümleme özdeşti. İki hareket de modern dünyanın temel politik yapısı olarak devleti görüyordu. Bu hareketler bir şeyleri değiştirmek durumundaysalar, pragmatik bakımdan onların "kendi" devlet aygıtları anlamına gelecek bir devlet aygıtının denetimini ele almak zorundaydılar. Dolayısıyla birincil amaç devlet iktidarını ele geçirmek olmalıydı.

Toplumsal hareket açısından bunun anlamı, enternasyonalist ideolojisine karşın –"Dünya İşçileri, Birleşiniz!"–, kendi yarattıkları örgütlerin yapı bakımından ulusal olması gerektiğiydi. Bu örgütlerin amacı da, hareketin *bu devlet içinde* iktidara gelmesi olmalıydı. Benzer şekilde ulusal hareket açısından da amaç belli bir devlette devlet iktidarı olmak haline geldi. Kuşkusuz bu devletin yetki alanı, ulusal hareketin tanımı gereği ilgili olduğu şeydi. Kimi zaman böyle bir hareket ayrılma ya da birleşme yoluyla bütünüyle yeni bir devlet yaratılmasına çabalıyor, bazen de bu "yeni devlet" sömürgeci ya da bölgesel bir yönetsel bütünlük biçiminde, zaten mevcut olarak bulunabiliyordu.

Bu iki çeşit hareketin aynı stratejik amacı tanımlayışları, özellikle verili bir ulusal hareketin yeni bir devlet yaratmak için bütünlük içinden kendine bir alan ayırmaya çabaladığı bir durumda, işçi hareketinin de bu aynı bütünlük içinde iktidarı ele geçirmeye çalıştığı zamanlarda birbirleriyle giriştikleri rekabeti de açıklamaktadır.

Paralel amaçlar –devlet iktidarını ele geçirme– devlet iktidarını ele geçirmenin tarzı konusunda da paralel bir iç tartışmaya yol açtı; bu tarz, en kutuplaştırıcı terimlerle, ayaklanmacı güçlerin yasadışı yoluna karşı yasal politik ikna yolu şeklinde tanımlanabilir. Buna çoğu kez "devrim mi, reform mu?" tartışması da denilmiştir; ama bu iki terim de öylesine polemikle yüklüdür ve öylesine karışıklık içerir ki, bugün çözümlemeye yardımcı olmaktan çok muğlaklaştırmaktadır.

Toplumsal hareket örneğinde, Sosyal Demokratlar'la Komünistler arasındaki çatışma olarak da bilinen bu iç tartışmanın Birinci ve İkinci Dünya Savaşları arasındaki dönemde, birbirine rakip olan ve şiddetle çekişen İkinci ve Üçüncü Enternasyonal'lerin varlığıyla doruğuna ulaştığı belirtilmelidir. Hem İkinci, hem de Üçüncü Enternasyonal aynı sosyalizm amacını taşıdıklarını, işçi sınıfına dayalı ve sol hareketler olduklarını, hatta (en azından, bir zaman için) aynı Marksist mirası devraldıklarını ileri sürseler de, hızla, şiddetli bir şekilde, öyle birbirlerine karşı bir hale gelmişlerdir ki, daha sonraki geçici politik yakınlaşmaları ("halk cepheleri") olsa olsa taktik ve anlık olarak görülmüştür. Bu bir anlamda günümüze dek geçerliliğini korumuştur.

Bu hareketlerin coğrafyasına bakıldığında, tarihsel bir bağıntı hemen fark edilmektedir. Sosyal demokrat hareketler büyük ölçüde yalnızca dünya ekonomisinin merkez devletlerinde, ama neredeyse bunların tümünde, politik bakımdan güçlü olmuş ve (tabii ki seçim yoluyla ve sonradan daha muhafazakâr partilerle dönüşümlü olarak) "iktidara gelmişler"dir. Komünist partiler ise tersine, esas olarak belli bir yarı-çevre ve çevre kuşaklar yelpazesi içinde politik bakımdan güçlü olmuş ve yalnızca bu kuşaklarda (bazen ayaklanma yoluyla, bazen de SSCB'nin askeri işgali sonucunda) iktidara gelmişlerdir. Uzun bir zaman dilimi boyunca komünist partilerin görece güçlü olduğu yegâne Batı ülkeleri Fransa, İtalya ve İspanya olmuştur ki, İtalya ve İspanya'nın da pekâlâ yarı-çevre kabul edilebileceği belirtilmelidir. Zaten bu üç devletteki (komünist) partiler uzun zamandır ayaklanmacı eğilimleri bir yana bırakmış bulunmaktadırlar.

Bu yüzden, 1980'li yıllarda modern dünyanın politik tarihi karşımıza şu şekilde çıkmaktadır: Sosyal demokrat partiler görece çok

sayıda merkez devlette iktidara gelerek kendi esas politik amaçlarına aslında ulaşmışlardır. Komünist partiler coğrafi bakımdan Doğu Avrupa'dan Doğu ve Güneydoğu Asya'ya dek uzanan bir kuşak içinde toplanan önemli sayıda yarı-çevre ve çevre ülkede iktidara gelmişlerdir. Ve dünyanın geri kalanında, birçok ülkede milliyetçi –hatta bazen "radikal milliyetçi," ya da "ulusal kurtuluşçu"– hareket iktidara gelmiştir. Kısacası, 1848'in bakış açısıyla, sistem karşıtı hareketlerin başarısı gerçekten çok etkileyici görünmektedir.

Yerine Getirilmemiş Devrim

Bu sonuçları nasıl değerlendirmeliyiz? Kabaca, çok farklı yönlere doğru uzanmış iki sonuç görebiliriz. Bir yandan, bu hareketler, bir tür hareketler "ailesi" olarak topluca ele alındıklarında, dünya sisteminin politikası üzerinde giderek daha önemli bir öğe durumuna gelmiş ve kazanımlarını geliştirmişlerdir. Daha sonraki hareketler manevi cesaret, örnek, politik taktikler konusunda ders ve doğrudan yardım alarak daha önceki hareketlerin başarılarından yararlanmışlardır. Dünyanın yönetici katmanlarından birçok ödün koparılmıştır.

Öte yandan, tüm bu hareketlerin devlet iktidarına gelmesi çok yaygın bir yerine getirilmemiş devrim duygusu doğurmuştur. Şuna benzer sorular ortaya atılmıştır: Sosyal demokrat partiler merkez ülkelerde, aslında "orta" katmanlara yönelik bir yeniden dağılımın ötesinde bir şey getirmiş midir? Komünist partiler kendi ülkeleri için belli bir ekonomik gelişmeden başka bir şey başarmışlar mıdır? Ve öyle bile olsa, bu ne ölçüde bir gelişmedir? Dahası bu esas olarak, yeni bir sınıf olarak da adlandırılan bürokratik seçkinlerin yararına olmamış mıdır? Milliyetçi hareketler komprador denilen sınıfın, dünya pastasından biraz daha büyükçe bir dilim koparmasına izin vermekten öte bir şey başarmışlar mıdır?

Sorulması gereken sorular ya da sorunları ortaya koyuş tarzı belki de böyle olmamalıdır. Ama sorulan sorular çok geniş ölçüde bunlardır. Bu soruların yarattığı kuşkuculuğun dünyadaki sistem karşıtı hareketlerin potansiyel, hatta faal taraftarlarının saflarında derin ge-

dikler açtığı konusunda şüphe yoktur. Bu kuşkuculuk yerleşirken, kendini ideolojik ve örgütsel bakımdan ifade etmeye başladığı birçok yol vardı.

İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki dönem tarihsel sistem karşıtı hareketler açısından büyük başarılar dönemiydi. Sosyal demokrasi Batı'da sağlam bir yer edinmişti. Önemli olan, sosyal demokrat partilerin meşru biçimde hükümet edebilecek alternatif gruplardan biri gibi görülmeye başlanmasından çok, sosyal demokratların ana programının, yani refah devletinin, muhafazakâr partiler tarafından bile, kuşkusuz gönülsüzce, kabul görmeye başlamasıydı. Her şey bir yana Richard Nixon bile, "artık hepimiz Keynesçiyiz," diyordu. Tabii bu arada bir dizi devlette de komünistler iktidara gelmişti. Ve 1945 sonrası dönem Vietnam, Cezayir ve Nikaragua gibi dramatik ve politik bakımdan önemli silahlı mücadelelerle vurgulanan, uzun bir sömürgelikten kurtulma sürecine tanık oldu.

Yine de, 1960'lı yıllarda ve daha da fazlasıyla 1970'li yıllarda, Kuzey Amerika, Japonya, Avrupa, Çin ve Meksika gibi çok çeşitli dünya bölgelerinde yeni bir tür sistem karşıtı hareketin (ya da, hareketler içindeki hareketlerin) yükselmesiyle, bir "geçmişten kopuş" ortaya çıkmaya başladı. Birleşik Amerika'da öğrenci ve Siyah hareketleri ve savaş karşıtı hareketler; Japonya ve Meksika'da öğrenci hareketleri; Avrupa'da işçi ve öğrenci hareketleri; Çin'de Kültür Devrimi ve nihayet 1970'li yılların kadın hareketleri özdeş köklere, hatta ortak sonuçlara bile sahip değillerdi. Bunların her biri, tikel ve farklı tarihleri ve ortaya çıkıp geliştikleri bölgelerin dünya sistemi içindeki farklı konumları tarafından şekillendirilmiş farklı politik ve ekonomik süreçlerde yer alıyorlardı. Ancak dünya-tarihsel standartlar açısından, aynı dönemde ortaya çıkmışlardı ve dahası kendilerini daha önceki sistem karşıtı hareket türlerinden açıkça ayıran kimi ortak ideolojik temaları paylaşıyorlardı.

Bu hareketlerin hemen hemen eşzamanlı biçimde ortaya çıkışı, büyük ölçüde, 1960'lı yılların sonlarındaki hareketlerin ortak bir katalizör tarafından ivmelendirilmiş olmasına bağlanabilir: Vietnam' daki anti-emperyalist savaşın tırmanışı. Bu tırmanış yerleşik yaşam modellerine ve yalnızca Vietnamlıların değil, Amerikan gençliğinin

yaşamına karşı da dolaysız bir tehdit oluşturuyor ve ayrıca savaş Çin halkının güvenliği için de açık bir tehdit halini alıyordu. Avrupa gençliğine ve işçilerine gelince, onların yaşam ve güvenliği açısından dolaysız bir tehdit ortaya çıkmamakla birlikte, tırmanışın dolaylı sonuçları (dünya para bunalımı, piyasa rekabetinin yoğunlaşması, vb.) ve Birleşik Amerika'daki hareketlerden, Çin'deki Kültür Devrimi'nden ve Vietnam halkının mücadelesinden gelen ideolojik serpintiler başkaldırı için yeterli neden ve bahane sağlıyordu.

Birlikte ele alındığında bütün bu hareketler ve bunların Vietnam' daki üstmerkezi, sistem içi ve sistem karşıtı kuvvetlerin güçlerinde, dünya ölçeğinde temel bir asimetriyi ortaya çıkarması bakımından önem taşıyordu. Bu asimetri kendisini en dramatik biçimde bizzat savaş alanlarında gösteriyordu. Çin ulusal kurtuluş savaşı örneğini izleyen Vietnamlılar, bir ulusal kurtuluş hareketinin, konvansiyonel ordularla karşı karşıya gelmeyi (gerilla savaşında olduğu gibi) konvansiyonel olmayan alanlara kaydırarak, hantal emperyalist güçlerin toplumsal, politik ve askeri konumunu nasıl aşındırabileceğini ve giderek nasıl dağıtabileceğini gösterdiler. Bu açıdan, öteki hareketler (özellikle ABD'deki savaş karşıtı hareket) bu asimetrik ilişkinin bir parçasıydı: Onlar da, farklı ölçülerde ve farklı yollardan, sistem içi ve sistem karşıtı güçler arasındaki karşılaşmanın konvansiyonel olmayan alanlara kaydırılmasının, sistem karşıtı kuvvetleri nasıl güçlendirdiğini, sistem içi kuvvetleri ise nasıl engellediğini/felce uğrattığını gösterdiler.

1960'lı yıllarla 1970'li yılların sistem karşıtı hareketlerinin birleşik ve eşitsiz gelişiminin sonuç ve etkileri farklı düzeylerde değerlendirilmelidir. Yerel bakımdan, Vietnam savaşı çok "konvansiyonel" bir sonuca ulaştı: "Klasik" bir sistem karşıtı hareketin devlet iktidarına gelişi ve daha sonra bu devletin bürokratik yapısının güçlenişi. Bu açıdan değerlendirildiğinde, Vietnam ulusal kurtuluş hareketinin sonucu ulusal düzeyde, önceki tür (ulusal ve toplumsal) sistem karşıtı hareketlerden önemli bir farklılık göstermez. Ancak küresel bakımdan çevre ülkeleri hiyerarşik bir dünya düzenine zorlama yönündeki askeri eylemlerin sınırlarını ortaya çıkardığı için Vietnam savaşı bir dönüm noktası oldu.

Askeri eylemlerin taşıdığı sınırlılık ve bunun kabul edilmesi yalnızca savaş alanlarındaki cepheleşmenin değil, ama ayrıca ve muhtemelen daha da büyük bir ölçüde, dünya sisteminde başka yerlerde patlak veren hareketlerin de sonucuydu. Sistem karşıtı hareketlerin daha önceki modellerinden kopuşu ve karşı konumlanışı en açık biçimde gösteren şey, bu yeni hareketlerin doğasıydı. Değişik ölçülerde olmak üzere, Çin'deki Kültür Devrimi, Batı'daki, Japonya ve Meksika'daki öğrenci hareketleri ve Avrupa'daki "özerkçi" işçi hareketleri, hareketlerin kendileri tarafından kurulan ve pekiştirilen bürokratik yapıların sınırlarını ve tehlikelerini, kendi temalarından biri olarak ele alıyorlardı; işte bu yeniydi.

Kültür Devrimi büyük ölçüde, komünist partinin bürokratik iktidarına karşı yöneltilmişti ve başka açılardan hataları ne olursa olsun, ana kazanımı tam da Çin'deki parti bürokrasisi iktidarının pekişmesini engellemiş, en azından yavaşlatmış olmasıydı. Son derece farklı bağlamlarda ortaya çıkan öğrenci ve gençlik hareketleri, yalnızca onları dizginlemeye ve ezmeye çalışan çeşitli bürokratik güçlere (devletler, üniversiteler, partiler) değil, aynı zamanda onları yeni bürokratik örgütlerin oluşumuna ve eskilerinin güçlendirilmesine yöneltmeye çalışan tüm çabalara da karşıydı genellikle. Yeni işçi hareketleri genellikle sonuçta bürokratik örgütleri (çoğu kez sendikaları) güçlendirmiş olsalar da, yine de bu "yeni" hareketlerin taraftarları, sendikalar gibi bürokratik örgütlerin, giderek kaçınılmaz bir biçimde, temsil etme iddiasında bulundukları işçilerinkinden önemli ölçüde farklı çıkarlar oluşturacaklarının daha önce hiç olmadığı kadar farkındaydılar. Somut olarak bunun anlamı şuydu: Hareketin sendika ve partiler karşısındaki yararlanmacı tutumu eşi görülmedik bir ölçüde, sendika ve partilerin hareket karşısındaki yararlanmacı tutumuyla karşı karşıya geliyor ve çatışıyordu.

1960'lı yıllardaki ve 1970'li yılların başındaki hareketlerin antibürokratik ivmesi başlıca üç eğilime bağlanabilir: Önceki sistem karşıtı hareketler dalgasının bir sonucu olarak, bürokratik örgütlerin gücünün muazzam ölçüde genişlemesi ve derinleşmesi; bu örgütlerin ortaya çıkıp genişlemelerini sağlayan beklentileri yerine getirme yeteneklerinin azalması; ve bürokratik örgütlerin dolayımına girme-

yen doğrudan eylem biçimlerinin etkisinin artması. İlk iki eğilim konusunda, daha önceki hareketlerin başarı ve sınırlarıyla ilgili olarak söylenenlere –İkinci Dünya Savaşı'ndan başlayarak, ABD hegemonyası altında piyasa rekabetinin yeniden etkinleşmesinin, devletlerin içinde yeraldıkları dünya ekonomisi kısıtlamalarını daha da sıkıştırdığına işaret etmek dışında– bir şey eklemeye gerek yok.

Doğrudan eylem biçimlerinin etkisinin artmasına gelince, bu eğilim esas olarak işçi hareketiyle ilgilidir ve dünya ekonomisinin iki temel eğiliminin ortaklaşa etkisinden kaynaklanır: Emek gücünün giderek daha fazla metalaşması eğilimi ve işbölümünün ve mekanizasyonun artması eğilimi. Bir önceki aşamada, işçi hareketlerinin devlet iktidarını ele geçirmeyi ya da denetlemeyi amaçlayan kalıcı bürokratik örgütlere güvenme noktasına gelmelerinin iki ana nedeni vardı. Birincisi, bu işçi hareketleri başlangıçta, büyük ölçüde, proleterleşmiş ya da proleterleşmekte olan, ama işverenler karşısındaki pazarlık güçleri hâlâ kendi el becerilerine bağlı bulunan zanaatçı ve el sanatçısı işçilerin bir ifadesiydi. Bunun bir sonucu olarak, bu işçilerin kendi becerilerinin arzının kısıtlandırılmasında ve talebinin genişletilmesinde büyük çıkarları vardı. Bu ise sendikal örgütlerin, bir yandan emek sürecinde el sanatlarının rolünü korumaya, öte yandan da el sanatı becerileri edinilmesi üzerinde denetim kurmaya yönelmesini gerektiriyordu. Tıpkı tekelci rant benzeri gelirlerin ortaya çıkmasını sağlayan bir kıtlık durumunu "yapay bir şekilde" (yani tarihsel eğilimlere karşıt olarak) yeniden üretmeye çabalayan diğer örgütler gibi, bu zanaat birlikleri ya da zanaat merkezli sendikalar da sonunda, kendi başarıları için işverenleri piyasa işlemleri yoluyla kâr etmekten alıkoymak için devlet iktidarını kullanma yeteneklerine bel bağlamışlardı. Bu yapay (yani piyasa dışı) engeller iki yönlüydü: işçilerin ücret ve koşullarıyla ilgili devlet kuralları; ve sendikalaşma ve toplu pazarlık konusundaki devlet yasaları.

İşçi hareketlerinin, devlet iktidarını hedefleyen kalıcı bürokratik örgütlere olan eski güveninin ikinci ve daha önemli nedeni ise ittifaklar ve hegemonya sorunuyla ilişkiliydi. Çoğu ulusal yerellikte, emek ve sermaye arasındaki mücadele, politik bakımdan emek karşıtı devlet politikalarını desteklemek için, ekonomik bakımdan ise

emek safları içindeki rekabeti artırmak için seferber edilebilen geniş köylü ve orta sınıf katmanlarının varoluşuyla belirlenen bir bağlamda cereyan ediyordu. Bu koşullarda emek ancak, bu katmanların önemli kesimlerini tarafsızlaştırarak ya da kendi safına kazanarak uzun vadeli zaferler elde edebilirdi. Bu amaca da çoğu kez söz konusu katmanların yabancılaşmasını getiren, kendiliğinden ve doğrudan eylemlerle ulaşılamazdı. Bu daha ziyade köylülere ve orta katmanlara çekici gelecek bir politik platformu ve bu platformu geliştirecek, propagandasını yapacak bir örgütlenmeyi gerektiriyordu.

1960'lara gelindiğinde, hem merkez bölgelerde, hem de birçok yarı-çevre ülkede her iki açıdan da radikal değişiklikler olmuştu. İki savaş arasındaki ve savaş sonrası yıllarda teknik işbölümünde ve mekanizasyondaki büyük ilerlemeler emeğin örgütlü gücünün daha önceleri dayandığı el becerilerini yok etmiş, ya da emek süreci içinde çevreselleştirmişti. Aynı zamanda tam da bu ilerlemeler emeğe yepyeni bir güç vermişti: büyük ölçüde bütünselleşmiş ve makinalaşmış bir emek sürecini sekteye uğratarak, sermayeye büyük kayıplar verdirme gücü. Emek, bu gücü kullanırken işyeri dışında bir örgütlenmeye (ki sendikalar genellikle böyleydi) pek bağımlı değildi; çünkü aslında önemli olan sermayenin kendisinin işyerinde yarattığı karşılıklı bağımlılıkları ve ilişkiler ağını kullanma yeteneğiydi.

Üstelik, emeğin artan metalaşması da, emeğin politik ve ekonomik gücünü çökertmek için etkin ve rekabetçi bir biçimde seferber edilebilen yerel köylü katmanlarını tüketmişti. Orta katmanlara gelince; öğrenci hareketlerinin eşi görülmedik ölçüde yaygınlaşması ve radikalizmi, bu orta katmanların emek gücünün de derinleşen bir tarzda metalaşmasının ve bunları işçi hareketine karşı harekete geçirmenin giderek zorlaşmasının belirtileriydi. (Bu süreç 1960'lı yılların, "yeni işçi sınıfı" hakkındaki geniş literatüründe yer almıştır.) Buradan çıkan şey, ittifaklar ve hegemonya sorununun geçmiştekinden daha az merkezi bir hale geldiği ve bunun sonucu olarak, kendi mücadelesinin başarısı açısından emeğin kalıcı bürokratik örgütlenmelere bağımlılığının daha da azaldığıdır.

Görmüş olduğumuz gibi, birçok kişi açısından, bu çözümlemeden çıkarılacak olan sonuç sistem karşıtı hareketlerin "yenilgiye uğ-

ramış", hatta daha da kötüsü, "devşirilmiş" olduğudur. "Kapitalist devlet"ten "sosyalist devlet"e doğru değişim, bu terimlerle düşünen birçok kişi için, dünya tarihinde onların inanmış oldukları dönüştürücü etkileri –ekonomik büyüme yörüngelerinin yeniden kurulması– yapmamıştır. Ve ister devrimle ister pazarlıklar yoluyla olsun, sömürgeden devlete doğru olan değişim de, dünya-tarihsel sonuçlar getirmemesi bir yana, çoğu durumda, bu hareketlerin programlarında en ön planda olan, refahın ülke içindeki yeniden dağılımını bile sağlamamıştır. Sosyal demokrasi de daha başarılı olmamıştır. Her yerde, devlet iktidarına gelmenin yalnızca arabulucu bir konum olduğunu farketmektedir – dünya ölçeğindeki birikim süreçleriyle ve hükümetlerin ikili zorunluluğuyla (ister insan isterse mülk olsun ölülerin gömülmesi ve yaralıların bakımı) sınırlandırılmış bir konum... Kimini üzen kimini de sevindiren bir biçimde, dünya devrimi yönündeki çabaları eşgüdümleyen tek merkez olan Komintern/Kominform ise tüm eylem alanlarında –tarihsel merkezinde, daha sonraki başarı odaklarında, diğer ulusal güç arenalarında ve marjinal varlık noktalarında– süregiden devlet oluşumunun çözücü ağırlığı altında, bütünüyle çöküp gitmiştir. Günümüzde istisnasız tüm komünist partiler öncelikle ülke içi koşullarla ilgilenirler; dünya devrimine ilgileri ise, eğer varsa, ikincil önemdedir.

Dönüşmüş Tarihsel Zemin

Biz ise, 1848'in bakış açısıyla, sistem karşıtı hareketlerin başarısının gerçekten de çok etkileyici olduğunu ileri sürüyoruz. Üstelik, bu başarı bugünden bakıldığında da hiç sönükleşmiyor. Tam tersine. Çünkü bu şekilde hakkı verilmezse, en yeni sistem karşıtı hareket biçimlerinin açmış olduğu gelenek dışı alanın, tarihsel açıdan nereden geldiği ve dolayısıyla bu hareketlerin, tarihsel gelecek içinde muhtemelen nereye gidecekleri de anlaşılamaz.

Ancak bununla birlikte mevcut ve gelecekteki hareketlerin, ayaklarını basacakları ve içinden çıkarak sürekli olarak oluşacakları

ve faaliyet gösterecekleri zemini değiştiren biricik failler de sistem karşıtı hareketler değildir kuşkusuz. Sistem karşıtı hareketlerin parçalamaya giriştiği şeyler de, yani birikim sürecinin örgütleyici etmenleri de işbaşındadır; kısmen bir "içsel mantık"tan ötürü, kısmen de bizzat bu hareketlerin başarılarından, dolayısıyla bu "mantık"ın kendi işlem ve çelişki alanı olan, durmaksızın dönüşmüş tarihsel zeminden ötürü böyledir bu. Her şeyden önce, kapitalist dünya ekonomisinin süregiden yapısal dönüşümü, sonuçta, kendi bütünsel işleyişi içinde öyle yerleri gündeme getirmiştir ki, buralardaki sınıf mücadelesi süreci çatışmadaki tarafları oluşturmakta ve böylelikle oluşan ilişkiler içinde kutuplaşmaktadır.

Yirminci yüzyıl boyunca, aslında bu yüzyılı tanımlayan bir olgu olarak, birikimin toplumsal ilişkilerinde dev bir değişim yaşanmaktaydı. Tek cümleyle, sermaye döngülerinin ana hatlarını oluşturan ilişkisel ağlar yapısal olarak öylesine dönüşüme uğramıştır ki, birikim sürecinin işleyişinin kendisi bile tarihsel bakımdan değişmiş görünmektedir. Hem (tanımı gereği) birikimin örgütleyici etmenlerinin, hem de onlarla temel bir mücadele sürdüren sistem karşıtı hareketlerin ilişkisel koşullarını sürekli biçimde yeniden üreten ve böylece mücadelenin kendisinin ilişkisel niteliğini de, dolayısıyla bununla tanımlanan hareketlerin doğasını da sürekli biçimde yeniden üreten, bu süregiden dönüşümdür. Adımlarımızı geriye doğru izleyecek olursak, çeşitli hareketlerin yaşam çevrimleri bu yapısal kaymanın bir parçası olmuş ve onun oluşmasında da yardımcı olmuşlardır; dolayısıyla bu hareketleri sistem karşıtı olarak tanımlayan ilişkisel mücadeleler de böyledir; ve yine dolayısıyla hareketlerin kendileri de ve onları sistem karşıtı yapan yörüngeler de böyledir. Şimdi bu süregiden dönüşümün çehrelerinden üçünü yapısal eğilimler biçiminde özetleyerek betimleyeceğiz.

Bu dönüşümün büründüğü bir kılık, eşzamanlı bir biçimde, hem dünya halklarının giderek artan bir "devlet olma hali" olarak (yirminci yüzyılda, "egemen devletler"in sayısı üç kattan fazla artmıştır), hem de devletlerarası sistemin giderek daha yoğun biçimde örgütlenmesi olarak belirmektedir. Bugün yeryüzündeki yaklaşık beş milyar insanın neredeyse tümü politik bakımdan, çok sayıda resmi

devletlerarası örgüt içeren bir devletlerarası sistemin 160 küsur devletinin yurttaşları olarak bölünmüştür. Buna, devlet olma halinin genişlemesi denilebilir. Devlet olma halinin derinleşmesi ise başka bir konudur. Burada esas olarak kastettiğimiz (devletin yetki alanı içinde ya da onunla kesişen) yerel organlar karşısında devlet kuruluşlarının artan "gücü"dür. Bunun ölçüleri çok değişiktir: yasaların ve bunları yürütecek kuruluşların hacminin genişlemesinden, hesaplanan yurtiçi ya da ulusal üründen giderek artan oranlarda alınan merkezi hükümet vergilerinden, devlet kuruluşu türlerinin yapısal genişlemesine, bunların işleyiş yerlerinin coğrafi yayılmasına ve buralardaki hizmetlilerin çalışan nüfus içinde giderek artan oranına kadar... Üstelik, dünyanın dört bir yanındaki uluslararası havaalanları gibi, ve buna benzer ama belki daha derin nedenlerle, devlet olma halinin örgütsel biçimi (yönetim aygıtını oluşturan hiyerarşilerin karmaşık düzeni) her yerde aşağı yukarı aynı anotomiye sahiptir, çeşitli yerler arasındaki farklılıklar aynı tema üzerine çeşitlemelerden ibarettir. Bu çeşitlemeler devlet iktidarı altında yaşayan insanlar için kuşkusuz çok önemlidir; ama yine de yalnızca çeşitlemedir bunlar, biçim bakımından niteliksel kopuşlar değil.

Burada son bir noktanın daha belirtilmesi gerekiyor. Toplumsal ve/veya ulusal sistem karşıtı hareketlerin iktidara gelmelerinin ardından, devletin yapısal bakımdan "merkezileştirilmesi" konusunda, yani bizim burada devlet olma halinin derinleştirilmesi dediğimiz şeyde ne kadar belirgin bir artış olduğuna dair çok şey söyledik. Ve her bir devletin yetki alanı içinde devlet oluşum eğilimlerinin tek tek incelenmesiyle görülen de budur. Bununla birlikte, yirminci yüzyıl boyunca tekil bir tarihsel sistem olarak modern dünyadaki devlet oluşumunun bütününe ilişkin eğilime bakıldığında, bu eğilimi bu tür "içsel" süreçlere, hatta kolektif olarak ancak modern dünya sisteminin tekil karmaşık tarih sürecinin belli ürünleri olarak yorumlanabilecek tikel toplumsal ve ulusal hareketlerin birbiriyle ilişkili başarılarına yormak bile zor olacaktır. Çünkü bu açıdan bakıldığında, dünya-tarihsel sürecin açıkça en zayıf olduğu (hareketlerin görünürde en az başarılı olduğu) yerlerde bile, devlet oluşumundaki bu yapısal eğilim başka yerlerde olduğundan daha az belirgin değildir.

Burada bazı bakımlardan daha da önemli olan, devletlerarası sistemin yoğunluğundaki çok daha büyük artıştır. Sadece basit bir varsayım yaparak ve tamamen biçimsel olarak devletlerin sayısındaki dört kat artıştan yola çıkıp akıl yürütürsek, bu devletlerin aralarındaki ilişkilerde 16 kat bir artış olduğunu görürüz. Ama bu kuşkusuz buzdağının yalnızca görünen kısmıdır. Devletlerarası sistemin devletleri arasındaki özel ilişki türleri de aşağı yukarı ülke içi devlet kuruluşlarının türleri kadar çoğalmıştır. Buna ek olarak, bir düzineden fazla uzmanlaşmış Birleşmiş Milletler kuruluşu (ki çoğu devlet bunların herbirine üyedir) ve çok sayıda bölgesel uluslararası örgüt (OECD, OPEC, ASEAN, COMECON, NATO, OAU, vb.) bulunmaktadır. Muazzam devletlerarası ilişkiler kümesinin ötesine geçip, bu ilişkilerin toplantılarla, posta, telgraf, telefon ve şimdi de giderek artan bir biçimde elektronik postayla harekete geçirilme sıklığına gelecek olursak, devletlerarası sistemin bugünkü ilişki ağının yoğunluğu, bir yüzyıl öncesinin en ileri ve en merkezi yönetimine sahip, karşılaştırmaya elverişli bir ülkesinin (sözgelimi, Fransa'nın) resmi *devlet-içi* ilişki ağının yoğunluğundan herhalde kat kat daha büyüktür.

Sonuçlardan biri şudur: Her bir devletin "içsel" ve "dışsal" ilişki ağlarının ve süreçlerinin işlemlerinde o denli bir içiçe geçme olmuştur ki, içsel/dışsal ayrımının kendisi de, insanların ve malların sınırları geçmeleri dışında, tözel gücünü (her antlaşmanın imzalanmasıyla, her kolinin gümrükte vergiye tabi tutulmasıyla, her posta pulunun çıkarılmasıyla ismen artan gücünün tersine) yitirmeye başlamıştır. Dolayısıyla, başarıya ulaşan toplumsal ve ulusal hareketlerin sonunda devlet iktidarını kazandıklarında, devletin hangi kuruluşlarının içsel olarak yönetileceği olsun, bunun nasıl yapılacağı meselesi olsun tahayyül edemeyecekleri ölçüde ve kapsamda –Weber'in bir kavram çiftini kullanırsak– otonom olarak (egemenliğe yaraştığı gibi) değil, heteronom olarak (peki bu neye yaraşıyor?) belirlenmiş olacaktır.

Konumuz (ki şimdiki ve gelecekteki sistem karşıtı hareketlerin, üzerinde, aracılığıyla ve tersine yönde hareket ettiği ve edeceği mevcut ve gelecekteki alandır bu) açısından hiç de önemsiz olmayan ikinci bir sonuç da, farklı devletlerin yetki alanları içindeki insanla-

rın tüm karşılıklı ilişkilerinin, aslında ne ölçüde devletlerinin birbiriyle ilişkilerinin bir boyutu haline gelmiş olduğudur. Bu yalnızca, seyahat edenlerin pasaport ve vize alması, dış ve iç göç yetkililerinden geçiş belgeleri alınması ya da paketlerin ihracat ve ithalat izni alınarak ve usulüne uygun işlemlerden geçerek gönderilmesi, vb. sorunu değildir. Her bir kurucu devletin kendi yetki alanının sınırlarını her gün yeniden ilan eden bu devletlerarası işlemler insan, mal ve sermaye hareketi dolayımlamalarından başka bir şey değildir ve oldukça uzun bir zamandır da uygulanmaktadır.

Bir devletin sınırlarının bu tür hareketlere "açıklığı" ya da "kapalılığı" ise –parantez içinde belirtelim– bu devletin "dünyaya yönelik" politikalarının bir meselesi olmaktan çok, kapitalist dünya ekonomisinin devletlerarası sistemindeki içkin hiyerarşik düzen içindeki konumuna ilişkindir. Bu konum salt akademisyenlerce belirlenemez; ortaya konulmuş ya da güvene dayanan ilişkisel kuvvetlerle, yönetici sınıfların getirdiği pratik koşullarla belirlenir. Daha doğrusu; farklı ülkelerin (devletlerin yetki alanları) halkları arasındaki –dinsel, bilimsel, ticari, sanatsal, mali, dilsel, uygarlığa ilişkin, eğitsel, yazınsal, üretimle ilgili, belli bir sorunla ilgili, tarihsel, felsefi, ve daha eklenebilir– doğrudan ve dolambaçlı her tür ilişkiyi devletlerarası sistemin sahiplenmesi, böylelikle, bunların hepsinin farklı devletlerin muhatap kuruluşlarınca, birbirleriyle kurmuş oldukları ya da yeni oluşturdukları ilişkilerle, en azından dolayımlandırılmış, daha sık olarak da, gerçekten örgütlenmiş olması söz konusudur. Sonuç, dünya halkları arasındaki karşılıklı ilişkilerin *raisons d'état*'ya*, yani hepimizin fazlasıyla aşina olduğumuz bir uygulamaya değil, *raisons du système d'états*'ya**, yani çoğumuzun pek tanımadığı bir uygulamaya tabi kılınmasıdır.

Her tür toplumsal ilişkinin ya devletlerarası ya da devletler içi çerçevelerde bu şekilde yeniden yaratılmasının sonucu olan bir dizi tarihsel çelişki bulunduğunu da kısaca belirtelim. Birçok cemaat türü –inananlar/uygulayanlar toplulukları anlamında– tüm diğerleri

* devletin yararı gereği (Fr., y.h.)

** devletler sisteminin yararı gereği (Fr., y.h.)

karşısında, yani onların topluluğundan olmayanlar, inanmayanlar ya da uygulamayanlar, dolayısıyla üye olmayanlar karşısında, onlardan ayrı ve çoğu kez de onlarla çatışan bir biçimde kendi "dünyalarını" oluştururlar. Bunlar çoğunlukla geniş ve kuşatıcı dünyalardır: İslam dünyası, bilimsel dünya, Afrika dünyası (ya da bugün Birleşik Amerika'daki Siyahlar dünyası), kadınlar dünyası, işçiler ya da proleterler dünyası, vb. Bu tür bilinç topluluklarının yapısal tarzda gelişen devletlerarası ve devletler içi çerçevede direngen olup olamayacağı, az çok güçlenip güçlenemeyeceği pek açık değildir. Burada belirtilen türden bir çelişki, popüler barış ve çevre hareketlerine daha da büyük bir ölçüde damgasını vurmaktadır, ama bu onların günümüz dünyasında ister istemez devlet merkezli olmalarındandır; oysa bizim sözünü ettiğimiz bilinç toplulukları, kendilerini devlet olma halinden bağımsız şekilde (dolayısıyla devlet olma ve devletlerarası olma hallerinden ziyade bunlarla çelişkili olarak) açıklamaktadırlar.

İşbölümü ve Sermayenin Merkezileşmesi

Kapitalist dünya ekonomisinin süregiden yapısal dönüşümünün yalnızca bir yüzü üzerinde, yani devletlerarası sistemin ve onu oluşturan öğelerin, yani devletlerin ve bunların birbirleriyle ilişkilerinin düzlemindeki bir odaktan görülen cephesi üzerinde enine boyuna durmuş olduk. İki nedenle böyle yaptık. Birincisi, tarihsel toplum bilimcilerin –tüm deliller tersi yönde olmasına karşın– "devlet" ve "ekonomi", ya da kimi versiyonlarıyla "devlet" ve "piyasa" arasında yapılan liberal ideolojik ayrımı, sanki bunlar temel kuramsal kategorilermişçesine sürdürme yönündeki, hayli inatçı görünen eğilimleridir. Diğeri ise kapitalist dünya ekonomisinin –yine tüm deliller tersi yönde olmasına karşın– sermayenin, emeği daha fazla boyunduruk altına alarak kendi kendini genişletmesi sayesinde, tıpkı bir soğanın büyümesi gibi, önce küçük ve yerel bir merkezden başlayıp çevresel dış kabuk oluşana dek, ardı ardına daha büyük halkalara doğru büyümesi şeklinde evrildiğini düşünen aynı derecede yaygın, ama görünürde daha kolay nüfuz edilebilen eğilimdir.

Şimdi, bu dönüşümün başka iki yüzü üstüne çok daha kısa gözlemlere geçiyoruz. İkinci bir yüz, kapitalist dünya ekonomisi işleyişinin bir başka düzleminin yapılanmasının örgütleyici öğesi olan eksenel işbölümüdür. Bu birbiriyle ilişkili üretim/ulaştırma süreçlerinin oluşturduğu karmaşık bir bütündür; öyle bir şekilde düzenlenmiştir ki, tarihsel olarak, üretim ve ulaştırma sırasında yaratılan artı değere, bağımlı üretim süreçlerinin çok katmanlı ve oldukça uzun zincirlerini ya da ağlarını örgütleyen merkezlerde, oransız bir biçimde el konur. Bu düzenlemenin getirdiği ilişkisel modeller bu yolla yeniden üretilmiş ve ek nedenlerden ötürü, bunların yeniden üretimi de eksenel işbölümünün örgütleyici merkezi ya da merkez kesimleri ile giderek daha fazla çevreselleşen kesimleri arasında var olan üretim kapasitesi farklarını çevrimsel biçimde derinleştirmiştir. Yirminci yüzyılda alttan alta süren dönüşüm, karmaşık merkez-çevre eksenini oluşturan ilişkilerde ve dolayısıyla bunların kendi küresel bölgelerinin haritalandırılmasında gerçekten dev ölçekli kimi değişiklikler yaratmıştır; bunun –genellikle devlet politikalarının sonucuymuş gibi sunulan– sonuçları da büyük ölçüde bilinmektedir. Son yirmi otuz yılda, dünya ölçeğinde üretimin (dolayısıyla emeğin) toplumsallaşmasını örgütleyen merkez ya da çekirdeğin uzun ömürlü bir kuruluşunun, yani günümüzde çokuluslu ya da ulus-ötesi firma denilen şeyin gösterdiği olağanüstü büyüme daha da ilginçtir. Bir cümleyle söylersek, maddi açıdan bağımlı üretim süreçleri arasında, bir zamanlar değişim ilişkileri olan –ya da eğer yeni kurulmuşlarsa, başka koşullar altında (dolayısıyla piyasa tarafından örgütlenmiş meta akışı ağları koşullarında, ya da potansiyel olarak böyle olan koşullarda) değişim ilişkileri sayılabilecek– birçok ilişki firma içi ilişkilere dönüştürülmüştür (ya da eğer yeniyse baştan böyle oluşturulmuştur). Temeldeki düzenleme, yani sermayenin firmalar şeklinde merkezileşmesi ve ilgili üretim işlemlerinin coğrafi olarak yaygın ve teknik açıdan (şimdilik) karmaşık zincirlerini girişimci bir tarzda örgütlemesi hiç de yeni değildir. Her şey bir yana, on yedinci ve on sekizinci yüzyılların imtiyazlı tüccar (*a.b.*) şirketlerini diğer sermaye girişimlerinden ayıran şey de buydu. Ama son yirmi otuz yılda kapitalist dünya ekonomisinin bu "temel düzenlemesi" tarihsel olarak

özgün bir ölçekte ve hem örgütlenme hem üretim biçiminde giderek daha fazla yerleşiklik kazanmış bulunuyor. Ulus-ötesi şirketlerin dünya ölçeğindeki işbölümünü ve emek süreçlerinin bütünleşmesini yeniden yapılandırmaları hâlâ "ulusal ekonomiler" denilen –henüz nostaljik bir şekilde bile değil bu– şeyin tarihsel olasılıklarını temelden değiştirmektedir.

Burada taslak biçiminde değindiğimiz bu süregiden yapısal dönüşümün üçüncü bir yönü de, deyim yerindeyse, savaş sonrası onyılların dev ölçekli sermaye merkezileşmesinde kendini göstermektedir. Kapitalist birikimin dünya ölçeğindeki merkezi faili, yani oluşum halindeki dünya yönetici sınıfı, yavaş yavaş, duraksayarak, ama giderek daha kesin bir şekilde, ulus-ötesi şirketlerin üretici süreçler *arasındaki* karşılıklı ilişkiler üzerindeki denetimi ve dolayısıyla sorumluluğu ile, bu üretim süreçlerinin az çok münferit biçimde istihdam ettiği emek güçleri *üzerindeki* çeşitli devletlerin denetimi ve dolayısıyla sorumluluğu arasında giderek daha görünür hale gelen dev çelişkileri sürekli olarak çözecek bir ilişkisel yapı *örgütlüyor.*

Örgütlenmekte olan bu yapı, temelde, ulusal hareketlerin yok etmeyi amaçladığı ve yeni hegemonik gücün, Birleşik Amerika'nın da yok olmasını istediği, son nefesini vermekte olan sömürge imparatorluklarının, kuşkusuz "daha yüksek bir düzeyde" yerini almaktadır. Bu tür düzenlemelerle ve bunların Çin imtiyazları ve Osmanlı kapitülasyonları gibi kuzenleriyle, söz konusu eksenel işbölümü ilerletilmiş ve bizzat sistemin yapısal çevrimlerine bağlı olarak güvence altına alınmıştı. Yirminci yüzyılın 30 yıl savaşı (1914-45) bu düzenlemeler açısından hegemonik güç sorusunu çözdü (o zaman anlaşıldı ki kavga Almanya'yla Birleşik Amerika'nın kavgasıydı); ama bunun uygulanma araçları ve bununla birlikte devletlerarası sistemin ve dolayısıyla hegemonya ilişkilerinin yürütüldüğü, hem eksenel işbölümünün hem de bunun gereği olan çok-katlı egemenliklerin ebedileştirilmesinin araçları icad edilmeyi bekliyordu.

Bu icadın yapılması uzun bir zaman aldı; daha önce söylemiş olduğumuz gibi, tam olarak ancak Vietnamlıların büyük bir gücün askeri kuvvetinin sınırlarının darlığını herkesin gözleri önüne sermesinden sonra su yüzüne çıkmış gibi görünmektedir. Kabaca söyler-

sek, bu dünya sisteminin yapısal olarak sömürge imparatorluklarının yerine geçmesi yoluyla süren şey, sermayenin dev ölçekte merkezileşmesi ve sermaye yoğunluğunun bir tür dağıtılmasının (*dekansantrasyon*; eksenel işbölümünün şimdiki merkez alanlarında buna sanayisizleşme denilmektedir) eşzamanlı büyümesi olmuştur. Bu dev ölçekli merkezileşmenin vasıtaları her birisi hem merkez bankalarıyla, hem de uluslararası kuruluşlarla ve özellikle IBRD, IMF ve BIS ile sıkı ilişkiler içinde çalışan yüzlerce bankadan oluşmuş oldukça küçük, özel amaçlı, yönlendirici konsorsiyum komiteleridir. Buradaki merkezileşme sermaye döngüsünün para ucundadır ve borçlananlar doğrudan doğruya kapitalist girişimciler değil, devletlerdir; bunlar da, çeşitli kalkınma projelerinde, dağıtılmamış artı değerlerle çalışan ulus-ötesi şirketlerle iş yapmak için bir ölçüde ipoteklenmiş krediler kullanırlar; sonuçta bu projelerin gerçekleşmesi kimilerinin "Üçüncü Dünya'mn sanayileşmesi" dediği sonuca varırken, kesinlikle daha önceki merkez alanların "sanayisizleşmesi"ni getirir.

Dönüşümün bu yüzü sermayenin merkezileşme ve yoğunlaşmasının, kuramsal açıdan varsayılan sıralanmasını yeniden ele almamızı gerektirir. Ama bunun daha da ötesinde, sermaye döngüleri düşüncesiyle çerçevelenmiş şekliyle, birikim sürecinin *temel* doğasını yeniden kavramsallaştırmamızı da gerektirmektedir. Borçlu *devletler* sıkıntıya düştüklerinde, bu düzenlemenin kuruluşlarından biri olan IMF, kemer sıkma planlarıyla öne çıkar ve bunların özü de sözü de ülkelerin her birinin (her biri içindeki?) emek güçlerinin gündelik ve kuşaksal yeniden üretiminin artık uluslararası ölçekte hesaplanan maliyetlerini düşürmeye gelip dayanır.

Bu düzenleme kendi başına tarihsel olarak yeni değildir –örneğin, Osmanlı kapitülasyonları düşünülebilir– ama çok daha büyük ölçektedir ve dünya sistemi süreçlerinin yapısal bir dizini olarak çok daha sık görülmekte ve sonuçları açısından bizatihi birikim sürecinin yapılanışını dile getirmektedir.

Modern dünya sisteminin süregiden yapısal dönüşümünün bu üç veçhesi birlikte ele alındığında, bunların hepsi de az ya da çok ölçüde, yirminci yüzyıl boyunca sistem karşıtı hareketlerin zapt ettiği ya da ele geçirdiği devlet iktidarının yapısal çevresini ortaya sermekte

ve şimdiki ve gelecekteki benzeri türden hareketlerin çarpışmak durumunda kalacağı alanın yeniden oluşturulma derecesini ve türünü göstermektedir. Bunlar –burada esas kaygımız bu olmamakla birlikte– çoğunlukla kullandığımız kavramlara verdiğimiz içeriklerin ne kadar anakronik olduğunu gösteriyor. Bu bakımdan sistem karşıtı hareketlerin ikilemleri bir ölçüde, yalnızca dalkavuklar hatta kılı kırk yaranlar için değil, aydınların en angaje olanları için de, bir tür yanlış bilincin niyet dışı ürünüdür.

Bitirirken, bir tür final gibi değinmemiz gereken bir konu daha var, çünkü daha önce ele aldıklarımızın hiçbiri buna dolaysız olarak işaret etmiyor. Bu da, iletişim ağlarının süregiden dönüşümüdür. *Komünist Manifesto*'da şöyle bir gözlem vardır: "Ortaçağ kentlilerinin o sefil karayollarıyla ulaşmaları yüzyılları bulan bu birliğe, modern proleterler demiryolları sayesinde birkaç yılda ulaşırlar." Bunun yazılmasından bu yana, yaklaşık bir buçuk yüzyıl geçmiş bulunuyor. Ama bu cümle gücünden hiçbir şey yitirmiş değil. Fakat, bunun çağdaş bir şekilde anlaşılması da gerek. Birleşik Amerika'da, 1960'lı yıllarda, Siyahlar'ın 150'ye yakın gösterisi ile, savaş karşıtı hareketin daha da fazla sayıdaki kamusal biçimlerinin etkileşimini sağlayan şey televizyondu ve bu nedenle, Grenada (toprak ve nüfus bakımından New York eyaletinin bir kasabasının yarısından daha küçük olan Grenada) operasyonunun komutanı, ABD hükümetinin görüş açısından bakıldığında doğru bir kararla, saldırının basına kapalı olarak yürütülmesi buyruğunu vermişti. *Manifesto*'da öne çıkarılan bu kaygı, yani coğrafi bakımdan ayrılmış olanlar arasındaki birliğin maddi araçları konusu merkezi önemini koruyor. Araçların kendileri ve onların maddiliklerinin biçimi temelden dönüştürülmüştür. Giderek daha çok sayıda sistem karşıtı hareket kendi ilişki ve bağlantılarının, toplumsal ilişkileri dolayımlayan en yeni araçlar tarafından sahteleştirildiğini ve parçalandığını göreceklerdir.

Öyleyse hangi noktadayız? Biz büyük ölçüde ve ciddi bir şekilde dünya sistem karşıtı hareketler ailesinin stratejisini, belki de ideolojisini, belki de örgütsel yapısını yeniden yapılandırma gibi acil bir ihtiyaçla karşı karşıyayız; devletlerin "devlet olma hali" ve kapitalizmin "kapitalist" doğası inanılmaz bir hızla gelişip güçlenirken,

önümüze çıkan gerçek ikilemlerle etkili bir biçimde başetmek durumundaysak tabii. Bu gelişmenin bizzat sistem açısından ve statükonun idarecileri açısından nesnel çelişkiler yarattığını biliyoruz. Ama bu, sistem karşıtı hareketler açısından da aynı ciddiyette ikilemler yaratıyor. O yüzden ilerlemenin "otomatikliği"ne bel bağlayamayız; o yüzden gerçek tarihsel alternatiflerimize ilişkin eleştirel çözümlemeyi bir yana bırakamayız.

III

Sınıf Mücadelesinin Kurtuluşu mu?

GEÇTİĞİMİZ son yirmi otuz yıl içinde, ulusal kurtuluş ile sınıf çatışması arasındaki ilişki –ulusal kurtuluş mücadeleleri ile proleter kurtuluş mücadeleleri arasındaki ilişki– büyük ölçüde farklılık taşıyan üç biçim altında sunulmuştur. Ulusal mücadele sınıf mücadelesinin dünya ölçeğindeki bir biçimi, hatta *tek* biçimi olarak görülmüştür. Devrimci bir hareketin ezilenleri her durumda örgütleyebileceği ve zafer kazandığında birikim sürecinin dünya ölçeğindeki toplumsal yapılanmasında önemli değişiklikler yaratabileceği gerekçesiyle ulusal mücadele sınıf mücadelesiyle benzeşik olarak düşünülmüştür. Ulusal mücadele ve sınıf mücadelesi tarihsel ve dolayısıyla kuramsal bakımdan ilişkili oldukları halde, tarihsel yörüngeleri farklı –birisi devletlerarası işleyişler düzlemini genişletip derinleştirerek kapitalist dünya ekonomisini yeniden üretme yönünde, diğeri ise kendisi için belirleyici olan burjuva-proleter ilişkisini ortadan kaldırarak kapitalist dünya ekonomisini ortadan kaldırma yönünde– olduğu için aynı zamanda türsel bakımdan farklı oldukları düşünülmüştür. Birincisini ulusal mücadele ile sınıf mücadelesi arasındaki ilişkinin ideolojik kavranışı; ikincisini politik kavranışı; üçüncüsünü de tarihsel-kuramsal kavranışı olarak görüyoruz.

Aşağıda bu ön değerlendirmeleri üç yolla açımlamaya çalışacağız. Birincisi, ulusal kurtuluşun yükseliş ve çöküşünü ya da yatışmasını dünya-tarihsel bir örgütleyici güç –daha doğrusu, yeniden örgütleyici bir güç– olarak çizeceğiz. İkincisi, bir yanda sınıf mücadelesinin oluşturduğu "dikey" ilişki ve sınıf kategorileri ile, öte yanda hem pratik, hem de kuramsal bakımdan sık sık "dikey" ilişkilerle karıştı-

rılan, "politik" önderlikler ve "ekonomik" önderlikler içindeki ve arasındaki "yatay" rekabet ilişkilerinin birbirinden farklılıklarını aydınlatmaya çalışacağız. Üçüncüsü, sınıf mücadelesini bir yandan modern dünya sisteminin dönüşümü açısından giderek daha fazla açık ve dallı budaklı bir güç durumuna getirirken, aynı zamanda, ifadesini devletlerarası sistemin ilişkisel yapılarındaki değişimlerle aşırı ölçüde sınırlayarak amaçlarıyla çelişkili bir biçimde işleyen gelişme süreçlerini kısaca özetleyeceğiz.

Ulusal kurtuluş mücadelesi bildiğimiz kadarıyla uzun bir tarihe sahiptir. Neyden ulusal kurtuluş? Açıktır ki bunun yanıtı, modern dünya sisteminin farklı bölgeleri arasındaki eşitsiz ilişkilerden ulusal kurtuluştur. Bu sistem bildiğimiz gibi zaman içinde mekânını genişletmiş, önceleri kendi dışında olan bölgeleri kendine bağlamış, onları (ekonomik, politik ve kültürel bakımdan) boyunduruğu altına sokmuş ve bütünleşmiş bir yapı içinde sımsıkı zapt eden bir kapitalist dünya ekonomisi biçimini almıştır.

Tüm modern milliyetçiliklerin temel ideolojik temalarından biri eşitlik –hem "ulus"un tüm üyelerinin varsayımsal eşitliği, hem de "dış" ezen devletlerle/gruplarla eşitlik talebi– için mücadele olmuştur. (Kuşkusuz bu, temalardan yalnızca biriydi. Belli koşullarda başkalarını ezmekte gerekçe olarak kullanılabilecek "eşsizlik" teması da söz konusu olmuştur.)

On dokuzuncu yüzyılda, hatta on sekizinci yüzyılın sonlarında da milliyetçilik kılığındaki eşitlikçi taleplere sık sık rastlanmaktadır. Amerikalar'da Beyaz kolonistlerin bağımsızlık mücadelesi, Haiti devrimi, Napolyon'a karşı İspanyol direnişi, Mehmet Ali'nin Mısır'ı "modernleştirme" çabası, 1848'deki "Ulusların İlkbaharı", Garibaldi ve Kossuth, Hindistan Ulusal Kongresi'nin kuruluşu, hepsi de bu küresel atılımın yansımalarıydı.

Ama ancak yirminci yüzyılda ulusal kurtuluş hareketlerini dünya sisteminin belli başlı bir örgütsel olgusu olarak görebilmekteyiz. Birinci Dünya Savaşı'ndan bile önce, Meksika, Osmanlı İmparatorluğu, İran ve Çin'deki politik "devrimler" açıkça gösterdi ki, "Avrupa'nın yayılması" doruğuna ulaşır ulaşmaz (on dokuzuncu yüzyılın son iki onyılı) karşı baskılar derhal, hatırı sayılır ölçüde ortaya çıkmıştı.

Ekim 1917 Rus Devrimi kuşkusuz, modern dünya sisteminin politik tarihinde bir dönüm noktasıydı. Bolşevikler kendilerini, proletaryanın burjuvaziye karşı on dokuzuncu yüzyıldaki "toplumsal hareketi"nin (o sırada, büyük ölçüde Avrupalı bir hareketti bu) bir uzantısı olan, işçi sınıfının komünizm mücadelesinin öncüleri olarak sunuyorlardı. Durum kuşkusuz böyleydi. Ama herkes daha baştan, bu "ilk proleter devrim"in en "ileri" kapitalist ülkede ya da ülkelerde (kuramın olacağını öngördüğü yerde) değil de, görece "geri" bir bölgede gerçekleştiği olgusu üzerinde durmuştu.

Devrim için desteğin çoğunlukla "burjuvazi"ye karşı mücadele veren "proleterler"den gelmesine karşın, Bolşeviklere verilen desteğin öğesi "ulusal kurtuluş" dürtüsü biçimini almıştı. Bu "milliyetçi" öğenin Bolşevikler'in gündemine girmesi ve buradaki "sınıfsal" öğeyle her zaman bağdaşamaması gerçeği, en dokunaklı ve anlamlı yankısını, Bolşevik önderlere stratejilerini Avrupa üzerinde değil, "Doğu" üzerinde yoğunlaştırmaya yöneltme çağrıları yapan Sultan Galiyev'in fırtınalı kariyerinde ve sonunda tasfiye edilmesinde buldu. Lenin'in kendisi de, dünya "sosyalist" hareketleri ile dünya "ulusal kurtuluş" hareketlerini, Bakü Kongresi'nde bir araya getirmeye çalıştı. O zamandan bu yana, bu iki "sistem karşıtı" güç hem çok gerçek, hem de çok sıkıntılı bir biçimde birarada yaşayagelmiştir. Son elli yılda bu iki retoriği (sosyalizm ve ulusal kurtuluş) ayırmak, hatta bunları örgütsel bakımdan ayrı tutmak (Çin ve Vietnam politik tarihlerinin ikisinin de çok iyi gösterdiği gibi) giderek daha güç bir hal almıştır. Bu birliktelik çok etkili olmuştur. Ama yine de, bu iki retoriğin, eğilimin, gücün birlikte yaşaması en iyi durumda sıkıntılı olmuş, en kötü durumda ise toplumsal gerçekliği derinden muğlaklaştırmıştır.

Bir düzeyde, 1945'ten bu yana, ulusal kurtuluş hareketleri görkemli bir biçimde başarılı olmuştur. Dünyanın 1945'te "metropol" devletlerin sömürgeleri olan hemen tüm bölgeleri bugün bağımsız egemen devletlerdir; Birleşmiş Milletler'in eşit hak sahibi üyeleridir. Bunun gerçekleşme süreci üç aşamalı olmuştur. Bir yandan, belli sayıda devlette önemli ölçüde örgütlü silahlı mücadele vardı ve bu, söz konusu silahlı mücadeleye önderlik eden hareketlerin devlet içinde

politik iktidara gelmeleriyle sonuçlandı. Diğer bazı devletlerde de, başka yerlerde pek çok silahlı mücadelenin sürüp gittiği bu dünya bağlamı içinde, bir hareketin böylesi bir silahlı mücadele potansiyeli taşıması bile bu hareketin (genellikle "seçim" yoluyla) iktidarı kazanabilmesine yetiyordu. Son olarak, üçüncü bir grup devlette, metropol güçler tam da bu tür hareketleri savuşturabilmek amacıyla, iktidarın, deyim yerindeyse, ılımlı bir yerli gruba aktarılması işini düzenliyorlardı (Fransızların "*indépendance octroyée*"* dediği şey).

Kuşkusuz, olup bitenlerin bu modelin açıklarına denk düştüğü pek çok durum da vardır. Ve yine kuşkusuz, özellikle halihazırda "egemen" olan devletlerde (Güney Afrika, Orta Amerika'nın çeşitli kısımları, vb.), "iktidar aktarımı"na ilişkin bu türden birkaç mücadele hâlâ sürmektedir. Ne var ki "biçimsel" ulusal kurtuluş denilebilecek şey uğruna verilen bu mücadelelerin büyük kısmı tamamlanmış durumdadır. Şimdi bu hareketlerin neyi başarmış olduklarına dönüp bakabiliriz.

Bu mücadeleler bir bakıma pek çok şey başardılar. Sömürgecilikte içkin olan kendinden emin ve kibirli küresel ırkçılık ortadan kaybolmuş, en azından yeraltına inmiştir. Dünyanın daha az güçlü olan devletlerini etkileyen politik kararlarda yerli şahısların rolü bugün, 1945'te olduğundan çok daha büyüktür. Bu ülkelerin gerçek devlet politikaları, politik karar mekanizmasının bu "yerlileştirilmesini" yansıtma eğilimi taşımaktadır.

Bir başka açıdan bu değişiklikler, kesinlikle, sözgelimi 1945'te ulusal kurtuluş hareketlerinin öngörmüş olduğu kadar da büyük olmamıştır. Bunun iki değişik açıklaması vardır. Birisi; devletlerarası sistemde bir devletin (herhangi bir devletin) devlet mekanizması üzerindeki denetiminin pratikte kuramda olduğundan daha az gerçek iktidar sağlıyor olmasıdır. İkincisi; "ulusal kurtuluşu" gerçekleştirmiş olan devletlerin içinde sınıf mücadelelerinin sürüp gitmekte olmasıdır. Bu iki etken birbiriyle bağlantılıdır; ama analitik bakımdan bunları geçici olarak ayrı tutarak çözümlemeye başlamak konuya daha fazla açıklık getirecektir.

* bahşedilmiş bağımsızlık (y.h.)

Şu analitik soru, yani "devlet iktidarına sahip olunduğunda ne kadar iktidara sahip olunur?" sorusu, ideoloji gerçeklikten bir kere ayırt edildiği anda, açıklanması görece kolay bir soru olmaktadır. Modern devletlerarası sistemin ideolojik ilkelerinden biri de egemenliğin bütünselliğidir. Egemenlik, ya da devletlerarası sistemin öteki üyelerince kabul edildiği şekliyle bir "devlet"in bağımsız yargı statüsü, kuramsal olarak bu devlet yönetiminin yasa çıkarma ve kendi "iç" işlerini devletin anayasal yapısının ona dayattığı kısıtlamalardan başka hiçbir kısıtlama olmaksızın yürütme hakkı anlamına gelir. En açık ifadeyle, her hükümetin kendi sınırları içinde uygun bulduğu her şeyi yapabileceği varsayılmıştır. Ne var ki aslında durum, Birleşik Amerika ya da SSCB gibi güçlü devletlerde bile böyle değildir; Asya, Afrika ve Latin Amerika'nın daha zayıf devletleri açısından ise bu hiç geçerli değildir.

Egemen devlet iktidarları üzerinde birçok kısıtlama vardır. Birincisi, var olduğu halde "gayri meşru" sayılan kısıtlamalardır. Örneğin dış odakların belli bir devletin politikalarını, bu devletin "iç" işlerine bir biçimde "müdahale etme" yoluyla açıkça altüst etme ya da kapalı kapılar ardında değiştirmeye çalışma yönündeki fiili gücü bu kısıtlamalardan biridir. Bu çok tanıdık bir öyküdür. Bu tür bir faaliyet, sonunda fiili askeri müdahaleyi de kapsayabilir. "Uluslararası hukuk" bakımından bu tür uygulamalar resmi anlamda "gayri meşru" olmakla birlikte, aslında bunlar o kadar sık kullanılmaktadır ki, iktidarda kalma niyetinde olan bir hükümet bu olasılıkları da dikkate almak zorundadır. Dolayısıyla bu tür gayri meşru müdahalenin oluşturduğu tehdit egemen devletleri pratikte belli bir "basiretliliğe" zorlar.

Devletlerarası sistem normal olarak, bilinen (örneğin, şimdiki durumda, Birleşik Amerika ile SSCB arasındaki) rekabetlerin arenası olduğundan, egemen bir devletin güçlü bir devletin müdahale tehdidinden, bu devletin baş rakibiyle politik bir bağlantı kurarak "kurtulacağı" düşünülür çoğu kez. Bu kuşkusuz bir ölçüde doğrudur. Elbette bu da, bağlantı kurduğu devletin "müdahalesi" riskini getirir, ama bu olasılık daha dolaylı ve daha az tehdit edici görülebilmektedir. Gerçek soru bu olasılıkta değildir. Gerçek soru, egemen devlet

iktidarları üzerindeki "meşru" denilebilecek kısıtlamalar alanında yatmaktadır.

Bu "meşru" kısıtlamalar nelerdir? Bunlar devletlerarası sistemin *tüm* bellibaşlı güçlerinin yalnızca daha zayıf devletlere değil, kendilerine de dayatma konusunda, üzerinde fiilen anlaştıkları kısıtlamalardır. Bunlar bir devletlerarası sistemin varlığını teminat altına alan kısıtlamalardır. En başta, nadiren yasalaştırılmış ve bir ölçüde şekilsiz ve ayrıntıları bakımından değişken oldukları için, bu kısıtlamaların sayısı bizim normal olarak farkına vardığımızdan çok daha fazladır. Bunlar bazen devletler arası "uygar davranış" denilen şeyi de kapsarlar. Örneğin diplomatik dokunulmazlık çok seyrek ihlâl edilen oldukça kutsal bir ilkedir. Sistemi sürdürme yönündeki toplumsal baskı öylesine güçlüdür ki, bu ilke altındaki yükümlülüklerini yerine getirebilmek için devletler çok şiddetli tepki gösterecekleri zamanlarda bile çoğu kez kendilerini kısıtlama yolunu seçerler.

Dayatılan ikinci bir kısıtlama devlet-ötesi mülkiyet haklarıyla ilgilidir. Bu fiili ilkeye göre tüm devletler kendi sınırları içindeki yabancı mülkiyet üzerinde *bir noktaya kadar* kamulaştırma haklarını kullanabilirler. Bu nokta biraz belirsizdir. Ancak herhangi bir devletin *hiç* tazminatsız millileştirme yapabileceği görüşü tarihsel olarak doğru değildir. Bu yönde birçok girişim olmuştur, ama karşı baskılar bunların *hepsinin* kısmen geriletilmesini sağlamıştır. SSCB hükümetinin yabancı mülkiyet hakları karşısındaki uygulamalarına hızla göz attığımızda bile bu nokta iyice belirginleşecektir. (SSCB örneğini, askeri güce ve ideolojiye sahip bir devletin bile bu kısıtlamaya uyduğunu göstermek için veriyoruz.)

Dayatılmış kısıtlamaların bir üçüncüsü başka ülkelerdeki muhalif hareketlerin desteklenmesiyle ilgilidir. Tüm devletler (ya da aşağı yukarı tüm devletler) bu tür destekleme eylemlerine girişirler. Zaman zaman da, bunu yoğun bir şekilde yaparlar. Ne var ki bunu ancak *bir noktaya kadar* yaparlar. Yoldaşça dayanışmaya sürekli olarak bir sınır getirilmiş gibidir. Bir kez daha bu sınır açık değildir. Ama gerçeklik ortadadır.

Eğer birisi kalkıp da, egemenlik üzerindeki bu dayatılmış "meşru" kısıtlamaların aslında, hele savaş zamanlarında nasıl işlediğini

soracak olursa, bunun yanıtı, normları çiğneyenlere karşı dünya devletlerinin olağanüstü ölçüde güçlü bir mutabakatıyla desteklendiği için etkili olan zımni kuvvet tehditlerinin var olduğudur. Böylesine güçlü bir mutabakata kafa tutan rejimler pek uzun süre yaşayamazlar. Bu yüzden, bir "ulusal kurtuluş hareketi"nin iktidara gelmesinden sonra, "devrimci" hükümetin ilk yıllarında "gerçekçilikten" dem vuran bir fraksiyon mevcutsa, bu fraksiyonun ileri sürdüğü şey devletlerarası sistemin bu mekanizmalarını hesaba katmak gereğidir. Bir başka hareket, "gerçekçi" olmaya karar vermiş olan bir rejimi "revizyonist" olmakla suçlarsa bu suçlama doğru görünecektir. Ama bu "revizyonizm" gönüllü değil, yapısaldır. Açık konuşalım. "Gerçekçilik" ya da "revizyonizmin" meziyetlerini övüyor değiliz. Yalnızca ulusal kurtuluş hareketlerinin iktidara geldiği devletlerde sık sık yinelenen bu olayı açıklamaya çalışıyoruz.

Ama kuşkusuz bütün öykü bundan ibaret de değil. Sınıf mücadelesi etkeni de söz konusu. Kapitalist bir dünya ekonomisinde yaşadığımız sürece sınıf mücadelesi vardır ve politik rengi ne olursa olsun, dünya sistemi içinde yer alan tüm devletler içinde de var olmaya devam etmektedir. Rejimlerin, kendi devlet sınırları içinde sınıf mücadelesi olmadığına ya da artık olmadığına ilişkin açıklamaları analitik tözden yoksun, ideolojik açıklamalardır. Sınıf mücadelesinin altta yatan toplumsal gerçekliği, ulusal kurtuluş hareketlerinin iktidara gelmiş olduğu devletler de dahil var olan tüm devletlerde sürüp gitmektedir. Soru şudur: Bu ulusal kurtuluş hareketi iktidara geldikten sonra sınıf mücadelesine ilişkin rolü ne olacaktır? Belki de soruyu tersyüz ederek kapitalist dünya ekonomisini tipik bir şekilde niteleyen öteki mücadele türleri karşısında, çekişen "seçkinler" arasındaki mücadeleler karşısında, yani burjuvazi içi mücadeleler karşısında, sınıf mücadelesinin rolünün ne olacağını sormalıyız.

Bu tür burjuvazi içi mücadelelerin iki çeşidi bulunmaktadır. Birisi, devlet iktidarı ya da politik hâkimiyet uğruna mücadeledir. Bu mücadelenin kahramanları (halihazırda var olan ya da yeni yaratılmakta olan) devlet aygıtlarının "hâkim tepelerini" ele geçirme ve bir kez denetim altına alınca da devlet egemenliğini pekiştirme çabasıyla (parlamentolar, partiler, devlet bürokrasileri, vb. içinde ya da dı-

şında) birbirleriyle çekişirler. Böyle bir pekiştirme ise (önceki sayfalarda vurgulandığı gibi) öteki devletlere karşı mücadeleleri olduğu kadar devletin kendi uyruklarına karşı mücadeleyi de getirir.

Bu üç cephede (devlet aygıtının denetimi, devletlerarası sistemde egemenlik ve devletin uyrukları üzerinde otorite) devlet iktidarı için rekabet eden politik seçkinler arasındaki mücadelenin sonuçlarının birbiriyle yakından ilişkili olduğu apaçıktır. Buna karşılık bunlar, sınıf mücadelesinden açıkça ayrılması gereken, başka tür bir seçkinler arası mücadele tarafından da şiddetle etkilenirler: servetin sahiplenilmesi ya da ekonomik hâkimiyetin ele geçirilmesi için mücadele.

Bu ekonomik mücadelenin kahramanları dünya ekonomisinde üretilen zenginlikten olabildiğince büyük bir pay kapmak için (piyasaların ve ekonomik örgütlerin içinde ve dışında) birbirleriyle rekabet ederler. Gerçekte elde edilen pay ne denli büyükse, gelecekteki mücadelelerde harekete geçirilebilecek kaynaklar da o denli büyük olur. "Servet", "devlet iktidarı"ndan daha kolay bir şekilde biriktirilebildiğinden, ekonomik hâkimiyet politik hâkimiyette noksan olan birikimsel bir nitelik taşır. Bu farklılıktan neler çıkabileceğini daha sonra tartışacağız. Şimdilik, bu farklılığın bir derece farklılığı olduğunu ve ekonomik hâkimiyetin yeniden üretiminin de birçok cephede sürekli bir mücadeleyi gerektirdiğini belirtelim.

Küresel düzeyde, ekonomik mücadelenin asıl niteleyici özelliği, her bir aktörün (zorunlu olarak değil ama normal olarak kapitalist bir girişimin) bir yandan öteki aktörleri rekabete zorlamaya çalışırken aynı zamanda kendisi için (doğal, konumsal, teknolojik, örgütsel, vb.) bir rant ya da yarı-rant devşirebileceği görece korunaklı bir köşe, bir mevzi yaratmasıdır. Bu mücadele ekonomik faaliyetleri sürekli olarak (bir rantın ya da bir yarı-rantın sahiplenilmesini getiren) merkezsel faaliyetler ve (bu tür bir sahiplenme getirmeyen) çevresel faaliyetler şeklinde yapılandırır ve yeniden yapılandırır. Merkezdeki korunaklı mevziler hiç bir zaman uzun süre güvencede kalmaz. Bunlar yaratılır yaratılmaz, bizzat bunların yaratılması nedeniyle rekabete daha az dayanıklı mevzilere itilen öteki ekonomik seçkinlerin doğrudan ya da dolaylı karşı saldırısını davet ederler. Ve bu karşı sal-

dırı yayıldıkça, önceki merkezsel faaliyetler ve birlikte, bunlara bağlı olan bölgeler ve örgütler de çevreselleşirler.

Bundan çıkan şudur: Hareketlilik (faaliyetler, bölgeler, örgütsel biçimler, vb. arasında olduğu gibi) ekonomik seçkinlerin yaşaması/yeniden üretimi için de asli bir önkoşuldur ve bu önkoşul çoğu kez onları politik seçkinlerle çatışma içine sokma eğilimi taşır; bireysel düzeyde, birçok kişinin politik bir rol ile ekonomik bir rol arasında gidip gelmesi gerçeğine karşın, durum budur. Kuşkusuz politik ve ekonomik seçkinlerin çıkarlarının örtüştüğü birçok zemin vardır. Ekonomik seçkinlerin bizzat yeniden üretimi bile, mülkiyet hakları ile sözleşme yükümlülüklerini pekiştirme dışında başka hiçbir neden olmasa bile, politik hâkimiyetin desteğini gerektirir ve ekonomik seçkinler de, ellerinden geldiği her yerde, kendilerine rant ya da yarı-rant konumları yaratmak ya da bunları desteklemek için politik hâkimiyetten yararlanmaya ya da bunu kullanmaya ziyadesiyle çaba gösterirler.

Tersi bir biçimde politik seçkinler de, ekonomik seçkinlerin sahip olduğu ekonomik hâkimiyetin desteği olmaksızın devlet iktidarı uğrundaki çok yönlü mücadelelerinde başarıya ulaşamazlar. Daha önce sözünü ettiğimiz servetin ya da ekonomik hâkimiyetin politik hâkimiyetten daha kolay biriktirildiği olgusu göz önünde tutulursa, bu özellikle doğrudur. Bu farklılığın olası sonucu, devlet iktidarı için mücadeledeki başarı ve başarısızlıkların, aktörlerin (biriktirilebilen) ekonomik hâkimiyeti (biriktirilemeyen) politik hâkimiyetle ilişkilendirebilme yeteneklerine giderek daha fazla bağlı olmasıdır.

Ekonomik ve politik seçkinler böylelikle, sahip oldukları ekonomik ve politik hâkimiyeti paylaşma/değişime sokma yönünde oldukça baskı altındadırlar. Birazdan göreceğimiz gibi, bu yöndeki baskı yalnızca devlet iktidarı ve servet uğruna rekabetçi mücadelelerden değil, aynı zamanda ve özellikle sınıf mücadelesinden kaynaklanır. Ne var ki bütün bunların ötesinde, birincisi, politik hâkimiyet mücadelesinin mantığının ekonomik hâkimiyet mücadelesinin mantığından farklı olduğu ve ikincisi, bu farklılığın, politik ve ekonomik seçkinler arasındaki (ve aynı zamanda kendi içlerindeki) çatışma ve mücadelenin kaynağı olduğu gerçeği geçerli kalmaktadır.

Bir bakıma, politik ve ekonomik hâkimiyet arasında, "değişim koşulları" konusunda çatışmalar doğması kaçınılmazdır. İki tip seçkinin de bu değişimden yarar sağlayacağı gerçeği kendi başına ve kendiliğinden, iki tarafın da değişimi gerçekleştirmek için üzerinde anlaşacağı koşulları belirlemez. Genişçe bir belirsizlik bölgesi vardır ve her iki tip seçkin de pazarlıktan mümkün olan en iyi sonuçla çıkmak ve fazla sıkıştırılırsa pazarlık sürecini açık çatışmaya dönüştürmek konusunda kendi rekabetçi mücadelelerinin baskısı altındadır.

Bu dönüşümü sağlayan şey, muhtemelen, politik hâkimiyetin tipik olarak "bölgesel" (verili bir toprak parçasıyla sınırlı olması anlamında), oysa ekonomik hâkimiyetin çoğunlukla ve önde gelen aktörleri açısından özellikle "bölge-ötesi" (sınırlı bir toprak parçasının ötesinde de işlev görmesi anlamında) olması gerçeğidir. Bu iki hâkimiyet türü arasındaki farklılık bu durumda da yine bir derece farklılığıdır. Ancak bu yeterince gerçek bir farklılıktır ve politik seçkinlerle ekonomik seçkinler arasında, bu ikincilerin "bölge-ötesi" karakteri üzerinde, yani onların, devlet yetki alanlarından herhangi birisine sürekli ve tam olarak uymaktansa bu alanların içinde ve dışında hareket edebilmeleri konusunda sürekli bir mücadeleye yol açar.

Bütün bu seçkinler arası ve seçkinler içi mücadeleler çoğu kez, kafa karıştırıcı bir biçimde, sanki bunlar sınıf mücadelesinin bir parçasıymış gibi tartışılır. Bizce, sınıf mücadelesi kavramını üretim araçlarıyla farklı ilişkileri olan grup ve bireyleri karşı karşıya getiren dikey çatışmalarla sınırlamak daha yararlı olacaktır. Seçkinler arası ve seçkinler içi çatışmalar ise, tersine, üretim araçlarıyla ya da meşru şiddet araçlarıyla benzer ilişkilere sahip grup ve bireyleri karşı karşıya getiren, tipik olarak yatay çatışmalardır. Aslında bunlardan rekabetçi mücadeleler olarak söz etmek ve rekabetin birincil nesnesinin servet ya da devlet iktidarı olmasına bağlı olarak ekonomik ya da politik seçkinler içi mücadeleler diye nitelemek daha doğru olacaktır.

Daha kesin bir ifadeyle, sınıf mücadelesinin varlığından söz edebilmek için üç koşulun var olması gerekir. Birincisi, ortada tanınabilir bir kolektif ya da genelleşmiş protesto modeli olmalıdır. İkincisi, bu protestonun amaçları ve biçimleri öyledir ki, mücadelenin

nedenleri protestoya katılanların sınıfsal durumunda (yani üretim araçlarıyla verili ilişkilerinde) bulunabilir. Üçüncüsü, bu mücadele üretim araçlarıyla farklı ilişkileri olan gruplar arasındaki bir karşı konumlanıştan türer ya da bunu yaratır.

Bu ölçütlere göre, kimi mücadelelerin (grevler ve ücretli işçilerin diğer kolektif ya da genelleşmiş işyeri protesto biçimleri, köylülerin ya da çiftçilerin tarımsal fazlalığa elkoyması ya da ekini tahrip etmesi, topraksız köylülerin toprak işgalleri, işsiz kentlilerin gıda için ayaklanmaları, vb.) sınıf mücadelesi sahneleri olarak nitelendirilebilmesi şiddetle mümkündür. Başka durumlarda(gösteriler, kentsel ve kırsal gerilla savaşı, terör eylemleri, vb.) ise protesto eylemlerinin sınıf mücadelesinden sahneler olarak nitelendirilip nitelendirilemeyeceği başka birçok şeyin yanı sıra, bunların bağlamına, kahramanlarına, amaçlarına, vb. bağlıdır. Bu son örneklerdeki sorun, mücadele biçiminin, tanımlamış olduğumuz anlamda bir sınıf mücadelesinden çok, politik seçkinler arasındaki rekabetçi mücadele ile bağlantılı olmasıdır.

Mücadelenin bu iki türü kuşkusuz kesişebilir ve iç içe geçebilir, zaten normal olarak da böyle olur. Sınıf mücadelesi çoğu zaman, mücadelenin kendisinden doğan yeni politik seçkinlerce ya da önceden var olan seçkinlerce karşılanan önderlik ve örgüt talepleri ortaya çıkarır. Her iki durumda da, sınıf mücadelesi devlet iktidarı için bir rekabet mücadelesi şeklinde "kabından taşar". Bu gerçekleşirken, toplumsal sınıflara önderlik ve örgütlenme sağlayan politik seçkinler (kendilerini içtenlikle, sınıf mücadelesinin "araçları" olarak görseler bile), genellikle, oyunu bu rekabetin kurallarıyla oynamak durumunda olduklarını anlarlar ve bu yüzden, devlet iktidarına yönelen yarışı sürdürebilmek için sınıf mücadelesini bu kurallara tabi kılma yönünde çaba göstermeleri gerekir. Çoğu zaman da tersine, politik ve ekonomik hâkimiyet için seçkinler arası ve seçkinler içi mücadelelerin, isteyerek ya da istemeden, sınıf mücadelesini kışkırttığı görülür. Bu durumda, başlangıçta seçkinler arası ve seçkinler içi rekabetin bir "aracı" olarak ortaya çıkan tikel bir sınıf mücadelesi, sonradan pekâlâ kendi ivmesini geliştirebilir. Her iki durumda da sınıf mücadelesi politik hâkimiyet mücadelesiyle kesişir ve içiçe geçer,

ama yine de ayrı bir süreç olarak kalır ya da bu duruma gelir. Gerekli düzeltmeler yapılarak, aynı şey sınıf mücadelesiyle ekonomik hâkimiyet mücadelesi arasındaki ilişki için de söylenebilir.

1917 Rus Devrimi bu üç tip mücadelenin çok özel bir konjonktürünün, yani ulusal alanlar içinde ve ötesinde, dünya ölçeğinde politik ve ekonomik hâkimiyet konusundaki özellikle keskin yatay ve dikey çatışmaların odaklanması ve kaynaşmasının bir sonucu oldu. Bu konjonktürden ustaca yararlanan Bolşevikler, işçi sınıfı adına, Rusya İmparatorluğu'nun hâkim mevzilerini ele geçirdiler. Böylece bu yeni fethedilmiş iktidarı ya kendi devlet sınırları içinde ve dışında sınıf mücadelesini sürdürmek için kullanmak ya da yeniden yapılandırılmış ama istikrarlı olması amaçlanmış bir devletlerarası sistem içinde kendi iktidarlarını pekiştirmek ikilemiyle karşı karşıya geldiler. Bu ikilemin zamanla ikinci eğilim yönünde çözüleceği daha Kronstadt'tan belli olmaya başladıysa da, sonuç seçkinler arası ve seçkinler içi uzun mücadelelerin ardından ortaya çıktı ve bu süreçte Bolşevik partinin ve devletin politik çıkarlarının dünya işçi hareketinin sınıfsal çıkarlarıyla söz düzeyinde özdeşleştirilmiş olması, mücadeleye katılanların davranışlarını etkilemek ve sınırlandırmakta önemli bir rol oynadı.

SSCB'deki sınıf mücadelesinin bu şekilde başka mülahazalara tabi kılınması iki sonuç doğurdu. Bu durum, Sovyet politik önderliğine ve onun az çok geçici müttefiklerinin çıkarlarına karşı verilen sınıf mücadelesinin gayri meşru kabul edilmesi eğilimini ortaya çıkarıyordu. İkinci olarak devletlerarası sistemde, ulusal kurtuluş hareketlerinin ve bunların doğurduğu politik seçkinlerin kendi yararlarına kullanabilecekleri ve kullandıkları bir ideolojik kutuplaşmayı teşvik ediyordu. Bu iki eğilimin birleşik etkisi ise, ulusal kurtuluş hareketlerinin politik önderliği ile sınıf mücadelesi arasında süregiden ikircikli ilişkiler olmuştur.

Gerçek ulusal kurtuluş mücadelesi evresinde, yani biçimsel bakımdan egemen yeni devletlerin oluşumu sürecinde, bu mücadeleleri yönlendiren politik seçkinler sınıf mücadelesi karşısında çifte standart kullanmışlardır. Yukarıda tanımlandığı şekliyle, gerçek sınıf mücadelesinin meşruluğu, bu mücadelelerin seçkinlerin Politik Hü-

kümranlık yönündeki kozlarını güçlendirmesine ya da zayıflatmasına bağlı olarak savunuluyor ya da inkâr ediliyordu. Örneğin, bir grevin desteklenmesi/örgütlenmesi ya da desteklenmemesi/örgütlenmemesi çoğu kez, bunun sömürge otoritelerine ve sermayenin bağımsızlığa karşı kesimlerine mi, yoksa sermayenin bağımsızlığa eğilimli kesimlerine karşı mı yönelmiş olduğuna bağlıydı. Ulusal kurtuluş hareketleri önderlikleri devletlerarası sistemde kendilerini sınıf mücadelesinin araçları ya da failleri olarak betimledikleri zaman, bu çifte standart daha da şiddetle uygulanıyordu.

Ulusal bağımsızlık bir kez elde edildiğinde bu çifte standardın kullanılması, oluşan yeni ulusal alanlardaki sınıf mücadelesinin meşruluğunun daha da daralması anlamına geliyordu. Bu eğilimin birbirinden oldukça ayrı iki kaynağı vardır. Bir yanda kendi iktidarlarını, merkez bölgelerin politik ve ekonomik seçkinleriyle ittifak kurarak pekiştirmeye çalışmış rejimler bulunmaktadır. Bu durumda sınıf mücadelesi, merkez ve çevre ülke seçkinleri arasındaki politik alışverişin bir parçası sayılarak gayri meşru hale getiriliyordu; böylelikle de çevre seçkinlerinin ulusal sınırlar içinde merkez sermayesine elverişli bir ortam yaratması karşılığında, merkez seçkinleri söz konusu ülkenin biçimsel egemenliğine saygı duyuyor/koruyorlardı. Diğer yanda ise tam tersi bir yol izleyerek kendi iktidarlarını, merkez ülke seçkinlerine karşı mücadele yoluyla pekiştirmeye çalışmış rejimler vardır. Bunların durumunda da, ülke içindeki sınıf mücadelesi, kendisini daha yüksek düzeyde bir sınıf mücadelesi olarak tanımlayan bu mücadeleye engel sayılarak gayri meşru kabul ediliyordu.

İktidarın pekiştirilmesine ilişkin bu karşıt stratejilerin, Üçüncü Dünya'da sınıf mücadelesinin meşruluğu bakımından benzer sonuçlara yol açmış olması ancak, çoğu Üçüncü Dünya ülkesinin çevresel konumu ışığında anlaşılabilir. Bu çevresel konum dünya çapındaki artı değer üzerinde ya çok az bir hâkimiyete sahiptir ya da hiç değildir; bunun da sınıf mücadelesi açısından iki olası sonucu vardır: (1) kahramanları (toplumsal sınıflar) açısından bundan kazanılacak fazla bir şey yoktur ve bu yüzden de gerçek sınıf mücadelesi sahnelerinin sınıf bilincinden ziyade düşkırıklığı yaratması muhtemeldir; (2) bu koşullarda, politik hâkimiyet için yarışan çevre seçkinleri nor-

malde toplumsal sınıfları güvenilebilir iktidar temelleri oluşturacak öğeler olarak görmedikleri için yukarıda anılan iki stratejiden birine başvurmuşlardır.

Bu yüzden bizim sınıf mücadelesini kapitalist dünya ekonomisinin eksen süreci olarak görmemizde bir fevkaladelik yoktur. Bir mücadele olarak sınıf mücadelesinden, üretici güçlerin gelişmesi ve örgütlenmesi üzerindeki, dolayısıyla üretim araçlarının ve geçim araçlarının yönlendirilmesinin denetimi üzerindeki, dolayısıyla bu denetimi olgusal biçimde etkileyen toplumsal ilişkiler üzerindeki mücadele anlaşılmaktadır. Bir tarihsel süreç olarak sınıf mücadelesinden ise çatışma içine soktuğu ilişkili sınıfları sürekli şekilde biçimlendiren ve yeniden biçimlendiren bir süreç anlaşılmaktadır. Buna karşılık sınıfların yapılanışı, bilinçliliği, örgütlenmesi ve gelişimi, kuşkusuz, bir başka bağlamda söylendiği gibi "tarihsel ve ahlaksal bir öğe"den dolayı, dünya ölçeğindeki birikim sürecinin yapısal zaman-mekân kuşakları arasında ve içinde çok büyük ölçüde değişiklik gösterir. Sonuç olarak sınıf mücadelesi süreci ve bu süreçte oluşan sınıfların ilişkisel niteliği, tarihsel mevcudiyetlerinin ufku kendi sahicilikleri ve özgünlükleriyle belirlenmiş olarak, kültürel, örgütsel ve uygarlık açısından farklı versiyonlar halinde ve tarihsel olarak süreklilik taşıyan bir biçimde gerçekleşir. Dahası, sınıf mücadelesinin birikim sürecinin toplumsal yapılanışında yol açtığı süregiden değişimlerin kendileri de, tarihsel bir süreç olarak sınıf mücadelesinin içinde ve aracılığıyla işlev gördüğü koşulları mekânsal olarak farklı yollardan dönüştürürler. Oyun ve oyuncular –hiç seyirci yoktur– sanki hep aynıdır, ama kurallar, hakemler ve oyun alanının sınırları her defasında ve her vesileyle yenilenir – ve geçmişe dönüp bakılana dek çoğunlukla bilinmez kalırlar.

Komünist Manifesto'nun I. Bölümü'ndeki taslaktan, Marx ve Engels'in o sırada merkezin sanayileşmesine damgasını vuran, dallanıp budaklanan bir toplumsal işbölümünün gerçekleştiği dönemde sınıf mücadelesinin iki büyük sınıfı oluşturmasını nasıl değerlendirdiklerini biliyoruz. İki savaş arası dönemin Avrupalı yazarlarından da –örneğin Gramsci, Lukács, Reich, Korsch– proletaryanın öngörülen gelişiminin devlet tarafından tecrid edilmesinin dünya işçilerinin

birleşmesiyle nasıl derinden çeliştiğini biliyoruz. Bu durum, gelişme şansı olan devrimci eğilimleri ulusal ve uluslararası organlara, yani kapitalist ekonominin temel işleyiş yapılarından ve düzlemlerinden biri, yani onun devletlerarası sistemi olarak adlandırdığımız ilişkisel ağı aracılığıyla iş gören, böylece onu güçlendirip ona bağımlı duruma gelen organlara dönüşecek şekilde saptırdı. Öte yandan bunun karşılığı olan hareketi de biliyoruz. E. H. Carr'ın sözleriyle;

> Batı'da kısır olduğu ortaya çıkan devrim davası Asya'nın mümbit toprağında filizlendiğinde, geleceğin şekli radikal bir biçimde değişti ... [Rus] devrimi artık, yalnızca, en geri Batı ülkesinde burjuva kapitalizmine karşı bir başkaldırı olarak değil, en ileri Doğu ülkesinde Batı emperyalizmine karşı bir başkaldırı olarak da görülebilirdi (1969: 30-31).

Bunu daha önce tartışmış bulunuyoruz. Samir Amin Avrupamerkezciliğin şaşırtıcı gücü konusunda yorumda bulunurken, kuramsal çalışma açısından zorunlu olan şu çıkarsamayı yapmıştı: "Batı'nın 'ileri' proletaryasının çevrenin 'geri' kitlelerine bir 'armağan' olarak sosyalizmi getireceği hayali 'hoş görülemez' değildir – yalnızca tarih tarafından çürütülmüştür" (1974: 603).

Hegemonik güç olarak Birleşik Amerika'nın kanatları altında, dünya sisteminde hegemonyanın yeniden kurulmasıyla birlikte, düşüncede –Doğu ve Batı, Kuzey ve Güney düşüncesinde– dönüşüm kavramlaştırmaları olan sınıf mücadelesi ve ulusal kurtuluş arasında daha belirgin bir *kuramsal* (salt tarihsel değil) ilişkilendirme çabası gelişti. Bu noktada daha önce nitelik bakımından ideolojik diye adlandırdığımız türden çabaları, yani ulusal kurtuluş mücadelelerinin önderliğini dünya proletaryasının tarihsel misyonu uğruna ve kimilerince de onun adına davramyormuş gibi gören çabaları dikkate almıyoruz. Bugün kapitalist dünya ekonomisi üzerine araştırma yapan pek az kişi bu iki yapı arasındaki ilişkinin bu tür bir versiyonuna ya da görünümüne rağbet etmektedir.

Bununla birlikte bu ilişkinin politik biçimi olarak adlandırdığımız şeye kısaca değinmek gerekiyor; burada ulusal mücadeleyi ve sınıf mücadelesini sosyalist devrimi önceleyen tarihsel alternatifler olarak değerlendirmenin zemini, devlet iktidarı için mücadelenin ikisinde de ortak öğe olmasıdır. Birçoğumuz bu formülasyonu açık-

ça sahiplenmesek de, kuramsal bakımdan buraya yöneldik. Bu kuramsal gelişmenin etkili bir ifadesi Lin Biao tarafından, "Yoldaş Mao Zedung'un Halk Savaşı Kuramının Uluslararası Önemi"nde ortaya koyuldu. Hatırlanacağı gibi Lin Biao önce, "proleter devrimci hareketin [yani, sınıf mücadelesinin] çeşitli nedenlerle, Kuzey Amerika ve Batı Avrupa kapitalist ülkelerinde, geçici olarak gerilemiş" olduğunu belirtir. Daha sonra, "ulusal demokratik devrimin sosyalist devrim için zorunlu bir hazırlık ve sosyalist devrimin de, ulusal demokratik devrimin kaçınılmaz devamı olduğu"nu ileri sürer. Ulusal demokratik mücadele kuşkusuz bir birleşik cephe biçimi taşır: "Devrim, saflarında yalnızca işçileri, köylüleri ve kent küçük burjuvazisini değil, aynı zamanda ulusal burjuvaziyi ve diğer yurtsever ve antiemperyalist demokratları da barındırır" (1967: 352-3, vurgu eklenmiştir).

Bu, herhalde yukarıdaki düşüncelerimizin de gösterdiği gibi, ulusal kurtuluş ile sınıf mücadelesi arasındaki ilişkiler konusunda, bizim uyuşabileceğimiz bir *kuramsal* anlayış değildir. Ulusal kurtuluş mücadelelerinin varabileceği (varmış olabileceği ya da daha ileride varabileceği) tarihsel alternatifleri (buradakiler ve gelecektekiler) sayarken, bunlarla, dünya-tarihsel sınıf mücadelesi ve bu anlayışın getirdiği devrimci dönüşüm arasında bir benzerlik kurmak, gerçekten de kuramsal bir meziyet olabilir. Ne var ki; (1) ulusal kurtuluş mücadeleleri ve bunların kazanımlarının tanımladığı tarihsel alternatifler ile, (2) dünya ölçeğindeki sınıf mücadelesi ve bunun kavramsal bakımdan getirdiği tarihsel alternatifler arasında bir benzerlik kurmakta hiçbir kuramsal meziyet yoktur ve bu, büyük bir karışıklık doğurur. Kapitalist dünya ekonomisinin tek tek parçalarındaki ulusal kurtuluş ve bunun hâkimiyet ilişkilerinde ve başka toplumsal ilişkilerde gerçekleştirdiği dönüşümler, dünya-tarihsel birikim sürecinin toplumsal yapılanışını değiştirmiştir. Bu kadarı tarihsel bakımdan apaçıktır, bu yüzden de kuramsal bakımdan dikkate alınması gerekir. Ama bu, birikim sürecinin işleyişinin ilişkisel koşullarını ortadan kaldırmamıştır. Ve kapitalist dünya ekonomisinin sosyalist bir dünya düzenine dönüşmesinin eksen süreci olarak sınıf mücadelesi düşüncesinin içerdiği şey ise tam da sermaye birikiminin gerçekleş-

tiği ilişkisel koşulların dünya-tarihsel ölçekte ortadan kalkmasıdır.

Bizce ulusal kurtuluş hareketlerinin ve merkez kuşaktaki sosyal demokrat hareketlerin –devletlerarası sistem *içinde* iktidarı güvence altına alma ve yürütme üzerindeki ortak tarihsel odakları veri iken– değişim adına yapmış olduklarından daha fazlasını yapabilmeleri kuramsal bakımdan da mümkün değildi. Bununla birlikte, stratejik önceliği devletlerarası sistem içinde devlet iktidarını ele geçirmeye uyarlamaktan vazgeçecek olursak bunun çok daha fazlası tarihsel bakımdan ve dolayısıyla tarihsel olarak gerçekçi alternatifler alanı içinde kuramsal bakımdan mümkün bir hale gelir. Art arda gelen dalgalarıyla ulusal kurtuluşun, dünya ekonomisinin devrimci dönüşümü için herhangi bir biçimde gerekli bir koşul olduğunu ileri sürmek, kuşku götürür bir *kuramsal* iddia gibi görünüyor. Bunu yeterli bir koşul olarak öne sürmek ise kesinlikle savunulamaz.

ABD hegemonyası döneminde dünya ekonomisinin yapılanması ve yeniden yapılanması önemli ölçüde ulusal kurtuluş hareketlerinin başarılarıyla, kısmen Birleşik Amerika'nın hegemonik duruma gelmesine bağlı olan ve bir noktaya kadar da –Küba ve Vietnam bununla çelişkili görünse de– aslında bu hegemonyayı daha da pekiştiren bu başarılarla gerçekleştirilmiştir. Bu süregiden değişimin üç yönü de bugün, hem dünya ölçeğinde örgütleyici bir süreç olarak sınıf mücadelesinin, hem de dünya işçilerinin "birleşmesini" engelleme yönünde çalışan, kuşatıcı, parçalara ayırıcı karşı süreçlerin içinde hareket ettiği mekânları önemli ölçüde sınırlamaktadır.

Dünya işgücünün oluşumunun temeli –ya da, Lenin'in kullandığı anlamda üretimin, dolayısıyla da dünya proletaryasının toplumsallaşmasının temeli– kuşkusuz, ulus-ötesi şirketlerin işlemlerinden oluşan ve ayrıca toplumsal bakımdan ilişkili devlet ve devletlerarası kuruluşların işlemleriyle bütünleşmiş düzenlemeler yoluyla hızla büyüyen dünya ölçeğindeki *teknik* işbölümüdür. Fröbel, Heinriche ve Kreye bunu, "yeni uluslararası işbölümü" (1980) olarak nitelemişlerdir. Bu, kavramsal olduğu kadar ampirik bir mesele de olmakla birlikte bizim açımızdan o kadar da apaçık bir şekilde "yeni" değildir. Ama şu kesindir ki, terimin alışılmış anlamıyla, hiç de merkezi olarak "uluslararası" değildir. Her ne kadar devletlerarası sistem,

ayrı ayrı emek süreçlerinin firmalar içinde bütünleşmelerinin ve birikimin bu dünya ölçeğindeki teknik işbölümünün gerektirdiği paralel yapılanmasının zeminini yaratmakta ve sürdürmekte önemliyse de, bu işbölümü daha çok merkezi olarak "dünya ölçeğindedir".

Teknik işbölümünün –piyasa süreçlerinden çok, kapitalist bir firmanın planlama ve denetleme yapısı aracılığıyla zorlayıcı bir biçimde bütünleştirilen emek süreçlerindeki teknik işbölümünün– bu süregiden uzantıları, kuşkusuz, (sözümona) üretken sermayenin olağanüstü merkezileşmesini varsayar. Kuram bize, bu tür sermaye merkezileşmelerinin beklenmesi gerektiğini ve bunların muhtemelen de süreceğini söylemektedir; yakın tarihteki hiçbir şey de, kuramın bu noktada elden geçirilmesine gerek olduğunu göstermemektedir. Emek süreçlerinin birbiri arasındaki güçlenen "teknik" ilişkililik, sermayenin söz konusu hareketi yoluyla, bu yolla biraraya gelmiş işçiler kadar, bir adım uzakta kalanları da, yani üretici yetenekleri dünya ölçeğindeki üretim içinde doğrudan yer alanlara ("iç pazar" yoluyla) refah araçları sağlama amacıyla kullanılan işçileri de birbiriyle ilişkilendirmektedir. (Dünya ölçeğindeki üretim, kuşkusuz, "iç pazar" üretiminin yerini giderek daha fazla alıyor ama burada bunu bir kenara bırakıyoruz.) Kapitalist girişimin dünya ölçeğindeki bu bağları, dünya işçilerinin giderek daha büyük kesimlerini birleştirerek, dallanarak genişleyen ilişkisel ağlardan birini sağlamakta ve sınıf mücadelesi de onun bir araya getirdiği sınıfları bu ağ aracılığıyla oluşturmaktadır.

Proleterlerin potansiyel birliğinin bu düzlemiyle çelişen gelişme eğilimleri çok çeşitlidir. Sermayenin kendi düzeyinde bu tür bir merkezileşmeye karşı çıkanlar görece zayıf görünmektedir (yerel sermaye, devlet burjuvazisi, vb.). Öte yandan, emek düzeyindeki eğilimler, özellikle devlet politikaları, milliyetçilik/yurtseverlik duyguları, vb. ise güçlü görünmektedir kuşkusuz. Buna, biraz aşağıda yeniden döneceğiz.

Modern dünya sisteminin süregiden yeniden örgütlenmesinin ikinci yönü ise ilişkisel bakımdan çok farklıdır. Bu yön (sözümona) mali sermayenin süregiden merkezileşmesiyle ilgilidir ve artan *hükümet* borçlarının ilişkisel ağıyla bağlantılıdır. (Bu borç ilişkilerin-

den kimilerinin, tümüyle "sermaye"yi mi, yoksa daha çok üretken olmayan işlemler karşılığında gerçekleşen artıdan [gelirden] yapılan kesintileri mi ilgilendirdiği önemli bir sorudur, ama burada ele alabileceğimiz bir şey değildir). Bu ilişkiler kapitalist dünya ekonomisi içinde (oldukça çapraşık biçimde çizilen) borçlu-alacaklı mücadele hatlarını oluştururlar ve bu yüzden de (Weber kusurumuza bakmasın) doğrudan sınıf oluşturucu sonuçlar getirmezler. Bununla birlikte evrilen bu ilişkisel ağ, devletlerarası sistem kanalıyla, giderek daha fazla, çok büyük borçlu gruplaşmaları ile çok küçük alacaklı gruplaşmaları arasında oldukça dolayımlı ama belirgin bağlantılar kurmaya yönelmiş görünmektedir – oluşumları bakımından bu gruplar, girişim temelinde örgütlenmiş dünya ölçeğindeki işbölümü boyunca (sermaye tarafından) harekete geçirilen sınıf mücadelesinin oluşturmakta olduğu sınıflara, kısmen paraleldir.

Dolayımlar önemlidir. Çünkü resmi borçlu ve alacaklı "devletlerin" yaratılması, onların devlet olarak varoluş koşulu gibi görünmektedir. Ve resmi olarak borçlu diye sınıflandırılmış devletlerin, devlet olarak kendi kredi alabilirliklerini (ve dolayısıyla günümüz dünyasında bizzat kendi "devlet olma niteliklerini") yitirme korkusuyla kendi sınırları içinde emeğin sermayeye olan doğrudan ya da dolaylı maliyetini düşürerek kendi ihraç mallarının maliyetini düşürmeleri gerekmiştir. Resmi olarak düzenlenen bu kemer sıkma planlarına karşı yaygın gösteriler hemen her gün haber konusu olmaktadır. Dünyanın az çok proleterleştirilmiş işçilerinin yaşam koşullarını düşürme yönünde dünya düzeyindeki bu örgütlü baskının, sınıf mücadelesinin (sermaye tarafından) stratejik bir şekilde tırmandırılmasından başka türlü yorumlanması güçtür. Yine de bu, çözümlemesi hiç de kolay olmayan bir tırmanmadır (yeni bir ölçek). Sınıf mücadelesinin kuramsal açıdan pek iyi anlaşılmayan bir alanı ile, yani zorunlu emek, göreli artı değer ve geçim düzeyleri (ya da normatif olarak refah standartları) alanlarını sınırlayan karmaşık hatlarla ilgili, oldukça özgün mekanizmalar yoluyla gerçekleşmektedir bu. Ve bu özellikle, halkları kutupsal değil de örtüşen gruplaşmalar şeklinde bölen ilişkisel dolayımlar karmaşası verili olduğuna göre, bir tür baskı oluşturmaktadır. O zaman geriye, bu baskı derinleşip yaygın-

laşırken, oluşan gruplaşmalar aslında temel sınıf oluşum sürecini pekiştirecek mi, yoksa zayıflatacak mı, bunu belirlemek kalıyor.

Ne var ki bu popüler mücadeleler her bir ulusal ortamda, hangi rejimin yönetimde olduğu üzerinde ve dolayısıyla bir bütün olarak söz konusu ulusal halk adına kimin konuştuğu üzerinde ne denli odaklaşırlarsa, bu tür mücadelelerin dünya ölçeğindeki sınıf oluşum sürecinin çalışmasını o denli zayıflatacağı ve devletlerarası sistemi de o denli güçlendireceği düşünülebilir. Öte yandan, bu popüler hareketler, kendi devlet yetkililerinin bu baskının taşıyıcısı olan devletlerarası sistem ilişkilerini ilga etmelerini sağlamak üzere güçlerini sınırlar (ve kıtalar) ötesinde birleştirdikleri ölçüde, dünya ekonomisinin sınıf oluşturucu eksenel sürecini zayıflatma olasılıkları daha düşük, güçlendirme olasılıkları ise daha yüksek olacaktır. Üçüncü tarihsel alternatifi değerlendirecek olursak; bu popüler mücadelelerin yerel koşullar ya da yerel örgütleyici zekâ sayesinde yer yer, orada burada gerçekleşen örnekler hariç, sınıf mücadelesinin merkezi alan(lar)ıyla doğrudan bütünleşeceğini ve bu yolla onu pekiştireceğini varsaymak ise pek mümkün görünmüyor. O zaman, dünya ekonomisinin sözünü ettiğimiz türden borçlu-alacaklı ilişkileriyle bütünleşen bu yerel ya da bölgesel mücadeleler, dünya-tarihsel bakımdan kimi birikim ilişkilerini belirsiz durumda bırakabilir ama herhalde bunlar, modern dünya sisteminin merkezi örgütleyici gücü olarak birikim sürecinin ortadan kaldırılması konusunda kendi başlarına bir adım ya da aşama oluşturacak değillerdir.

Kapitalist dünya ekonomisinin örgütlerindeki ve yapılarındaki süregiden değişmelerin üçüncü yönü "elektronik köy" nosyonunun çağrıştırdığı ilişkisel eğilimlerdir. "Elektronikleşme"nin sağladığı türden *maddi* iktidar uygulama koşulları olmaksızın, bunların gerçekleşebildiği ve işleyebildiği ilişkisel tahakküm yapılarını bir yana bırakın, sermayenin önceden bilinen merkezileşme türlerinden bir teki bile *kuramsal bakımdan* düşünülemez. Sözünü ettiğimiz ağa ek olarak oluşturulan ilişki ağları gerçekten de olağanüstü ölçüde karmaşıktır. Bu ağların, işleyişleri kadar, menzilleri de çoğu kez bunları incelemeye kalkışan bizlerin kafasını karıştırmaktadır; ama ister "hâkim" ister yalnızca "yerel" konumlarda olsun, bu ağların işleyi-

şinden sorumlu olanlar ya da buna yönelik sorumluluklar taşıyanlar için de durum farklı değildir. Öte yandan, enformasyonun içe doğru, komutların ise dışa doğru akışını sağlamak üzere yapılandırılmış olan bu iletişim araçları artık yerleşmiştir ve hızla büyümektedir. Bunlar üretici sermayenin genişleyen merkezileşmeleriyle ve bunun sonucunda, genişleyen teknik işbölümleriyle bütünleşmişlerdir. Ve mali sermayenin genişleyen merkezileşmeleriyle ve bunun sonucunda, genişleyen resmi borçlu-alacaklı ilişki ağıyla, daha da fazla bütünleşmişlerdir. Bu gelişme koşulları ve eğilimleri kuşku götürmez.

Ve yine Marx ve Engels'in *Komünist Manifesto*'nun I. Kısmı'nda gözlemledikleri gibi: "Ortaçağ kentlilerinin o sefil karayolları ile ulaşmaları yüzyılları bulan bu birliğe, modern proleterler demiryolları sayesinde birkaç yılda ulaşırlar" (1976: VI, 493). Burada demiryolları metaforuna taşıyabileceğinden daha fazla ağırlık verilmişe benziyor. Ama geneldeki nokta açık olduğu kadar Marx ve Engels'in sınıf mücadelesini sınıf oluşumu olarak algılayış tarzları açısından da merkezi önemdedir: burjuvazinin, ayrı ayrı emek süreçlerini (hem teknik, hem de toplumsal işbölümü) biçimlendirmek ve bütünleştirmek, böylelikle de faaliyetleri birbiriyle ilişkilendirilen emekçileri ilişkiye sokmak üzere başarılı bir biçimde yaygınlaştırdığı araçlar.

Elektronik iletişim araçlarının asıl olarak yönetsel konuşlandırılmalarının ötesinde, olağan refahın tarihsel bakımdan güçlenen bir bileşeni olarak sermayeleştirilmeleri de söz konusudur ve bu, devletlerarası sistemin işleyişi dolayısıyla hükümetlerin, kendi toprakları üzerindeki tebaları için neyin enformasyon, neyin eğlence, neyin yorum vb. olup olmadığını tanımlama ve süzme çabalarıyla giderek (zorunlu olarak çelişmese de) doğrudan çatışan bir süreçtir. Tıpkı dünya-tarihsel bir süreç olarak elektronikleşmenin bir yönünün teknik işbölümlerini bütünselleştirerek, merkezi sınıf oluşumu sürecine bütünsel biçimde damgasını vurması gibi, burada üzerinde durduğumuz öbür yön de, varoluş koşulları –neye izin verilip neye verilmeyeceği, neyin istenilir olup neyin olmadığı– konusundaki popüler bilince ve dolayısıyla, "zorunlu emek" ve "göreli artı değer" gibi çapraşık konulara, bütünsel biçimde damgasını vurur.

Borçlu-alacaklı ilişkisel yapıları için olduğu gibi, dünya ölçe-

ğindeki "elektronikleşme"nin bu ikinci boyutu için de durum (hatta daha da fazlasıyla) böyledir: Bu süregiden gelişmenin popüler mücadelelere vereceği yönelimsel ivmeyi ve daha güçlü bir nedenle bunların, sınıf mücadelesi mekânlarının yapısal bakımdan kaymasıyla oluşan toplumsal hareketler üzerinde sahip olabilecekleri etkiler yelpazesini ölçebilecek kuramsal fikirlerden henüz kolektif anlamda yoksun bulunuyoruz. Bu nedenle, ulusal kurtuluş hareketlerinin ilk dalgasının kendi önüne koyduğu ilk görevleri az çok başarılı bir şekilde tamamlamasından sonra, önümüzdeki bu yeni dönemde, sınıf mücadelesini daha da ileri götürmek istiyorsak, bu tür bir kuramsal anlayış acil bir öncelik taşıyacaktır.

IV

1886-1986: Haymarket'in* Ötesi mi?

ON DOKUZUNCU yüzyılın sonu ve yirminci yüzyılın başlarındaki Avrupa'nın tarihsel sosyolojisinin merkezi olgusu, muzaffer kapitalizmin kazanımlarına örtük ya da açık bir şekilde meydan okuyan güçlü toplumsal hareketlerin ortaya çıkması olmuştur. Toplumsal hareketler ilk hareketlenme aşamasından çok sonra, sonuçta yirminci yüzyıl sonlarının yeni toplumsal hareketlerinin hedeflerinden biri olacak kadar ileri bir tarihte bile ayakta kalmayı başarmış örgütler (partiler, sendikalar, kitle örgütleri) yarattılar. Daha önceki hareketlerin on dokuzuncu yüzyılın toplumsal yapısı tarafından şekillendirildiğini, bu yapının yirminci yüzyıl boyunca baştan aşağı dönüştürüldüğünü ve daha sonraki hareketlerin tam da bu dönüşümün ifadesi olduklarını ileri sürüyoruz. Eski örgütlerin bu yeni toplumsal bağlamda ayakta kalıp kalamayacakları ve nasıl ayakta kalabilecekleri ise büyük ölçüde bunların kendi toplumsal tabanlarının erimesinin ortaya çıkardığı çelişkileri göğüsleme yeteneklerine bağlıdır.

On dokuzuncu yüzyıl sonu toplumsal hareketlerinin kökleri kapitalist merkezileşme süreçlerinin yoğunlaşmasında ve ekonomik faaliyetlerin akılcılaştırılmasında yatıyordu. O zamana dek piyasa rekabetinin yayılmasını az çok göğüslemiş olan çeşitli toplumsal gruplar (hizmetçiler ve köylüler, zanaatkârlar ve düşük statülü serbest meslek sahipleri, küçük tüccarlar ve dükkâncılar) birdenbire kendi kurulu yaşam ve çalışma modellerini genişleyen ve derinleşen

* Chicago'nun Haymarket meydanında sekiz saatlik işgünü talebiyle 4 Mayıs 1886'da yapılan büyük gösteri. (y.h.)

bir proleterleşme tehdidi karşısında buldular ve bu tehdide çok çeşitli türde mücadelelerle yanıt verdiler. Bu mücadeleler önemlerini ve etkilerini kendilerine karşı yönelmiş oldukları süreçlere borçluydular; yani kapitalist merkezileşmeye ve ekonomik faaliyetlerin akılcılaştırılmasına.

Daha önceki dönemlerde, yiyecek isyanları ve benzeri protesto biçimleri yalnızca kanun ve nizamda, yerelleşmiş kesintiler sonucunu veriyordu ve bunlar da, olsa olsa "seçkinlerin dolaşımı"nda ani hızlanmalara katkı yapıyordu. Üretim noktasındaki –sanayi ya da tarımdaki– birkaç mücadele ise çoğu kez tecrit edilebiliyor, bastırılıyor ya da kapitalist rekabetin normal süreçleri içinde eritilebiliyordu. Yani, mücadele içindeki karşıt grupların "özel işi" olarak kalıyordu. Ne var ki üretim toplumsallaştığı ölçüde emek ile sermaye arasındaki çekişme toplumsal bir sorun haline geldi: Bu çekişme toplumsal ve politik sistemde uyandırdığı yankıyla toplumsal ürünün boyutunu ve dağılımını etkiliyordu.

İncelediğimiz dönemde Avrupa emek hareketinin başlıca zayıflığı tam da, kapitalist merkezileşme ve akılcılaştırma süreçlerinin yeterince ileri gitmemiş olmasında yatmaktadır. Kapitalist üretim genellikle ücretli emeğin hâlâ sınırlı rol oynadığı bir toplumsal yapı içinde sıkışmış bulunuyordu. Yirminci yüzyıl başlarında bile ancak birkaç devlette (Birleşik Krallık'ta kesinlikle, Almanya'da muhtemelen ve belki de Fransa'da) faal işgücünün çoğunluğunu ücretli işçiler oluşturuyordu. Birleşik Krallık dışındaki tüm devletlerde çok sayıda "köylü" –geçimlik bir şeyler üretme araçlarına bir yolla ulaşmış bulunan, düşük statülü tarımsal ekicilerin farklılaşmış ve katmanlaşmış bütünlüğü– vardı.

Üstelik tüm devletlerde küçük ama yine de görece geniş, kendi işini kurmuş zanaatçılar, küçük bürokratlar ve serbest meslek sahipleri, küçük tacirler ve dükkancılar, ve ev hizmetçileri grupları vardı. Bu diğer grupların toplumsal ağırlığı sayılarının gösterdiğinden daha fazlaydı; çünkü ücretli emek gücünün önemli bir bölümü bunlarla organik bağlarını koruyordu ve/veya güçlü kültürel yakınlıklara sahipti. Ücretli işçiler ile ücretsiz işçiler arasındaki organik bağlar birincil olarak farklı kaynaklardan gelen gelirleri hane içinde topla-

ma pratiğinden ileri geliyordu. Ücretlilerin birçoğu ömürboyu proleterler değil, kendi emek güçlerini az çok geçici bir temelde satan proleter olmayan hanelerin üyeleriydiler. Bu pratik özellikle, tam da köylü haneleri olarak ayakta kalabilmeyi sağlamak için üyelerinden kimilerinin emek gücünü kiralayan köylü haneleri arasında çok yaygındı. Bu işçiler genelde düşük ücretli ve düşük statülü işlerde bulunduklarından, bir işsizlik, hastalık ve yaşlılık sigortası biçimi olarak ve ayrıca da bir tatmin aracı olarak köylü haneleriyle bağlarını koruma yolunda güçlü bir dürtüye sahiptiler.

Ücretli emek gücünün alt katmanlarında proleter olmayan kültürlerin taşıyıcıları olan köylü-işçiler ve başka geçici proleterler vardıysa, üst katmanlarında da ömürboyu proleter olan, ama yine de kimileri kuşaktan kuşağa proleter olmayan kültürleri yeniden üretmeyi sürdüren proleterler vardı. En önemli iki örnek beyaz yakalı işçiler ve vasıflı mavi yakalı işçilerdi. Bu birinciler hesapları tutmak, alım ve satım, girişimciye hizmet vermek ve emek sürecini denetlemek gibi, ikincil işletme işlevlerini yürütüyorlardı. Serbest meslek gruplarının alt katmanları arasından devşiriliyorlar ve ömürboyu proleterlik konumlarına karşın (ya da, bu nedenle), bu seçkinlerin yaşam tarzı simgelerine abartılı bir bağlılık gösterme eğilimi taşıyorlardı. Bu bağlılığa genellikle yakın ilişki içinde çalıştıkları ve yaşamsal uzantıları oldukları kapitalist işverene karşı besledikleri güçlü sadakat duyguları eşlik etmekteydi.

Vasıflı mavi yakalı işçiler ise oldukça farklı bir kültürün taşıyıcılarıydılar. Üretim süreçlerinin büyük ölçüde bağlı bulunduğu ve hem işyerinde, hem de hanedeki gelirlerinin, konumlarının ve güçlerinin yaslandığı karmaşık becerilere (kısmen el becerisine, kısmen zihinsel becerilere) sahip zanaatkârlardı bunlar. Sonuçta bu işçilerin en büyük meselesi üretim bilgisi üzerindeki tekelci denetimlerini korumaktı. Bu sorun onların çıkarlarını kendi işini kurmuş zanaatkârların çıkarlarıyla özdeşleştirdi; onları vasıfsız işçilere karşı kuşkulu kıldı ve kapitalist işverenlerin, beceriyi gereksiz kılan yenilikler yoluyla bu zanaatkârların tekelci uygulamalarını kırma yönündeki çabalarına karşı sürekli bir uzlaşmazlık kaynağı oluşturdu.

Zanaatkârların beceriyi gereksizleştiren yeniliklere karşı bu uz-

laşmaz tavrı belki de tek başına, yüzyıl dönemecinde Avrupa işçi hareketinin gelişimini besleyen ve şekillendiren en önemli etkendi. Beyaz yakalı işçiler genelde ikincil ve muğlak bir rol oynarlarken, vasıfsız mavi yakalı işçiler büyük, ama kısa ömürlü çatışma patlamaları yarattılar. Genelde söyleyecek olursak, bu hareket nesermayeye karşı ücretli emeğin birliğine dayanıyor, ne de kendiliğinden bu birliğin yaratılmasına hizmet ediyordu. Aynı kapitalist gelişme süreçleri çeşitli kesimlerin protestosunu alevlendirdi; ama bu protesto belirginleştikçe ücretli emek gücünün her bir parçası ve katmanı kendi yoluna gitti; bu yol çoğu kez diğer parçaların yönelimleriyle açık ya da örtük bir çatışma içinde oluyordu.

Ücretli işçilerin toplam emek gücünün ya bir azınlığını, ya da küçük bir çoğunluğunu oluşturması ve her halukârda ücretli işçilerin çoğunluğunun hâlâ kendi proleter olmayan kökenlerinin damgalarını taşımaları, hareketin önderliği için ciddi ikilemler yarattı. İlk ikilem, hareketin kadrolarının gerçekçi hedefler ve uygun örgütlenme biçimlerini kendiliğinden üretebileceğine ne ölçüde güvenilebileceğiyle ilgiliydi. Bunun seçeneği ise açıktır ki bu tür hedeflerin ve örgütlenmelerin harekete "dışarıdan", yani kalıcı örgütler içinde oluşan profesyonel politikacılar tarafından getirilmesiydi. Bu çözümü bir zorunluluk olarak gören Marksistler hareketin ilk aşamalarında, bu dönem boyunca kendi içlerinde anarkosendikalist eğilimler taşısalar da, anarşistlerle ve sendikalistlerle çatışma içindeydiler. Anarkosendikalist konumun başlıca zayıflığı (ve politik yenilgisindeki kilit nedenlerden biri) yukarıda çizdiğimiz toplumsal bağlamın verili olduğu bir durumda, işçi hareketinin kendiliğindenci eğilimlerinin ancak kendi yenilgilerini hazırlayacak olması gerçeğinde yatmaktadır, çünkü bu eğilimler yalnızca ücretli emek gücünün iç ayrımlarını doruğa çıkarmakla kalmıyor, aynı zamanda ücretli emek dışındaki gücün bu harekete karşı yürüttüğü ekonomik ve politik seferberlik önünde de güçsüz kalıyorlardı.

Bu tür bir durumda, hareketin farklı ve kısmen de çelişkili amaçlarına ancak politik dolayımlama ve nihai anlamda devlet iktidarı denetimi yoluyla ulaşılabilirdi. Politik dolayımlama ve devlet iktidarının kazanılması ise hareketin merkezileşmiş bir yönelime sahip ol-

masını ve dolayısıyla bir yandan bu yönelimi oluşturacak, öte yandan da politik arenada profesyonel biçimde iş görebilecek kalıcı örgütlerin yaratılmasını varsayıyordu.

Ne var ki bu noktadaki anlaşma, zamanlama ve devlet iktidarını ele geçirme araçları konusunda ikinci bir ikilem ortaya çıkardı. İki seçenek vardı ortada. Bir yandan, İkinci Enternasyonal'in reformist kanadının savunduğu gibi, hareketin merkezileşmiş yönelimi aşamalı ve demokratik bir yol izleyebilirdi. Bu konumun mantığı şöyleydi: Ücretli emek gücünün azınlık olma durumu ve aynı zamanda kendi içinde bölünmüş olması, ekonomik faaliyetlerin kapitalist birikime içkin olan bir şekilde giderek daha da merkezileşmesi/akılcılaşması tarafından halledilecek geçici bir sorundur. Dolayısıyla, önderliğin görevi hareketle organik bağlar kurmak ve herhangi özel bir aciliyet duygusuna kapılmaksızın parlamenter iktidar yolunda demokratik mücadele vermekti. Öte yandan, sonunda Üçüncü Enternasyonal'i yaratacak olan akımların savunduğu gibi hareketin merkezileşmiş yönelimi devrimci ve ayaklanmacı bir yol da izleyebilirdi. Bu konuma göre, işçi sınıfı örgütlerinin devlet iktidarına aşama aşama ulaşması bakımından kapitalist gelişmenin zamanla daha elverişli koşullar yaratacağının hiçbir güvencesi yoktu. Burjuvazinin temsilcilerinden ve müttefiklerinden kendi iktidarlarını barışçıl bir şekilde teslim etmelerinin beklenemeyeceği olgusundan bütünüyle ayrı olarak kapitalizm, iktidarın devrimci öncüler tarafından ele geçirilmesi için olanaklar yaratmakla birlikte, reformistlerin beklentilerini hüsrana uğratması kaçınılmaz olan yeni bir hegemonik rekabetler ve merkantilist mücadeleler aşamasına (emperyalizm aşaması diye adlandırılmıştır) girmiş bulunuyordu.

İki savaş arası dönemde Rusya'da devrimci bir partinin, İsveç'de ise reformist bir partinin durumunda olduğu gibi, sosyalistlerin, iktidara gelindiğinde kapitalist bir dünya ekonomisi içinde devlet iktidarıyla ne yapabileceği ya da yapması gerektiği konusunda da başka bazı ikilemler ortaya çıktı. Bu noktadaki ikilemler, bizim buradaki ilgi alanımızın, yani on dokuzuncu yüzyıl sonu ve yirminci yüzyıl başlarının toplumsal hareketlerini, politik ikilemlerini ve örgütlerini doğuran toplumsal yapının İkinci Dünya Savaşı sırasında ve daha

sonra gelen savaş sonrası hızlı ekonomik genişleme evresinde baştan sona dönüştüğüne işaret etmek şeklindeki amacımızın dışında kalmaktadır.

1960'lı yılların sonlarında, Avrupa'nın çoğu kısmında köylülük önemsiz bir duruma düştü. Dükkancıların, küçük tüccarların ve zanaatçıların sayısı da zaten önemli ölçüde azalmıştı. Serbest meslek sahiplerinin sayısı artmıştı ama genel görünümde büyük bir değişiklik yaratmaya yetecek ölçüde değildi. Şimdi genel görünüm, Avrupa işgücünün (ülkeye bağlı olarak) yüzde 60 ile 90'ının geçim için ücrete ya da maaşa bağlı bir duruma gelmiş olmasıydı. Katışıksız biçimde formel olan bu ölçütü temel alırsak, Avrupa işgücü, olabileceği ölçüde tam bir "proleterleşmeye" uğramış durumdaydı.

Ne var ki bu durumda rakamlar tek başına aldatıcıdır. Bu "proleterleşmiş" işgücünün aslında, görece birbirinden kopuk çok sayıda değişik bölümü vardı. *Maaşlı* meslek sahiplerinin sayısı hayli büyüktü ve giderek artıyordu; 1980'li yıllarda çoğu yerde nüfusun yüzde 15'ini aşmıştı. Bu gruba girenler normalde üniversite öğrenimi görmüş olup, üniversiteye giden nüfusun yüksek yüzdesini yansıtıyordu (bkz. Tablo I). Erkekler hâlâ ağırlıkta olmakla birlikte bu kategoriye giren kadınların sayısı da artmaktaydı. Bu gruptakiler kuşkusuz iyi para alıyordu, ama geçimlerini esas olarak gelirlerinden sağlıyorlardı.

Avrupa ülkelerinin imalat sektörü 1980'li yıllarda nüfusun yüzde 30-40'ını istihdam ediyordu. Tarımsal nüfusun hâlâ yüzde 10'un üzerinde bulunduğu birkaç ülkede bile geçerliydi bu (bkz. Tablo II). Bununla birlikte imalat sektörü giderek daha da netleşen bir biçimde etnik çizgilerle bölünmüş durumdaydı. Daha iyi para alan, daha vasıflı işçiler büyük ölçüde erkek ve ülkenin yerlisi olanlardı; oysa daha az para alan ve daha az vasıflı işçiler orantısız bir biçimde, radikal azınlıklardan, göçmenlerden, konuk işçilerden, vb. geliyordu ve çoğu o ülkenin vatandaşı değildi (tabii ileride bunun geçici bir olgu olduğu da görülebilir). Kuşkusuz işgücünün etnik katmanlaşmasının uzun bir geçmişi vardır, ama 1945 öncesinde bu etnik "azınlık" büyük ölçüde bir devletin kendi sınırlarının içinden devşiriliyordu (Büyük Britanya'da İrlandalılar, Fransa'da Bretonlar) ve bunun da

Tablo I 1983'te 100 000 Kişi Başına Düşen Üniversiteli Öğrenci Sayısı

Batı ve Kuzey Avrupa	
Avusturya	2058
Belçika	2285
Danimarka (1982)	2159
Finlandiya	2485
Fransa	2253
Almanya Federal Cumhuriyeti (1982)	2289
İzlanda	2197
İrlanda (1981)	1731
Lüksemburg	270
Hollanda (1982)	2645
Norveç (1982)	2151
İsveç	2701
İsviçre	1515
Birleşik Krallık (1982)	1572
Güney Avrupa	
Yunanistan (1980)	1250
İtalya	1981
Portekiz (1981)	964
İspanya (1982)	1919
100 000 Kişi Başına 1500'den Fazla Öğrenciye Sahip Diğer Ülkeler	
Arjantin	1962
Avustralya (1982)	2237
Barbados	1966
Kanada	4169
Ekvator (1981)	3192
Almanya Demokratik Cum. (1982)	2420
İsrail	2746
Japonya	2033
Ürdün (1982)	1570
Kore Cumhuriyeti	2951
Lübnan (1982)	2715
Moğolistan (1981)	2235
Yeni Zelanda	2612
Panama	2212
Peru (1982)	2001
Filipinler (1981)	2694
Katar	1678
SSCB	1947
ABD (1982)	5355
Uruguay	1686
Yugoslavya	1647

Kaynak: *UNESCO Statistical Yearbook*, 1985, Tablo 3.10.

Tablo II Ekonomik Bakımdan Faal Nüfusun Mesleklere Göre Dağılımı (yüzde)

	Yıl	Uz.* 0/1	Yön. 2	Bür. 3	Sat. 4	Hiz. 5	Tar. 6	İma. 7/9	Başka
Batı ve K.Avrupa									
Avusturya	1984	13.0	5.2	15.6	9.2	10.8	9.1	36.9	0.2
Belçika	1970	11.1	4.6	12.8	10.2	6.7	4.5	45.2	4.9
Danimarka	1983	17.0	3.1	13.9	6.0	12.6	2.1	29.4	15.9
Finlandiya	1980	17.0	3.0	11.9	7.3	11.6	12.5	34.8	2.1
Fransa	1982	14.1	0.3	17.1	7.8	10.7	7.6	30.9	11.5
Federal Almanya C.	1984	13.9	3.5	17.3	8.6	10.8	5.0	31.8	9.1
İrlanda	1983	14.2	2.8	14.1	8.6	8.6	14.9	30.3	6.5
Lüksemburg	1981	11.9	1.0	20.3	8.8	12.9	5.3	36.3	3.5
Hollanda	1979	17.3	2.3	17.6	9.6	10.1	5.6	30.0	7.5
Norveç	1980	18.2	4.6	9.6	9.0	12.0	7.1	31.9	7.6
İsviçre	1980	15.1	2.4	20.2	8.2	11.3	6.5	34.4	1.9
İsveç	1984	27.3	2.3	11.9	8.0	13.7	5.0	28.7	3.1
Birleşik Krallık	1971	11.1	3.7	17.9	9.0	11.7	3.0	40.0	3.6
Güney Avrupa									
Yunanistan	1983	9.7	1.7	8.7	9.3	8.0	27.8	30.0	4.8
İtalya	1981	11.5	16.0	9.6	11.1	11.1	9.3	20.7	10.2
Portekiz	1982	5.9	0.8	10.2	8.1	9.1	23.0	37.3	5.5
İspanya	1984	6.9	1.4	9.7	9.0	12.9	15.6	35.4	9.1
Diğer Ülkeler									
Macaristan	1980	14.7	0.7	12.0	4.9	7.1	10.0	50.6	—
Polonya	1978	11.0	1.5	13.9	2.8	3.2	26.7	37.4	3.5
ABD	1984	14.7	10.3	15.3	11.5	13.5	3.4	28.8	2.5
Venezuela	1983	10.2	4.0	11.2	12.7	13.3	14.1	32.2	2.3
El Salvador	1980	4.2	0.6	5.4	14.1	8.1	37.5	26.4	1.7
Mısır	1982	10.5	1.9	8.2	6.2	8.5	36.1	23.1	5.5
Hindistan	1980	3.0	0.1	3.7	12.6	4.6	53.7	18.4	3.9
Mali	1976	1.5	—	0.6	1.9	1.0	82.0	6.9	6.1

* Tam başlıklar şöyledir: 0/1. Uzman, teknik ve vasıflı işçiler; 2. İdari ve yönetsel işçiler; 3. Büro işçileri ve ilişkili işçiler; 4. Satış işçileri; 5. Hizmet işçileri; 6. Tarım, hayvancılık ve ormancılık (işçileri), balıkçılar ve avcılar; 7-9. Üretim ve ilintili dallardaki işçiler, ulaştırma donanımı, operatörler ve emekçiler; "Başka" ise (ülkeden ülkeye değişebilmekle birlikte) şunları içermektedir: a. mesleklere göre sınıflandırılmamış işçiler; b. silahlı kuvvetler; c. istihdamdışı işçiler; d. önceden de düzenli biçimde istihdam edilmemiş olan istihdamdışı işçiler.

Kaynak: *ILO Yearbook of Labor Statistics,* 1985, Tablo 2B (1984'ten alınan Finlandiya; 1983'ten alınan Hollanda, Macaristan, El Salvador, Mali; 1977'den alınan Belçika ve Birleşik Krallık dışında).

vatandaşlık ve oy verme açısından sonuçları farklıydı. Genişleyen büro ve hizmet kesimi giderek daha fazla kadın istihdam edilmesi sürecine girmişti ve bu süreç beraberinde göreli bir statü ve gelir kaybını getiriyordu.

Bu sosyolojik dönüşüm uzun bir zamandır sürmektedir. Bunun toplumsal hareketlerin yapısı üzerindeki etkisi de derin olmuştur. İşçi hareketi ve sosyalist partiler başlangıçta, sayılarının giderek artacağı varsayılan imalat sektöründeki (erkek) işçiler çevresinde yapılandırılmıştı. Ama imalat sektörü 1960'lı yıllarda sayıca ve yüzde bakımından büyümez oldu ve bir küçülme sürecine girdi. Tarımdaki işgücü yüzdesinin gösterdiği keskin düşüş ve imalat sektöründeki yavaşlama (ve potansiyel düşüş) karşısında, üçüncü sektör zorunlu bir şekilde iyice merkezi bir durum aldı. Ancak bu sektör de kendi içinde maaşlı meslek sahiplerinin oluşturduğu bir katman ile gitgide daha fazla bir "fabrika"yı andıran koşullarda çalışan düşük ücretliler katmanı arasında giderek artan bir kutuplaşmaya uğradı.

Kentsel, proleterleşmiş işgücüne fiili katılış nedeniyle "içsel" işgücü rezervi (köylülük, küçük zanaatçılar, sanayi işçilerinin eşleri ve kızkardeşleri) ortadan kaybolduğundan, eldeki biricik "rezerv", devlet sınırlarına "dışsal" olandı. Ne var ki burada, bir bütün olarak kapitalist dünya ekonomisinin tarihsel dönüşümü de dikkate alınmalıdır. Asya, Afrika ve Latin Amerika'da ulusal kurtuluş güçlerinin gelişmesi dünya politik *rapport de forces*'unu* ve her şeyden önemlisi Avrupa toplumsal gelişiminin içinde yer aldığı ideolojik atmosferi değiştirmiştir.

1945-60 döneminde Batı Avrupa'daki sosyal demokrat partilerin kendi dolaysız amaçlarından pek çoğunu elde etmiş olduğu söylenebilir: sanayi işçi sınıfının tamamen örgütlü hale gelmesi ve yaşam standartlarında hatırı sayılır bir yükselmenin yanı sıra devletin politik yapısı içinde bir yerlere gelmesi. Ne var ki bu partiler de kendilerini önemli ölçüde, işçi sınıfının, artık sayıca büyümeyen o geleneksel merkez çekirdeğini yansıtmaya mahkûm bir konumda buldular. Ücretli emek gücünün büyüyen şu üç kesimine politik bakımdan

* güçler ilişkisi. (Fr., y.h.)

seslenmekte ise çok daha fazla zorlanıyorlardı: maaşlı meslek sahipleri, "kadınlaşmış" hizmet sektörü ve "etnikleştirilmiş" vasıfsız ya da yarı-vasıflı işgücü.

Bu yüzden, "yeni" toplumsal hareketin bellibaşlı üç türünün kendi toplumsal temelini bu gruplarda bulmasının bir rastlantı olmadığı görülmektedir: Barış / ekoloji / alternatif yaşam tarzı hareketleri; kadın hareketleri; "azınlık" hakları / "içteki Üçüncü Dünya" hareketleri. Farklı yollardan da olsa, bu hareketlerden her biri yalnızca kendi yaşamlarına hâkim olan sosyo-ekonomik yapılara karşı değil, sosyal demokrat (ve komünist) partilerin değişim gereğini gerçekleştirmek için öne sürdükleri tarihsel politik stratejiye karşı da hoşnutsuzluk gösteriyorlardı.

"Yeni" toplumsal hareketlerin "eski" toplumsal hareketlerden temel şikayeti sosyal demokrat hareketlerin, devlet iktidarında kısmen pay almaktaki başarıları sonucunda "muhalif" niteliklerini yitirmiş olmalarıydı. Sosyal demokratların, (1) Üçüncü Dünya ve sosyalist dünya karşısında hem devlet politikasını hem de çokuluslu politikayı destekledikleri; (2) işgücünün en düşük ücret alan ve en fazla sömürülen katmanlarının çıkarlarını temsil etmek için hiç çaba göstermedikleri ileri sürüldü. Kısacası suçlama, işçi hareketlerinin ve sosyal demokrat hareketlerin artık sistem karşıtı olmadıkları, ya da en azından, artık yeterince sistem karşıtı olmadıkları şeklindeydi.

"Eski" toplumsal hareketin ilk tepkisi, "yeni" hareketlerin bir kesiminden gelen bir grup suçlamayı, sanayi işçilerine karşıt savlar kullanan orta sınıf öğelerden (yani, maaşlı meslek sahiplerinden) geliyor diye savuşturmak oldu. Diğer "yeni" hareketlerin (kadınların, azınlıkların) eleştirilerine gelince, "eski" hareketler bunları "bölücü" olmakla (işçi sınıfı hareketinin on dokuzuncu yüzyıldaki geleneksel görüşü) suçladılar.

Bu iki grup –eski ve yeni– hareketin ilişkisi bugüne kadar iki evreden geçti. İlk evre yaklaşık 1960'tan 1975'e dek uzanmaktadır. Bu evre iki grup arasındaki ilişkilerin kötüleşme evresiydi. İçin için kaynamakta olan kötü ilişkiler 1968'de patladı ve bu gerginlikler Üçüncü Dünya'daki keskin ideolojik mücadele dönemine gizli bir biçimde destek vermiş oldu – Vietnam savaşı, Çin Kültür Devrimi ve

Latin Amerika'daki birçok gerilla mücadelesi.

Bu evrenin sona ermesinde birçok etken söz konusu oldu. Yeni toplumsal hareketlerin –Maoist partiler, otonom hareketler ve kentsel terörizm biçimlerini alan– en "radikalleşmiş" bölümü politik olarak başarısızlığa uğradı. Bunun nedeni kısmen baskı, kısmen yorgun düşme ve zayıf bir toplumsal tabana yaslanma, kısmen de Üçüncü Dünya'daki mücadelelerin ideolojik havasındaki değişmelerdi (Çin'de Kültür Devrimi'nin sona ermesi, Çinhindi'ndeki sosyalist savaşlar ve Latin Amerika'da "fokoculuğun" sona ermesi).

Dünya ekonomisinin yeni konjonktürü de etkili oldu. Avrupa'da geleneksel ağır sanayi sektörlerinin kısmi çözülüşüyle birlikte büyüyen işsizlik, 1945-65 döneminde tartışılmaz olan birçok ideolojik sorunu işçi-sosyalist hareketlerinin önüne yeniden koydu. Böylece tam da yeni toplumsal hareketlerin 1960'lı yıllarda biçimlenmiş "yeni sol" taktiklerin geçerliliği hakkında kimi iç kuşkular taşımaya başladıkları bir sırada sosyal demokratlar da yeni toplumsal hareketlere ilişkin görüşlerini yeniden ele almaya başlamış oldular.

1975'ten bu yana geçen dönem, Batı Avrupa'daki eski sol / yeni sol ilişkisinde belirsiz bir dansın yapıldığı dönem oldu. Federal Almanya Cumhuriyeti'ndeki Yeşiller ile SPD örneği bunu gayet iyi gösteriyor. Her iki parti de kendi içlerinde birbirleriyle ilişkileri konusunda sürekli, ama orta şiddette bir tartışma yaşamakta, ne birbirlerine daha fazla yakınlaşabilmekte ne de büsbütün kopabilmektedirler. Bununla birlikte, her iki grup hareket de birbirleriyle ilişkilerine, sosyalist ülkelerde ya da Üçüncü Dünya'da bulunan başka tür hareketlere gösterdiklerinden daha fazla ilgi göstermişlerdir.

Söylediklerimizi şöyle özetleyebiliriz: (1) Avrupa solunun hamlesine ve kısmen başarılı örgütsel biçimlerine yol açan koşullar, bu hareketlerin tarihsel bakımdan aşmak üzere ortaya çıktıkları süreçler tarafından, yani kapitalist gelişme süreçleri tarafından bütünüyle aşındırılmış durumdadır; (2) bunun yerine şimdi potansiyel bakımdan ciddi (sistem karşıtı) eğilimler giderek daha fazla, Avrupa solunun geleneksel örgütlü biçimleri için merkezi olmayan toplumsal mekânlardan gelmektedir. Böyle bir açıdan bakıldığında önümüzde nasıl açılımlar olabilir?

Sermayenin başlıca yönsel eğilimi dünya ölçeğinde iki biçimde merkezileşmesidir: mali tekelleşmeler ve teknik bakımdan bölünmüş ve birbirine bağlanmış emek süreçleri. Birincisi, dünya burjuvazisinin IMF, IBRD ve BIS gibi organları tarafından dolayımlanır ve "kamu" fonları ile "özel" fonları benzer biçimde yöneten, olağanüstü büyük ölçekli bankacılık konsorsiyumlarınca gerçekleştirilir. İkincisi ise, ulus-ötesi şirketin kanatları altında, üretimin katlanarak artan bir biçimde ulus-ötesi kılınması yoluyla gerçekleştirilmektedir. Sermayenin dünya ölçeğindeki bu belirleyici yönelimi –tuhaftır ki bu yönelim "kapitalist birikimin mutlak genel yasası"nda öngörülenden pek de ayrılmamaktadır– sonuç olarak sistem karşıtı güçler açısından en azından üç geniş alt yönsel eğilim getirmektedir.

Birincisi ve mevcut bağlamda belki de en önde geleni, emek kullanan imalat süreçlerinin sürekli olarak yarı-çevreye itilişi ve dolayısıyla "klasik biçimde" çerçevelenen ve işleyen sınıf çatışmasının –doğrudan, örgütlü, büyük ölçekli sermaye-emek mücadelelerinin– izdüşüm merkezinin buralara doğru kaymasıdır. Dolayısıyla bu izdüşüm merkezi ve onun tarihsel yörüngesi giderek daha çok bu kuşaktaki devletlerin yetki alanları içinde oluşacak ve bu devletlerin politikaları da giderek daha çok bu dönüşümü yansıtacaktır.

İkincisi, yurtiçi ("ulusal") işgüçlerinin ulusal niteliğini yitirmesidir. Giderek daha fazla, sermayenin kanatları altındaki emekçilere dönüşen dünya işçileri her zaman olduğu gibi sermayeye endekslenmiş bir biçimde hareket etmektedir ve bu, iletişim ve ulaştırma alanlarındaki gelişmelerle hız ve çap açısından hızla büyüyen bir harekettir. Marx ve Engels, ulusal burjuvazilerin kendi sefil yollarıyla ulaşmaları beş yüzyılı bulan sınıfsal örgütlenme derecesine ulaşmak için gereken zamanı, demiryolunun ulusal proletarya için bir yüzyıla düşürdüğünü görmüşlerdi. Denizcilik, havacılık ve elektronik de onyıllardan beri "ulusal" mekânlar *dahilinde* örgütlü bir dünya proletaryasını olanaklı bir hale sokmuştur. Ne var ki devletin, bir yanda "vatandaşlar" vardır diğer yanda "göçmenler" şeklinde biçimlendirmiş olduğu bir bilinçle düşündüğümüz, ve böylece tarihsel olarak biçimlenmiş bu kategorilerin kaçınılmaz olarak getirdiği ırkçılık çeşitlerini yeniden ürettiğimiz sürece, bu imkân daha baştan silinip atılmış

olur. "Vatandaş" ve "göçmen" kategorileri kapitalist dünya ekonomisinin devletlerarası sisteminin kategorileridir; bunların (görüngübilimsel anlamda üstesinden gelinecek gerçek koşullar olmalarının dışında), dünya ölçeğindeki işçi hareketlerinin dilinde yeri yoktur.

Üçüncüsü de, genel yasada taslağı çizilen ve ABD ve Batı Avrupa'daki son eğilimlerden kestirilebildiği kadarıyla gençler ve yaşlılar (hem erkek, hem de kadınlar) ile (her yaştan) kadınlar olarak birbiriyle örtüşen başlıca iki toplumsal konumda varlığını sürdüren "resmi yoksulluk"tur. Hatırlanacağı gibi bunlar "Haymarket"ın damgasını vurduğu on küsur yılda birbiri ardınca çeşitli ülkelerde emeğin "resmen korunan" ilk toplumsal kesimleri oldu. "İşsizlik sigortası" da çelişkilere sahiptir. "Vatandaş" / "göçmen" kategorileştirmesi, bugünün kapitalist gelişmesinin gençler, yaşlılar ve kadınlar tarafından taşınan yükünü ağırlaştıracağa benziyor; ama bu da söz konusu kesimlerin yoksullaştırılmasının kendi başına getirdiği bir onur, refah ve umut yıkımının daha da ağırlaşmasından başka bir şey değildir.

Hâkimiyet ilişkileri ile üretim ilişkileri arasındaki büyüyen çelişki(ler), altta, bir başka eğilimsel ya da "yönelimsel" değişmeler üçlüsünü daha devreye sokmaktadır. Bunların içinden burada belki de en önde geleni, merkez-alan ülkelerinin "devlet olma halinin", bir yandan sermayenin "kapitalist gelişmesi"nin gerek şartı olan çerçevelerin biçimlendirilmesi ve yeniden biçimlendirilmesi ile, diğer yandan bu gelişmenin öne sürdüğü "refah" vaadinin sonsuz sayıdaki muhataplarına seslenme ve yeniden seslenme arasında ortaya çıkan ve giderek büyüyen çelişkisi olacaktır. Bu çelişki, "devlet olma hali" için, hiç kuşkusuz, devletlerarası sistemin tarihsel şekillenişi boyunca merkezi önemde olmuştur; zamanımızda ise bu durum, dünyayı biçimlendirmekte sermayenin kapitalist gelişiminin gerektirdiği temel unsur olan kutuplaşmanın sürekli olarak yeniden ürettiği çevreselleştirilmiş ve yarı-çevreselleştirilmiş kuşaklarda özellikle aşikâr bir hale gelmiştir. Merkez kuşağın devlet rejimlerindeki hükümetler de bir dönemin bu çelişki tarafından şekillenmiş politikalarından büyük ölçüde vazgeçmişlerdir; bunun nedeni esas olarak ABD hegemonyası döneminde merkez olma niteliğinin, (şimdiki kadar) acıya yol açmadan "yeniden dağılıma" izin veren belli bir tür ve ha-

cimde "gelir" akışı getirmiş olmasıydı. Bu gelir gitgide azalmıştır ve daha da azalmaya devam edecektir. "Kemer sıkma" yalnızca Haiti'de ya da Arjantin'de değil, Fransa'da da günün konusudur.

Bu noktada söz arasında, hâkimiyet ilişkilerinin, Weber'den bu yana yönetenlerin "meşruiyeti" olarak bilinen bir bilinçlilik koşulu sayesinde iş gördüğü şeklindeki kuramsal nosyona bağlı olanlarımız açısından bu çelişkinin bu haliyle ne anlama geldiğine ilişkin olarak bir yorum yapmamız gerekiyor. Yani sözettiğimiz çelişki, devlet aygıtlarının (yurttaşlarını) devletçe çıkarılan kurallara ("kanunlara") uymaya zorlama "hakkı"mn bizzat kendisinde giderek artan, aşındırıcı etkiler anlamına geliyor. Bu türden bir "meşruiyet" krizi –ki bu kriz özellikle"devlet olma hali"nin tarihsel olarak (örneğin üstyönetim yoluyla) dayatılmış bir yönetim ilişkileri biçimi olduğu yerlerde görülür– ortaya çıkışının ilk örneklerini, "göçmenler" karşısında "vatandaşlar" formülünün, ideolojik olarak bozulmuş biçimi içinde ve retorik çekirdeği "yurtseverlik" olacak şekilde vermişe benziyor; dünyanın her yerinde her okul çocuğunun farkında olmadan bildiği bu "yurtseverlik" de devlet olma halini "meşrulaştırmak" için özgül olarak biçimlendirilmiş tanımlı tek bilinç alanıdır. Bununla birlikte, devletlerin tebalarım kollayıp gözetme konusundaki yapısallaşmış yetersizliği, insanların olup biteni anlama ve kavrama tarzlarının kaymasına öylesine yardımcı olmuştur ki, bu özgül olarak meşrulaştırıcı "yurtseverlik" alanı ikincil hale gelmiştir – ama neye göre ikincil?

İkincisi, dünya çapında giderek daha çok sayıda entelektüelin, halk önderinin ve çeşitli inançların örgütleyici bir alan olarak ilgi duydukları "insan hakları"nın görünürde çelişkili –sermayenin kapitalist gelişimiyle çelişkili– bir biçimde genişlemesidir. "İnsan hakları"nın ortaya çıkışının hâkimiyet ilişkileri ile (mülk edinme ilişkileri dahil) üretim ilişkileri arasındaki çelişkileri yansıtan bir şey olarak kavranılması büyük ölçüde gecikmiştir; çünkü "insan hakları" meselesinin dile getirilişi neredeyse yalnızca hâkimiyet ilişkileri ile çerçevelendirilmiştir (tabii ki bu ilişkilerin bir "mesele" olarak insan haklarının dolaysız mekânı olduğundan kuşku duyulamaz). İşçilerin hakları sonuçta tüm diğerlerini ayakta tutan temeldir. İşçilerin hakları olmaksızın ötekilerin sahip olabileceği türden "haklar", yayın-

lanmış kararnameler olmaktan öteye gitmez; "devlet olma halinin" cepheleşme ilişkisini biçimlendiren özgül aygıtı tarafından kolayca feshedilebilir. Bizim bugünkü varoluş koşullarımız içinde başka her konuda olduğu gibi, burada da cepheleşme ve söylem alanını sermaye-emek ilişkisi düzenlemektedir.

Üçüncü bir eğilimsel gelişme de dünya ekonomisi işlemlerinin çevreselleşmiş ve yarı-çevreselleşmiş kuşağında yer alan halkların artan "Batı düşmanlığı"dır. Asıl olarak devletlerarası sistem içinde ve bu sistem yoluyla kanalize edilen bu duygunun dürtüsü salt "antiemperyalist" (olumlu terimle, "milliyetçi") hareketlerde değil, tarihsel bir toplumsal sistem olarak modern dünyanın kapitalist gelişiminin getirmiş olduğu kuşatıcı bir uygarlık olması anlamında "Batıcılığa" temelden meydan okumakta yatmaktadır daha çok. Bir zamanlar sömürgeleştirilmiş olan için de bir zamanlar sömürgeleştirmiş olan için de (tarihsel ayrım her ne kadar merkezi kalsa da, özgül olarak her birinin bunu yapma sanatına iyiniyetle bağlı olduğunu varsayarak) bu konu kuramsal ve tarihsel çeşitli zorluklarla dolu bir araştırma alanıdır.

Söz ettiğimiz eğilim, hâkimiyet ilişkilerinin üretim ilişkileriyle nasıl ilişkilendiği *sorusunda*, kuramsal bakımdan daha az açık olsa bile, daha temel bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Bu noktada, şu ana kadar kullandığımız ayrımın bile silindiği, önemli ölçüde uygarlık boyutunda derinliğe sahip meselelere ulaşmış oluyoruz. Çünkü bu meydan okuma, kendini gerçekleştirme süreci içinde bizim düşünme tarzımızın "Batıcılığı"na –ve daha kısa yoldan söyleyelim– bizim, sosyalist bir dünya sisteminin "sosyalizm"ini algılama tarzımıza, ve türevsel olarak neyin "ilerici" olup, neyin olmadığını nitelendirme tarzımıza yöneliktir.

Kısacası, ortadaki soru –*bu* kapitalist dünya sisteminin sosyalist *bir* dünya sistemine dönüşümü için çalışmakla kolektif ve etkin bir biçimde ilgilendiğimiz varsayılarak– "kimin" sosyalizmi sorusudur. Bize öyle geliyor ki, henüz sessiz de olsa büyüyen "Batı düşmanlığı"nın ortaya attığı soru budur. Bu soru doğrudan doğruya, gelecekteki sosyalist dünya sisteminin de, deyim yerindeyse, Batı mamulü olacağı varsayımını tartışmaya açmaktadır.

Merkezi önemdeki soru belki de şudur: Batı Avrupa'daki ilerici hareketlerin, bugün için kendi mevcut biçimleri ve dolaysız kaygılarıyla şekillenmiş bir çerçeve içinde duran iyi örgütlenmiş kolları, kendilerini nasıl ve ne ölçüye kadar, ulusal zeminde bir gerçekleşmenin değil de, dünya-tarihsel bir dönüşümün failleri olarak yeniden oluşturabilirler? Bu yeniden oluşturma onların, geçmişte ürünü ve parçası oldukları devletlerarası sistemin gelecekte kendi başına yıkıcıları haline gelmeleri demek olacaktır.

Sermayenin merkezileşmesi kendi başına ne olgusal ne de stratejik bakımdan, bu hareketlerin meşru bir ilgi alanı olabilir; bir *süreç olarak*, onlar açısından hedeflerin değil, salt alanın şekillendiricisidir. Ne var ki hareketin oluşum ve büyümesinin politikalarını bunun getirdiği başka süreçler üretmektedir. Yukarıda, açık "klasik" sınıf mücadelesinin izdüşüm merkezinin yeniden konumlanması gerekliliğini saptayan ilk gözlemimiz, Batı Avrupa hareketlerinin sadece yeniden odaklandırılması anlamına gelmektedir. Oysa ikinci ve üçüncüsü, bunun tersine, yörüngelerin yeniden tanımlanmasını getiriyor. Çünkü, ülke içi işgücünün ulusal olmaktan çıkarılması, Sol açısından, "ulusal"ın ne anlama geldiği konusunda temelli bir değişim getirmektedir (böylelikle, "ilksel" duyguların sistemli biçimde oluşmuş tortuları da Sağ'a bırakılmış olacaktır). Yeniden kavramsallaştırmayı başarmak ise, şimdilerde bellibaşlı hareketler içinde pek de revaçta olduğu söylenemeyecek, öze ve retoriğe ilişkin bir yaratıcılık derecesi ve türü gerektirecektir. Ve üçüncüsü, cinsiyet sorununun giderek daha fazla öne çıkışı şunları getiriyor: (1) bu hareketlerden başka (ve farklı anlamda) bir "ilksel" duygunun tasfiye edilmesini ve (2) esasta reformcu olan bir hareketin ("kapitalizm" yasal ve tözsel cinsiyet eşitliği koşullarında "gelişebilmektedir") dünya ölçeğinde genelleşmesini ve dolayısıyla buna örgütsel bakımdan tabi olunmasını. Kadınların yoksullaştırılmasından, dünya ölçeğinde insanların yoksullaştırılmasına doğru yapılacak olan genelleme ise, devletlerarası düzenlemelerin üzerinden atlayan ve böylece onları altüst eden dünya ölçekli hareketlerin *bir parçası olarak*, tam da merkez kuşaklardaki örgütlenmelerin etkililiğinin oluşturabileceği bir bilinç değişimidir. Hâkimiyet ilişkileri ile üretim ilişkileri arasında büyüyen çelişkiler,

ortaya büyük bir ihtimalle bir radikal-milliyetçi ifadeler ve "hareketler" bolluğu çıkaracaktır. Ama çeşitli ulusal arenalardaki ortaya çıkışlarıyla dünya ölçeğindeki hareketler, dünya-tarihsel bakımdan çok daha sonuç getirici olabilirler. En azından yüzümüzü dönmemiz gereken asıl olumlu yön budur.

V

1968: Büyük Prova

1968'in Derdi Neydi?

Yalnızca iki dünya devrimi olmuştur. Biri 1848'de oldu. İkincisi ise 1968'de. İkisi de birer tarihsel yenilgiydi. Ama ikisi de dünyayı dönüştürdü. Her ikisinin de planlanmamış ve bu yüzden de derin bir anlamda kendiliğinden olması her iki olguyu da –başarısızlığa uğramaları olgusunu ve dünyayı dönüştürmeleri olgusunu– açıklamaktadır. Bugün 14 Temmuz 1789'u kutluyoruz, ya da en azından kimi insanlar kutluyor. 7 Kasım 1917'yi kutluyoruz, ya da en azından kimi insanlar kutluyor. 1848'i, ya da 1968'i kutlamıyoruz. Ancak bu tarihlerin, bu kadar çok dikkat çeken o iki tarih kadar, belki daha da önemli oldukları iddia edilebilir.

1848 bir halk egemenliği devrimiydi – hem ulus içinde egemenlik (otokrasinin devrilmesi), hem de ulusların egemenliği (kendi kaderini tayin, *Völkerfrühling**). 1848, 1815 karşı devrimine (Restorasyon, Avrupa Birliği) karşıydı. "En azından, hoşnutsuzluklar kadar umutlardan da doğmuş" bir devrimdi (Namier: 1944, 4). İkinci kez gelen bir Fransız Devrimi değildi kesinlikle. Daha çok, hem onun özgün umutlarını yerine getirme, hem de onun sınırlarının üstesinden gelme çabasını temsil ediyordu. 1848, Hegelci bir anlamda 1789'un aşılmasıydı (*Aufhebung***).

Aynı şey 1968 için de geçerliydi. O da en azından hoşnutsuzluklar kadar umutlardan da doğmuştu. O da, ABD'nin 1945 itibariyle

* halkların baharı. (y.h.)

** Hegelci terminolojide "içermek", "inkâr etmek" ve "aşmak" kavramlarının üçünü birden içeren terim. (y.h.)

dünya hegemonyasını örgütlemesinin temsil ettiği karşı-devrime karşı bir devrimdi. O da bir yandan Rus Devrimi'nin özgün amaçlarını yerine getirme girişimi, öte yandan da bu devrimin sınırlarının üstesinden gelme çabasıydı. Bu yüzden o da bir aşmaydı; ama bu kez 1917'nin aşılmasıydı.

Bu paralellik daha da ileri gitmektedir. 1848 bir yenilgi oldu – Fransa'da da Avrupa'nın geri kalanında da bir yenilgi. 1968 de öyleydi. Her iki durumda da, popüler coşku ve radikal yenilik köpüğü görece kısa bir dönemde sönüp gitti. Ne var ki her iki durumda da, dünya sisteminin politik kuralları devrimin sonucunda derin ve geri çevrilemez bir biçimde değişti. Eski solu (bu terimi geniş anlamda kullanarak) kurumsallaştıran, 1848'di. Yeni toplumsal hareketleri kurumsallaştıran ise 1968 oldu. İleriye bakıldığında, bu anlamda 1848, Paris Komünü ve Rus Devrimi için, Bakü Kongresi ve Bandung için büyük bir provaydı. Peki 1968 neyin provasıydı?

Ezilen grupların 1848'den aldığı ders; sistemi dönüştürmenin kolay olmayacağı ve "kendiliğinden" ayaklanmaların bu tür bir dönüşümü başarabilme olasılığının aslında oldukça düşük olduğuydu. Sonuç olarak, iki şeyin açık olduğu görünüyordu. Devletler başkaldırıları ezmek için de işlev görecek mekanizmalar şeklinde bürokratize edilmiş ve uygun biçimde örgütlenmiştir. Zaman zaman savaşlar ya da güçlü katmanlar arasındaki iç politik ayrılıklar nedeniyle baskı mekanizması tökezleyebilir ve bir "devrim" mümkün gibi görünebilir. Ancak mekanizmalar kendilerini genellikle bu varsayılan ya da erken doğmuş devrimi ezmeye yetecek bir hızla toparlayabilmektedir. İkinci olarak, devletler güçlü katmanlar tarafından bu katmanların ekonomik kudretlerinin, politik örgütlenmelerinin ve (Gramsci'nin, daha sonraki döneme ilişkin bir terimini kullanırsak) kültürel hegemonyalarının bir araya gelmesiyle kolaylıkla denetlenebilirdi.

Devletler kitleleri, güçlü katmanlar da devletleri denetleyebildiğinden, ciddi bir toplumsal dönüşüm çabasının –hem politik, hem de kültürel bakımdan– bir karşı-örgütlenme gerektireceği açıktı. Görece belirgin orta vadeli amaçlar taşıyan, bürokratik tarzda örgütlenmiş sistem karşıtı hareketlerin başlangıçtaki oluşumuna yol açan da

bu kavrayıştı. Toplumsal ve ulusal hareketler olarak iki farklı temel biçim almış olan bu hareketler, 1848'den sonra sahnede görünmeye başladılar ve sayıları, coğrafi yayılımları ve örgütsel etkililikleri de bunu izleyen yüzyılda sürekli biçimde arttı.

Bu yüzden, 1848'in başardığı şey, sistem karşıtı hareketlerin temel bir politik stratejiye –toplumu ve dünyayı dönüştürme yolundaki vazgeçilmez ara durak olarak (şu ya da bu yolla) devlet iktidarını ele geçirme şeklindeki dolaysız amaca ulaşma stratejisine– doğru tarihsel dönüşü oldu. Elbette birçokları bu stratejiye karşı çıktılar, ama tartışmayı kaybettiler. Bunu izleyen yüzyılda, bu stratejinin karşıtları zayıflarken, taraftarları daha da güçlendi.

Devlet iktidarı stratejisi taraftarlarının (ve bu stratejinin evrimci değil, devrimci biçiminin) ilk dramatik zaferi olduğu içindir ki 1917 böylesine büyük bir simge haline geldi. 1917, bunun yapılabileceğini kanıtladı. Ve bu kez, 1848'dekinden farklı olarak devrimci hükümet ne yolundan çıkarıldı ne de devrildi. Ayakta kaldı. 1917 en dramatik örnek olabilir, ama bu stratejinin kısmen de olsa tek başarılı örneği değildir. Örneğin 1910'da başlayan Meksika Devrimi ve 1911' de başlayıp 1949'da doruğuna ulaşan Çin Devrimi de aynı stratejinin değerini ortaya koyar gibi görünüyordu.

1945'te ve belki daha da kesin olarak 1950'li yıllarda bu strateji tüm dünya üzerinde meyvelerini veriyormuş gibiydi. Tarihsel "eski sol" sistem karşıtı hareketlerin belli başlı üç tipi de –Üçüncü Enternasyonal komünistleri, İkinci Enternasyonal sosyal demokratları ve milliyetçi hareketler (özellikle de Avrupa dışındakiler)– önemli başarılar gösteriyorlardı: Yugoslavya ve Çin'de komünist partilerin silahlı mücadelesi, Büyük Britanya'da İşçi Partisi'nin 1945 seçim zaferi, Hindistan ve Endonezya'daki milliyetçi zaferler. 1848'in hedeflerinin dünyanın her köşesinde gerçekleşmesi birkaç onyıla sığacak bir mesele gibi görünüyordu. Yine de, sistem karşıtı güçlerin bu yaygın iyimserliği iki nedenden ötürü oldukça abartılıydı.

Birincisi, 1945'te dünya sistemi içinde ABD hegemonyasının kurumsallaştırılması sistem karşıtı hareketlerin artan politik gücünün hızını kesecek genelleştirilmiş bir karşı devrimci hamleyi mümkün kılıyordu. ABD, SSCB tarafından yönetilen komünist devletler blo-

kuna "gem vurmaya" çalışıyordu. Ve Yunanistan'da, Batı Avrupa'da, Kore'de "gem vurmayı" başardı. ABD hükümeti İkinci ve Üçüncü Enternasyonaller arasındaki tarihsel farklılıkları katılaştırarak ve "antikomünizm"i ideolojik bir kabuk olarak yükselterek, Batı işçi ve sosyal demokrat partilerinin "dişlerini sökmeye" çalışıyordu. Bu çaba, ABD içinde de dışında da çok başarılı oldu. ABD, Üçüncü Dünya milliyetçiliğinin politik ifadelerini yatıştırmaya, sulandırmaya ve/veya devşirmeye çalışıyordu; Vietnam gibi kimi dikkate değer istisnalar hariç, bu çaba da büyük ölçüde başarıya ulaştı.

Ne var ki, politik açıdan gerçekleşen tek şey karşı devrim olsaydı, bunun etkisi olsa olsa kısa ömürlü olurdu. Ama, sistem karşıtı güçlerin iyimserliğini kıracak ikinci bir şey daha oldu. İktidardaki hareketler beklenildiğinden daha kötü bir icraat ortaya koydular; çok daha kötü bir icraat. Daha iki savaş arası dönemde, 1930'lu yılların Sovyet deneyimi –terör ve hatalar– dünya sistem karşıtı hareketlerini sarsmış bulunuyordu. Ama, bir anlamda, Hitler ve İkinci Dünya Savaşı'nın uzun mücadelesi bu yılgınlığın çoğunu silip süpürmüştü. Ne var ki bu terör ve hatalar, komünist devletlerde 1945'ten sonra da birbiri ardına yinelendi. Sömürgelerde baskıyı sürdüren sosyal demokrat hükümetler de pek iyi bir görünüm sunmuyorlardı. Üçüncü Dünya milliyetçi hareketleri de birbiri ardınca terör ve hatalardan payını tam olarak alan rejimler yarattığından, sistem karşıtı güçlerin iyimserliği giderek aşınmaya başladı.

Bir yandan ABD ve daha genelde dünya sisteminin üst katmanları sistem karşıtı hareketlere dışsal olarak saldırırlarken, bununla eşzamanlı olarak bu hareketler de içsel rahatsızlıklar, yani kendilerini giderek daha çok "sorunun bir parçası" gibi gösteren rahatsızlıklar çekiyordu.

Aşağı yukarı 1960'lı yıllarda yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkması, geleneksel eski sol hareketlerin bu çifte (dışsal ve içsel) güçlüğüne bir tepki oldu. Dünya sistemine hâkim olan güçlerin kudreti ve hayatta kalma gücü, bu yeni hareketleri kaygılandırıyordu. Ama aynı zamanda dünyanın eski sol hareketlerinin kötü, hatta olumsuz icraatı olarak gördükleri şeyler de kaygı uyandırıyordu. 1960'lı yılların başlarında ortaya çıkan bu yeni hareketlerin zihninde statüko

taraftarlarının gücü ve kötülüğü hâlâ en ön plandaydı ve eski sol muhalefetin yetersizliklerine ilişkin düşünceleri hâlâ ikinci plandaydı. Ama 1960'ların sonlarına doğru yeni hareketlerin eski hareketleri giderek daha fazla eleştirmeye başlamasıyla vurgu da kaymaya başladı. Önceleri, yeni unsurlar eski sistem karşıtı hareketlerin taktiklerini "reforme" etmeye çalıştılar. Ama daha sonraları çoğunlukla onlardan açıkça koptular, hatta cepheden saldırıya geçtiler. Dünya sisteminin olumsuzluklarına karşı yürekten gelen bir çığlık ve aynı zamanda bu dünya sistemine yönelik eski sol muhalefetin stratejisinin temelli bir sorgulanışı olarak görmediğimiz sürece 1968'i anlamamız olanaksızdır.

Doruğuna vardığında ve sesi en yüksek düzeyde çıkmaya başladığında, yeni sol eski solu beş günahla suçlamaktaydı: zayıflık, yozlaşma, suç ortaklığı, ihmal ve kibir. Eski sistem karşıtı hareketlerin (Batı'da sosyal demokratların, Doğu'da komünistlerin, Güney'de milliyetçi hükümetlerin) dünya sistemindeki hâkim güçlerin militarizmini, sömürüsünü, emperyalizmini ve ırkçılığını denetleme konusundaki etkisizliğinin zayıflık olduğu söyleniyordu. Vietnam'daki savaşa karşı tutum bu konuda bir mihenk taşı oldu. Belli katmanların geçmişteki sistem karşıtı eylemleriyle belli maddi ödünler kazanmış olmalarının ve bu olgunun da onların militanlığında bir gevşemeye yol açmasının yozlaşma olduğu dile getiriliyordu. Suç ortaklığı ise, yozlaşma suçlamasının bir adım daha ileri götürülmesiydi. Hâkim katmanlarınkinden daha düşük bir düzeyde olsa bile, dünya çapındaki belli katmanların aslında sistem içi sömürüden çıkar sağlamaya gönüllü olmalarının suç ortaklığı olduğu söyleniyordu. İhmal ise, hakikaten mülksüz olanların, dünya sistemindeki gerçek alt katmanların (altproleterler, etnik ve ırksal azınlıklar ve kuşkusuz kadınlar) çıkarlarının, bilinçli olarak göz ardı edilmesi, en azından anlaşılmamasıdır, deniliyordu. Kibir de, alt katmanların gerçek sorunlarının eski hareketlerin önderliği tarafından küçümsenmesi ve onların ideolojik bakımdan fazlasıyla kendinden emin olmaları olarak dile getiriliyordu.

Başlıca suçlamalar bunlardı ve bunlar birdenbire ya da sıfırdan yapılmış değildi. 1962'de, SDS'nin Port Huron kuruluş açıklamasının

ılımlı sorgulamasından, 1969'daki Weathermen'e ve sonrasına dek, ya da 1960'lı yılların başlarında SNCC'nin (militanca uygulanan) alışılagelmiş görüşlerinden, 1960'lı yılların sonunda Black Power'ın görüşlerine dek uzanan bir evrimdi bu. 1960'lı yılların başlarında, "İtalyan yanlısı" olmaya kalkışan Fransa'daki Jeunesse Etudiante Communiste'ten, Paris'teki Mayıs 1968 barikatlarına (ve Fransız Genel İş Sendikası ve Fransız Komünist Partisi'nden neredeyse açıkça kopuşa) uzanan bir evrimdi. 1967 sonlarında ortaya çıkan Prag Baharı'ndan, 1980'de Polonya'da Dayanışma'nın kurulmasına dek uzanan bir evrimdi.

1968 patladığı zaman bu –Columbia Üniversitesi'nde, Paris'te, Prag'da, Mexico City'de ve Tokyo'da, İtalyan Ekimi'nde– gerçek bir patlama oldu. Merkezi bir yönelim yoktu, hesaplanmış bir taktik planlama yoktu. Patlama, yöneldiği kişiler için olduğu kadar katılanlar için de bir anlamda sürpriz oldu. En çok şaşıranlar, kendilerine nasıl bu kadar haksız ve politik bakımdan bu kadar tehlikeli görünen bir perspektiften saldırılabildiğini anlayamayan eski sol hareketlerdi.

Ama birçok otorite ilişkisini ve en başta da her iki taraftaki Soğuk Savaş mutabakatını parçalayan bu patlama çok güçlüydü. İdeolojik hegemonyalara her yerde meydan okunuyordu ve hem dünya sisteminin güçlü katmanlarının, hem de eski sol sistem karşıtı hareketler önderliğinin gerilediği bir gerçekti. Yukarıda söylemiş olduğumuz gibi, bu gerilemenin geçici olduğu ortaya çıktı ve yeni hareketler her yerde denetim altına alındılar. Ancak, bu hareketlerin güç ilişkilerinde gerçekleştirdiği değişimler bir daha asla geri döndürülemedi.

1968'in Mirası

Bellibaşlı dört değişim görülüyor. Birincisi, Batı ile Doğu arasındaki askeri güç dengesi 1968'den bu yana farkedilir biçimde değişmiş olmadığı halde, hem Batı'nın, hem de Doğu'nun Güney'i denetleme yetenekleri sınırlı bir hal almıştır. 1968 başlarındaki Tet Saldırısı bugüne, Üçüncü Dünya halklarının zekâ ve iradesini dizginlemekte

sermaye yoğun savaşın güçsüzlüğünün bir simgesi olarak kaldı. Saldırının üzerinden beş yıl geçmeden, ABD Vietnam'dan çekilmek zorunda kaldı ve Kuzey-Güney ilişkilerinde yeni bir evre başladı.

Bu yeni evrenin en dramatik ifadesi, ABD hükümetinin İran halkının "aklını başına getirme" yönündeki çeşitli girişimlerinin boşa gitmiş olmasıdır. 1970'li yılların sonlarından bu yana İran'daki olayların ABD'nin içişlerine (bilhassa, Reaganizm'in yükseliş ve düşüşüne), ABD'deki olayların İran'ın içişlerine yaptığından çok daha büyük bir etki yapmış olduğunu söylemek bir abartma olmayacaktır. Bu boşa çıkış, bu hüsran, dünya gücü olarak Birleşik Amerika'nın özel bir zayıflığının, ya da sistem karşıtı bir güç olarak İran devletinin olağanüstü kudretinin bir göstergesi değildir. Daha ziyade, ABD'nin Vietnam'dan çekilmesinden bu yana genelde Üçüncü Dünya halklarının sahip olduğu giderek güçlenen ulusal egemenliğin bir göstergesidir. Afganistan'daki SSCB deneyimi ve Vietnam'daki ABD deneyimi arasındaki yakın koşutluk, bu iki süper gücün elindeki eşi görülmedik şiddet araçları birikiminin, ikisi arasındaki terör dengesini yalnızca yeniden ürettiğinin, ama onların dünyayı, en azından tüm çevre bölgeleri denetleme yeteneklerine hiçbir şey katmadığının bir başka kanıtıdır.

İkincisi, 1968 devriminin bellibaşlı bir sonucu olarak yaş grupları, cinsler ve "etnik gruplar" gibi statü grupları arasındaki güç ilişkilerinde ortaya çıkan değişmelerin onları dünyanın gündemine sokan hareketlerin kendilerinden çok daha kalıcı oldukları kanıtlanmıştır. Bu değişiklikler esas olarak gündelik yaşamın gizli yuvalarına sinmiştir ve bunları fark etmek, devletlerarası güç ilişkilerindeki değişiklikleri fark etmek kadar kolay değildir. Yine de çoğu hareketin yatışmış olduğu 1973'ten sonra bile, genellikle hâkim statü gruplarının (daha yaşlı kuşaklar, erkekler, "çoğunluklar" gibi) buyruklarına, tabi konumdaki statü grupları (genç kuşaklar, kadınlar, "azınlıklar") tarafından 1968 öncesinde olduğundan daha az itaat edildiğini güvenle söyleyebiliriz. Hâkim statü gruplarının bu azalan gücü merkez ülkelerde özellikle belirgindir, ama değişik ölçülerde yarıçevre ve çevre ülkelerde de gözlemlenebilmektedir.

Üçüncü ve yukarıdakiyle sıkıca ilintili olarak, sermaye ile emek

arasındaki 1968 öncesi güç ilişkileri bir daha asla eski haliyle yeniden kurulamamıştır. Bununla bağıntılı olarak, sermaye-emek ilişkisinin belli ulusal öğelerinin deneyimi, ya da, genel ilişkinin kısa vadeli iniş çıkışları bizleri aldatmamalıdır. Değerlendirilmesi gereken şey, kapitalist dünya ekonomisinin bütün mekânsal alanında ve buyruk ve tepkilerin etkileşimi açısından, üretim ilişkileri ve kaynak dağılımını etkilemeye izin verecek uzun bir zaman döneminde, sermaye görevlilerinin buyruklarına, onlara tabi olanlar tarafından uyulma olasılığıdır. Bu açıdan bakıldığında, 1970 ve 1980'li yılların merkezi olgusu, sermaye görevlilerinin, dünya çapında emeğin disiplini için güvenli sığınaklar aramalarından gelen ve giderek artan hüsran olmuştur. 1970'li yılların başında, merkez kuşağın huzursuz emek çevreleri karşısında kapitalist üretime sağlam bir alternatif sunar gibi görünen yörelerin birçoğu –Portekiz, İspanya, Brezilya, İran, Güney Afrika ve en yakın zamanlarda da Güney Kore– birbiri ardınca işçi huzursuzluklarının odak noktaları haline geldiler. 1968'den bu yana sermaye görevlilerinin "bozgun halinde" olduğunu pekâlâ söyleyebiliriz. Ve yükselmiş olan bu coğrafi hareketlilik, sermaye görevlilerinin terkettikleri yerlerde emeğin itaatsizliğini azaltma eğilimindeyken, yerleştikleri yerlerde tam tersi bir etki yaratma eğilimi de taşımıştır.

Son olarak, 1970'li ve 1980'li yıllarda sivil toplum, devlet iktidarı taşıyıcılarının (ya da sözde taşıyıcılarının) buyruklarına aslında, 1968 öncesinde olduğundan çok daha az duyarlı olmuştur. Devletlerin sivil toplum üzerindeki bu azalan gücü genel bir olgu olmakla birlikte hem "burjuva" hem de "proletarya" diktatörlüklerinin krizi olarak yaşanan yarı-çevrede çok daha belirgindir. 1973'ten bu yana, Güney Avrupa (Portekiz, Yunanistan, İspanya), Doğu Asya (Filipinler, Güney Kore) ve Latin Amerika'da (özellikle Brezilya ve Arjantin) "burjuva" diktatörlüklerinin yerini demokratik rejimler almış bulunuyor.

Bu krizin yanı sıra, gerçekte bunu önceleyen ve izleyen bir başka kriz, sözde proletarya diktatörlüklerinin krizi gelişmiştir. Prag Baharı ile Çin Kültür Devrimi'ni ayıran birçok gerçek farklılığa karşın, yine de bu iki hareket ortak bir şeye sahiptiler: proletarya dikta-

törlüğü kılığına bürünmüş olan bürokratlar diktatörlüğüne (birincil olarak komünist parti yetkililerinin diktatörlüğüne, ama yalnızca buna değil) yönelik saldırılardı bunlar. Çin'deki saldırı diktatörlüğe ölümcül bir darbe vuracak ölçüde dizginlenmemiş ve şiddetliydi. Daha sonra, partinin yönetimi ancak, daha fazla taban demokrasisi ve ekonomik ademi-merkezileşme taleplerine cevap verilerek yeniden kurulabildi. Çekoslovakya'da ise şiddetten uzak ve sınırlı bir saldırı Sovyet askeri müdahalesiyle hızlı bir biçimde bastırıldı. Ancak, 1970 ile 1980 arasında bu meydan okuyuş Polonya'da daha heybetli bir biçimde yeniden ortaya çıktı ve sonunda, Sovyet önderliğinin, parçalanmış bir hegemonyayı baskı araçlarıyla ve parti diktatörlüğündeki salt kozmetik değişikliklerle yamamanın mümkün olduğuna ilişkin güvenini sarsmayı başardı.

Bütün bu bakımlardan, dünya toplumsal sistemindeki güç dengesini tabi gruplar lehine değiştirme hedefinin büyük ölçüde başarıya ulaşmış olması anlamında, 1968 hâlâ yaşamaktadır. Ancak bu başarıya, söz konusu tabi grupların maddi refahını düzeltme konusunda, eşit ölçüde dikkate değer bir başarısızlık da eşlik etmiştir. Elbette güç dengesindeki değişim genelde tabi gruplar için kimi maddi yararlar da sağlamıştır. Ama bu yararların çoğu, her bir grup içinde yalnızca küçük bir azınlığa gitmiş, çoğunluk ise herhangi bir net çıkar elde edememiş, hatta belki de net bir kayba uğramıştır.

Bu eğilim en çok Üçüncü Dünya devletleri arasında açıkça görülmektedir. Petrol üreten devletler 1973'ten sonra, 1968 öncesinde yapamadıklarını yapıp kendi doğal kaynaklarının kullanımı karşılığında, çok daha yüksek bir rant dayatarak, devletlerarası sistemdeki yeni güç dengesinden fayda sağlamayı başardılar. Bu avantaj yaklaşık 10 yıl sürdü. Başka birkaç Üçüncü Dünya devleti de, sanayi faaliyetlerinin merkez ülkelerden taşınmasının avantajlarından yararlanarak, kendi sanayileşmelerini ilerletebildiler. 1990'larda bunun ne kadar kazançlı bir durum olacağı ise ancak o zaman görülecektir. Ama, enerji kaynaklarının yüksek fiyatları ile yeni sanayileşen ülkelerden gelen sert rekabet arasında sıkışmış bulunan çoğu Üçüncü Dünya devleti, 1968 öncesinde olduğundan daha da büyük bir yoksullaşma ve azgelişmişlik yaşadılar.

Benzeri mülâhazalar öbür tabi gruplara da uygulanabilir. Böylelikle, geçtiğimiz 15 yılda, seçkinlerin dolaşımı karşısındaki kuşaksal, cinsel ve etnik engellerin giderek daha çok ortadan kalkmasına (ki her bir grubun çok az sayıdaki üyesi bundan yararlanmıştır) gençliğin işsizliği, kadınların çifte sömürüsü ve "azınlıklar"ın eşi görülmedik ölçekte yoksullaştırılması eşlik etmiş bulunuyor. Emekle sermaye arasındaki güç dengesinde ortaya çıkan değişikliğe gelince, bunun nimetlerini çoğunlukla, emek süreçlerinin otomatikleştirilmesini geliştirmekle, ya da seçkinler için genişletilmiş pazarlara hizmet vermekle, ya da yeni yerlerine yerleştirilen işletmeleri çalıştırmakla uğraşan işçiler toplamışlardır. Geri kalanlar için ise, 1960'lı yılların sonuyla 1970'li yılların başındaki kazanımlar, önce 1970'li yılların büyük enflasyonuyla, sonra da 1980'li yılların işsizliğiyle törpülenmiştir. Diktatörlüklerin krizinden maddi bakımdan kimlerin kârlı çıktığını, kimlerin zarar gördüğünü değerlendirmek için, vakit herhalde henüz erkendir. Ama burada da ilk göstergelere bakarak, daha fazla demokrasinin getirmiş olduğu maddi nimetlerin nüfusun ancak küçük bir kesiminin payına düştüğünü söylemek mümkün görünüyor.

Birçok açıdan açık bir paradoksla karşı karşıya bulunuyoruz: Güçler dengesindeki olumlu değişiklik tek tek her tabi grubun çoğunluğu için, maddi nimetler bakımından ya çok az bir değişiklik getirmiş ya da hiç getirmemiştir. Bu görünürdeki paradoks, kapitalist bir dünya ekonomisinde maddi refahın yeniden üretiminin, gerçek ve potansiyel emekçi kitlelerin politik ve toplumsal açıdan tabileştirilmelerine bağlı olduğu şeklinde gayet basit olarak açıklanabilir. Bu tabileştirme azaldığı ölçüde, kapitalist dünya ekonomisinin maddi refahı yeniden üretme ve genişletme eğilimi de zayıflar.

1973'ten bu yana kapitalist dünya ekonomisinin tarihi, kendini önceki beş yılda yaşanan toplumsal alt üst oluşlara uyarlamasının tarihi olmuştur. Bu uyarlanma sorunlu olmuş ve söz konusu toplumsal alt üst oluşların güç ilişkilerinde başlattığı değişmelerin alanı, aniliği ve eşzamanlılığı nedeniyle kimilerinin kapitalizmin genel b[illegible] krizinden söz etmesine yol açmıştır. Güç ilişkilerindeki değişmeler, genelde olduğu gibi, sınırlı ve taksit taksit olduğunda, kapitalist dünya ekonomisi kaynakların genel tahsisi ve ödüllerin dağılımındaki algı-

lanamaz değişikliklere, hiç zorluk çekmeksizin uyum sağlayabilir. Ama değişiklikler, 1968-73 döneminde olduğu gibi, sayıca fazla, önemli ve eşzamanlı olduğunda, bunlara uyum sağlamak toplumsal ve ekonomik yaşamın yerleşik kalıplarında uzun ve ciddi kesintiler ortaya çıkarır.

Üretim, değişim ve korunma araçlarına ulaşmada yetersiz durumda olan tabi gruplar, bu kesintiler karşısında özellikle zayıf kalır. Bu yüzden, eğer tabi grupların çoğu üyesi, güç ilişkileri içinde kendi konumlarındaki iyileşmeye rağmen, hatta bu iyileşme nedeniyle kendi maddi refahları bakımından ya çok az, ya da hiç bir iyileşme görmemişlerse bu bizi hiç şaşırtmamalıdır. Bununla birlikte, daha olumlu bir güç dengesinin refah yaratma konusundaki bu başarısızlığının, güç dengesini hâkim gruplar lehine geriye çekip çekemeyeceği merak edilebilir.

1970'li yılların sonunda ve 1980'li yıllarda, 1968'in ifade ettiği her şeye karşı gelişen kültürel ve politik tepki olup biten şeyin gerçekten de bu olduğunu işaret eder gibi görünüyor. Üçüncü Dünya dayanışmasına hâlâ lafta hizmet edilmekle birlikte, Üçüncü Dünya devletleri kendi aralarında yoğun bir ekonomik rekabete ve yaygın çekişmelere dalmış durumdalar. Genç kuşaklar, kadınlar, ve "azınlıklar" farklı derecelerde de olsa, kolektif kaygılardan bireysel kaygılara yöneldiler; sınıfsal dayanışma ve işçiler arasındaki politik amaç birliği ise, çoğu yerde, tarihindeki en düşük düzeyinde. Ve çoğu kez politik demokrasi mücadelesinin izdüşüm merkezlerinde, ekonomik çöküş korkusu daha fazla ve daha geniş özgürlük isteğini felç ediyor.

Bütün bu bakımlardan, 1968'in öldüğü ve gömüldüğü ve nostaljik birkaç kişinin düşünce ve eylemleriyle de diriltilemeyeceği gerçeği yadsınamaz. Bunu bir kere kabul ettikten sonra, yine de 1968'in hareketleri ve ideolojileri ile, bu hareket ve ideolojileri önceleyen ve bunlardan sonra da yaşamaya devam eden temelli yapısal dönüşümler arasında, özenli bir ayrım yapmamız gerekir. Bu yapısal dönüşümler kapitalist dünya ekonomisinin bu çağa özgü eğilimlerinin sonucudur ve bu yüzden, bunların açık tezahüründen doğabilecek herhangi bir elverişsiz konjonktür nedeniyle geri döndürülemezler.

O nedenledir ki, Adam Smith (1961: II, 213-31) uzun zaman önce, daha da genişleyen ve derinleşen bir işbölümünün, en doğrudan biçimde bunun içinde yer alan halkların savaşçı nitelikleri üzerindeki uzun vadeli olumsuz etkisine işaret ediyordu. Savaş faaliyetlerinin daha fazla uzmanlaşması ve mekanikleştirilmesi bu olumsuz etkiyi önleyebildi, ama yalnızca bir noktaya dek. Yüzyılımızın başında Joseph Schumpeter, kapitalist gelişmenin devletlerin emperyalist savaşlara girişme (eğilimlerini değil ama) yeteneklerini ortadan kaldırdığı yönündeki kendi savına destek olarak, benzeri bir noktaya değiniyordu:

> Rekabetçi sistem halkın çoğunun bütün enerjisini tüm ekonomik düzeylerde soğurmaktadır. Sürekli uygulama, dikkat ve enerji yoğunlaşması birincil olarak özellikle ekonomik mesleklerde, ama ayrıca bu modelde örgütlenen başka faaliyetlerde de ayakta kalmanın koşullarıdır... Katışıksız kapitalist bir dünyada, bir zamanlar savaş enerjisi olan şey, her türden emeğin enerjisi durumuna gelir (1955: 69).

Buna eklememiz gereken tek şey, kapitalist gelişmenin mekânsal eşitsizliğinin zenginliği yoğunlaştırma eğilimi taşıdığı devletlerde, halkların savaşçı niteliklerini ortadan kaldırma eğiliminde olduğudur. Merkez devletler savaşın sermaye yoğunluğunu sürekli arttırarak, bu eğilimin içerdiği güç dengesi değişikliğini bir noktaya dek önleyebilmişlerdir. Ama belli bir noktada –Vietnam'daki ABD ve Afganistan'daki SSCB deneyimlerinin örnek bir biçimde göstermiş olduğu gibi– savaşın sermaye yoğunluğundaki yeni artışlar, iş özellikle dünya ekonomisinin çevre bölgelerindeki asayişi korumaya geldiğinde hızla azalan bir verim sağlamaktadır.

Uzun vadede kapitalist dünya sisteminin, merkez devletlerin çevre devletler üzerindeki gücünü çökerten aynı süreçler, sermayenin emek üzerindeki, hâkim statü gruplarının tabi statü grupları üzerindeki ve devletlerin sivil toplum üzerindeki iktidarını da çökertmektedir. Daha da genişleyen ve derinleşen bir işbölümü sermayeyi, tabi işçilerden gelen işyeri protesto ve pasif direniş eylemleri karşısında giderek daha zayıf kılmaktadır – bu eylemlerin dile getirdiği sınıf bilinci ve örgütlülük düzeyi ne olursa olsun (bkz. özellikle bu kitapta I. Bölüm ve Arrighi & Silver, 1984). Sermayenin işyerinde

emek karşısındaki egemenliğini yeniden üretmek, ya da yeniden kurmak için, sermaye görevlileri işgücünün giderek artan bir bölümünü ücretli faaliyetlere seferber etmeye eğilimlidir; ama bunu yaparken de, cinsler arasındaki ve yaş grupları ve "etnik kimlikler" içindeki güç ilişkilerini devrimcileştirirler. Önem bakımından olmasa da sıra bakımından son olarak, işbölümünün politik hâkimiyet alanları içinde ve ötesinde artan karmaşıklığı da, sivil toplum üzerindeki devlet iktidarı uygulamalarını giderek daha sorunlu hale getiriyor.

1968 hareketleri için zemin hazırlayan ve sonunda onu ortaya çıkaran süreçler bunlardır. Uzun vadeli süreçler oldukları için, açığa çıkmaları kapitalist dünya ekonomisinin bütün ömrünü kapsamaktadır. 1968 patlamaları ve bunların sonuçları, sistemin, kendi tarihsel asimptotuna yaklaşması olgusunun bir göstergesi gibi yorumlanabilir. Bu yüzden de, başarı ve başarısızlıklarıyla 1968, gelecekteki olayların açılış taksimiydi; ya da başka bir deyişle provasıydı.

1968: Neyin Provası?

Eğer 1968, dünya ölçeğindeki başarısız bir devrim ve dünya-tarihsel önemde bir büyük prova olarak 1848'le benzeşiyorsa, acaba hangi tür bir dünya devriminin büyük provası olabilir? Bu benzetmeyle çağa ilişkin altta yatan eğilimlerin bugün ne olduğunu tasarlayabilir miyiz; dünün yeni toplumsal hareketlerinde neyin yeni olduğunu görebilir ve böylelikle olası cepheleşme eksenlerini ve bunların işaret ettiği ilerici toplumsal değişikliklerin taslağını önceden ortaya koyabilir miyiz? Kronolojik bakımdan 1990'lı ve 2000'li yıllara doğru ilerlerken, tarihsel-toplumsal sistemimiz, kapitalist dünya ekonomisi, başlıca dört alanda güçlüklerle karşılaşmaya devam ediyor.

Birincisi; devletlerarası sistem, ABD ile SSCB arasındaki bir askeri pat durumuyla ve bunların, çevre devletlerdeki önemli konuları denetlemedeki açık yetersizlikleriyle damgalanmış durumdadır. Hegemonya yerini kendi kavramsal karşıtına, rekabet durumuna bırakıyor. Bellibaşlı beş aktör –ABD, SSCB, Batı Avrupa, Japonya ve Çin– arasındaki yeni ittifak imkânları ancak şimdi ortaya çıkıyor. Ve her-

kes bu yeni düzenlemelere çok temkinli ve kaygılı bir biçimde yaklaşıyor. Dolayısıyla, ABD hegemonyası kendi yerini alacak açık ve bu yüzden de güvenceli bir dünya düzeni olmaksızın aşınıyor. Bu arada, her türden piyasa –sermaye, yatırım malları, emek, (olağan) ücret malları, ("dayanıklı") ücret malları piyasaları– hızlı bir tempoda evriliyor. Bunlar giderek sermaye çevrimlerinin düzenli toplumsal mekanizmaları olmaktan çıkıyor, (liberallerin "piyasa güçleri" dedikleri) spekülasyon mevkileri durumuna geliyor ve (19 Ekim 1987'de hisse senedi fiyatlarında olduğu gibi) hem her zaman ve her yerde düzenleme nesneleri olmalarına neden olan, hem de onlara kimliklerini veren inişli çıkışlı fiyat hareketlerini gittikçe daha çok sergiliyorlar.

Belki de Yediler Grubu (IBRD, IMF ve BIS ile) yeni bir düzen dayatabilecektir. Belki, ulusötesi şirketlerin, dikey bütünleşmeyle piyasaları yutması (ve onların, var olan-sosyalizm ülkelerindeki muhataplarının benzer örgütlenmeleri gibi), fiyat hareketlerini soğurmaya ve böylece sönümlemeye yeterli olacaktır. Bu anlamda, sermayenin dünya ölçeğindeki merkezileşmesinin, hegemonya yoluyla, devletlerarası piyasa düzenleme sisteminin yerini alacak ölçüde ("mutlak genel yasa"nın işaret ettiği gibi), tarihsel bakımdan yeterince gelişip gelişmediğini hepimiz birlikte göreceğiz.

İkincisi, hem sermayenin artan merkezileşmesi, hem de işgücünün geniş kesimlerinin artan marjinalleşmesi verili olduğuna göre, emek ile sermaye arasındaki çelişki temel kalacaktır. Yeni toplumsal hareketler daha yüksek ücret düzeyleri için dünya çapında baskıyı artırmışlar, dünya sermayesi de bu baskıya emek girdisinin çapını düşürerek yanıt vermeye çalışmıştır. Sonuç olarak, işçilerin önemli bir kesiminin maddi refah düzeyinin yükselmesi ve başka birçoklarının ise göreli yoksulluğunun derinleşmesi, dolayısıyla da dünya işçileri arasındaki refah eşitsizliklerinin mutlak ve göreli biçimde artması ister istemez söz konusu olmuştur. Böylelikle, dünya ölçeğinde birikimdeki eşitsiz değişim mekanizmasının alanı daha da genişlemiş olmaktadır.

Aynı zamanda, sermayenin örgütlü işçi huzursuzluklarından arındırılmış güvenli yerler arama yönündeki artan çabası da, kendisiyle birlikte, kuşkusuz, sanayideki proleterleşmenin ve dolayısıyla,

bu süreci denetleme ve/veya bunun sonuçlarını düzeltme konusundaki kolektif çabaların, başka bölgelere giderek daha fazla taşınmasını getirmektedir. Bunun net sonucu pekâlâ, merkez dışındaki kuşaklara, özellikle yarı-çevre devletlere (bkz. yukarıda III. Bölüm) nüfuz eden milliyetçi duygunun giderek bir sınıf bilinci odağı kazanması olabilir. Benzeri olgular giderek artan bir biçimde sosyalist devletlerde de, bilhassa (ama kesinlikle yalnızca değil) Polonya'da yer almaktadır.

Üçüncüsü, devletlerin kendi sivil toplumlarını denetleme yetenekleri azalmaktadır. Yeniyetme kapitalist dünya ekonomisinin monarşi ve aristokrasilerinin, kendisini oluşturan daha evrilmiş devletlere dönüşümleri, tarihsel bakımdan, sivil toplumun oluşmasından ve daha sonraki genişlemesinden –bilhassa, 1848'in on dokuzuncu yüzyıl sonu ve yirminci yüzyıl başı "toplumuna çalışan sınıfları dahil etmesinden"– geçmektedir. Devlet haline gelişin başlangıcından beri süren örgütleyici çelişki, sivil hak ve özgürlüklere karşı devlet iktidarı çelişkisi, devlet-sivil toplum ilişkisi açısından merkezi kalmaktadır. Kuşkusuz, bunlardan her birinin alanı zamanla büyük ölçüde genişlemiş ve 1968 sonrasında dünya ölçeğindeki "insan hakları" hareketlerinin derin bir biçimde yansıttığı mücadele de böylelikle keskinleşmiştir. Yönetici katmanların kendi yönetimlerini meşrulaştırmaya çalıştıkları –böylelikle, yönetme iddiasında bulundukları kişilerin ahlaken kendilerine itaat etmeye mecbur olmaları kadar, onların da ahlaken hükmetmeye mecbur oldukları– düşüncesi hem çok eski, hem de çok yaygındır.

Weber'in merkezi önemdeki kuramsal iddiası (1968: I, 212-307) –halkın bilincindeki belli inançların, gündelik itaatin ve o yüzden de kuralları yöneten ilişkisel ağın "istikrarı" için vazgeçilmez bir koşul olduğu– hâlâ akla yakındır. Bununla birlikte, her devletin kendi sivil toplumunu denetleme yollarının etkililiğindeki artış ve araçsal bürokrasinin genişlemesi, bürokrasinin yönettiği kişiler arasında giderek daha çok yaygınlaşan bir kuşkuculuk doğurarak, onun etkililiğinin sınırlarını da yaratıyor. Başka devletlerin yanı sıra, ABD hükümetinin de, SSCB hükümetinin de giderek daha fazla keşfettiği gibi, otoritenin eli giderek daha dar bir alana uzanabiliyor. 1968, bu

tür bir kuşkuculuk patlayışını simgeliyordu. Eski toplumsal hareketlerin devlet iktidarına gelmesi bu otorite aşınmasını bir süre sınırlandırmıştı. Ama bu yeni rejimler halk kitlesinin gittikçe daha fazla güçlenen "devlet karşıtı" bilincinin seline kapılarak hızla silinip süpürüldüler.

Bu süreç, yeni teknolojinin devletlerin kendi mekânlarını denetleme yetenekleri üzerindeki etkisiyle, hayret uyandırıcı bir biçimde hızlandırılmış bulunuyor. Elektronikleşme, fiziksel bakımdan elektrifikasyondan farklıdır; toplumsal ilişkilerin mekânını daraltmaktan çok daha fazlasıyla, toplumsal ilişkileri onların mekânlarını denetleyerek kontrol altında tutma yeteneğini sınırlamaktadır. Devlet olma halinin işaret ettiği sonuçların açıklanması –ve yaşanması– gerekiyor hâlâ. Ama halkların, kendilerinin ve birbirleriyle ilişkilerinin –yurttaş olarak, topluluklar olarak, bireyler olarak– işgal ettikleri mekânın denetlenmesi yoluyla denetimi, modern dünya sisteminin mekânsal hâkimiyet alanlarının oluşturduğu iki anahtar yönde, devletler içinde ve devletler arasında, temelinden bir çöküş süreci içindedir.

Dördüncüsü, dezavantajlı konumdaki statü gruplarının –toplumsal cinsiyetin, kuşağın, etnik kimliğin, ırkın, cinselliğin– talepleri daha da güç kazanacaktır. Burada Gallaudet'ye kulak vererek tarihsel kapitalizmin asıl parya katmanını oluşturan fiziksel özürlüleri de eklemeliyiz. Bu altı statü grubunun ilişkilerinin hepsi de birbirlerinden derin bir şekilde farklıdır; hatta dünya toplumsal yapıları içindeki özgüllükleri bakımından, bu farklılıkları daha da fazladır; ancak şu üç özelliği paylaşırlar: Hepsi de yeni solun eski solu eleştirisinin zemini oldular. Hepsi de halk içinde, kelimenin gerçek anlamıyla, emek-sermaye ya da devlet-sivil toplum kadar güçlü çelişkilerdir. Ve hepsinin ezilenleri de durumu kendi lehlerine çevirmeyi değil; yalnızca yapısal değil ideolojik olarak da (toplumsal cinsiyet, kuşak, etnik kimlik, ırk, cinsellik, sağlıklılık ilişkileri bakımından üstünlük/zayıflık *varsayımlarının* toplumsal bilinçten silinmesi anlamında), açık bir biçimde toplumsal eşitliği gözetmektedir.

Bu yüzden, devletlerarası sistemin ittifaklar sistemindeki olası yeni düzenlemeleri, artan keskin ekonomik dalgalanmalarla, keskin-

leşen (ve özellikle coğrafi bakımdan genişleyen) bir sınıf mücadelesiyle, devletlerin kendi sivil toplumlarını denetleme alanındaki artan yetersizliğiyle ve tüm dezavantajlı statü gruplarının eşitlik taleplerini ısrarlı biçimde pekiştirmeleriyle tasarımlayabiliriz. Bütün bunların bizi nereye götüreceği, eşyanın doğası anlamında çok belirsizdir. 1848'den sonra, dünyanın eski solu 1917'nin olacağından emindi. Bunun nasıl, nerede ve ne zaman olacağını tartışıyorlardı. Ama, orta vadedeki halk egemenliğinin amacı açıktı. 1968 sonrasında ise, dünya sistem karşıtı hareketleri –hem eski ve hem yeni hareketler– orta vadeli amaç konusunda hiç de açık değillerdi. Bu yüzden de, kısa vadeli hedefler üzerinde yoğunlaşma eğilimi taşıyorlardı. Eğer örgütler, uzun vadeli idealler adına bile olsa, kısa vadeli amaçlar üzerinde yoğunlaşırsa, orta vadeli başarının, hatta orta vadede hayatta kalma şansının bile feda edilmesi tehlikesinin olduğu açıktır.

Şu soruya verilecek yanıtımız yok: 1968 neyin provasıydı? Bunun yanıtları, bir anlamda, dünya çapındaki sistem karşıtı hareketler ailesinin önümüzdeki on-yirmi yıl içinde, kendi orta vadeli stratejilerini yeniden düşünme tarzlarına bağlı olacaktır. İyi ya da kötü yanlarıyla 1917, dünyanın eski solunun, 1848'i izleyen yıllardaki muazzam kolektif ve bilinçli çabasının sonucuydu. Kuşkusuz, kapitalist dünya ekonomisindeki yapısal gelişmelerin de bir sonucuydu. Ancak insan örgütlenmesi ve devrimci programlar olmaksızın gerçekleşmesi mümkün değildi.

Sürüklenme riskleri çok açıktır. Konumları yapısal ve ideolojik bakımdan ne denli zayıflamış olsa da, statükonun sakinleri henüz teslim olmuş değildir. Hâlâ muazzam bir güce sahipler ve bu gücü yeni bir eşitsiz dünya düzenini yeniden kurmakta kullanıyorlar. Başarılı olabilirler. Yahut, nükleer ya da ekolojik bir felaketten dolayı dünya dağılıp gidebilir. Ya da dünya insanların 1848'de ve 1968'de umduğu tarzda yeniden kurulabilir.

VI

1989: 1968'in Devamı

BASINDAKİ haberlere bakılırsa, 1989'da Doğu Avrupa'daki çalkantılara katılanlar "89"un, nasıl ters çevrilmiş ve başaşağı döndürülmüş bir "68" olduğunu belirtmekten pek hoşlanıyorlardı. Bu iki simgesel rakam arasındaki tuhaf ilişkiye politik bir anlam verenler, kuşkusuz, bu iki büyük çalkantının karşıt ideolojik ifadelerine –1968'in "kapitalizm karşıtlığına" ve 1989'un "kapitalizm taraftarlığına"– atıfta bulunuyorlardı. Bu karşıtlık gerçektir ve hafife alınmaması gerekir. Ama, 1968'in 1989'un habercisi olduğu ve 1989'un da, temel açılardan 1968'in devamı niteliği taşıdığı gerçeği de hafife alınmamalıdır.

Öteden beri ileri sürdüğümüz gibi, bir "dünya devrimi" olarak –aslında 1960'ların ortalarında başlayan ve yaklaşık on yıl süren bir devrimdir bu– 1968'in merkezi özelliği, eşzamanlı olarak iki hedefe birden yönelen dünya çapında bir başkaldırı olmasıydı. Bir yandan, kapitalist dünya sisteminin hâkim güçlerine karşı yönelmişti ve böylelikle kendi antikapitalist ideolojilerini geliştirmesinin yanı sıra daha eski sistem karşıtı hareketlerden de antikapitalist ideolojiler devralmıştı. Öte yandan, önceki sistem karşıtı çalkantılarla karşılaştırıldığında, 1968'in ayırt edici özelliği, onun, tarihsel "eski sol"un –Batı'da sosyal demokratlar, Doğu'da komünistler ve Güney'de ulusal kurtuluş hareketleri– kazanımlarına karşı, bu hareketlerin zayıf, yozlaşmış, hâkim güçlerle uzlaşmacı olduğu, gerçekten yoksun katmanları ihmal ettiği ve kibirli olduğu suçlamalarını getirerek yönelttiği saldırıydı.

Kapitalist dünya sistemindeki hâkim güçlere karşı ve geçmişin sistem karşıtı güçlerinin zayıflığı, yozluğu, uzlaşmacılığı, ihmali ve kibrine karşı başkaldırı şeklinde ortaya çıkan bu iki bileşenin kendi-

ne özgü karışımı mekândan mekâna değişiyordu; bir araya geldiklerinde 1968 dünya devrimine bütünlüğünü veren tek tek hareketlere yol açmış olan belirli koşullara bağlı olarak. Bu ideolojik yelpazenin bir ucunda, eski sol geleneklerden görece arınmış bir ulusal bağlamda –ABD'deki sivil haklar, öğrenci ve barış hareketleri gibi– kapitalist dünya sisteminin hâkim güçleriyle karşı karşıya gelen hareketler vardı. Bu koşullar altında, –her ne kadar burada ABD'de, "New Deal Demokratları" bile bir saldırıya hedef oldularsa da– söz konusu hareketler kendi eylemleri sırasında eski sola önemli saldırılar yöneltme ihtiyacını daha az duydular. Bu hareketler gerçek ya da hayali eski sol hareketlerin ideolojilerini, kapitalist dünya sisteminin hâkim güçlerine karşı mücadelelerinde polemiksel gereçler olarak, yararcı bir biçimde kullanmaya eğilim gösterdiler.

Yelpazenin öbür ucunda ise, eski solu baş düşmanları olarak karşılarına alan hareketler vardı. Her ikisi de 1968 dünya devrimiyle bütünleşmiş olan hareketlerin, bir yanda Prag Baharı'na, öte yanda Çin Kültür Devrimi'ne yol açan hareketlerin durumu buydu. Kuşkusuz bu çalkantılar da, en önde gelenleri Dubçek ve Mao Zedung olan seçkin eski sol kişilikler tarafından –hazırlanmış değilse de– yönlendirilmişlerdi. Ancak eski sol önderliklerine karşın bu hareketler ifadelerini, neredeyse aynı ideolojik kalıba dökülmüşçesine, yeni solun, eski solun tarihsel kazanımlarına, en başta da (Komünist) parti *nomenklatura*'sının diktatörlüğüne karşı çıkışında buluyorlardı.

İdeolojik yelpazenin bu iki ucu arasında, söz konusu hareketlerin sistemden yana güçlerle ve eski solun sözde sistem karşıtı güçleriyle eşzamanlı olarak karşı karşıya geldiği çok çeşitli durumlar yer alıyordu. Bu açıdan, çalkantının arifesinde güçlü ve söz düzeyinde radikal bir eski sol muhalefetin gücünü hâlâ büyük ölçüde sürdürdüğü Fransa ile İtalya'daki hareketler iyi birer örnek oluşturur. Bu muhalefet 1968 hareketlerini ne başlatmış, ne de desteklemişti. Aslında eski sol, yeni sola çocukluk suçlamalarıyla ya da daha ağır suçlamalarla bir tür tepki de gösteriyordu; en azından bizzat bu yeni hareketlerin gücü eski solun, bu hareketlerle birleşmenin, karşı çıkmaktan daha fazla kazanç getireceğini (ya da daha az şey kaybettireceğini) anlamasını sağlayana dek.

1968 çalkantısı eski solun güçlerine hem bir meydan okuma getirdi hem de bir fırsat sundu. Bir yandan işçi sınıfı ve aydınların temel yeni bileşenleri arasındaki militanlığın ve yıkıcı gücün derecesini ortaya koydu; böylece, kapitalist genişlemenin önceki dalgası boyunca eski solun benimsediği savunmacı konumun en iyisinden bir yeteneksizlik, en kötüsünden ise bir yozlaşma ve uyuşma belirtisi gibi görünmesine yol açtı. Eski solun örgütleri zorunlu olarak ya yeni sistem karşıtı güçleri içlerinde eritebilmenin yol ve araçlarını bulacak ya da toplumsal ve politik açıdan devre dışı kalacaklardı (kimi hareketler bu ikinci yolu yeğlemiş göründü).

Öte yandan, 1968 patlaması eski sola, içinde bulunduğu gerilemeyi bertaraf edebilmek için kendi savunmacı konumu terketme konusunda mükemmel bir fırsat da sunmuştu. Eski sol bu çalkantıyla birleşerek, kendi kuramsal ve örgütsel gücünü hem yeni hareket hem de hükümet karşısında harekete geçirme yoluyla bir taşla iki kuş vurabilirdi. Kendisini, bu harekete hem eski hem de yeni sistem karşıtı güçlerin genel çıkarının taşıyıcısı olarak sunabilirdi. Ve hükümet güçlerine ve sistem yanlısı güçlere, kendisini, hareketin taleplerini "niceliğe dökerek" (yani bir fiyata bağlayarak) ve bunları pazarlık konusu ederek, yeni hareketi evcilleştirebilecek biricik olmasa bile başlıca güç olarak sunabilirdi.

Fransa'da eski sol, genel grev çağrısıyla bu yönde harekete geçtiğinde, öğrenci hareketinin yazgısı belirlenmişti. Eski solun pazarlığını yaptığı ve Grenelles'de elde ettiği muazzam ücret artışı, öğrenci hareketinin istimini büyük ölçüde kesmiş ve Fransız Mayısı'nı birdenbire sona erdirmişti. İtalya'da ise sistem güçlerinin daha az uzlaşmacı olan tutumu çok daha uzun bir "pazarlık süreci"ne yol açtı ve bu süreçte eski sol, uzlaştırmanın bastırmak kadar zor olduğu güçlü bir emekçi-öğrenci hareketini idare etmek, atasözündeki gibi "kaplanın sırtında gitmek" durumunda kaldı. Yine de, nicel diye adlandırılan taleplerin karşılanması, İtalya'da da, bu hareketi –Fransa'dakinden daha küçük bir ölçüde ve daha farklı usullerle de olsa– sonunda uysallaştırdı ve tarafsızlaştırdı.

Eski sol aracılığıyla nicel taleplerin karşılanması ne bu devrimlerin biricik sonucuydu, ne de onların sonuçta yatışmasının ana ne-

deni oldu. Sistem karşıtı güçlerin elde ettiği her dolaysız kazanıma eşlik eden ve bunları izleyen kurumsal yeniden yapılanma, her iki bakımdan da çok daha önemliydi. Fransız Mayısı'nın 10. yıldönümünde Regis Debray'nin gözlemlediği gibi,

> 1968'de, iki Fransa vardı: bir yanda endüstriyel ve teknolojik Fransa, diğer yanda toplumsal ve kurumsal Fransa. Birincisi hızlı tempolu, dinamik ve dışa açıktı: Savaştan beri, sanayileşme ve sermayenin yoğunlaşması hızla ilerliyordu. İnsanlık üretici güçlerin, 1945 sonrasında Avrupa'nın çehresini değiştiren bu dönem boyunca olduğu kadar hızlı bir gelişimine asla tanık olmamıştır; Fransa, kendi tarihi içinde, bu kadar kısa bir zaman diliminde, altyapısında bu kadar büyük bir altüst oluşu asla yaşamamıştır. İkinci Fransa, duygu ve davranışların Fransası ise, görenek ve değerlerin evrildiği rahvan bir tempoya bağlıydı. Aynı dönem boyunca tarihin iki katmanı arasında ortaya çıkan bu çatlak sık rastlanan bir olaydır: Bu durumda ve tam da üretken emeğin olağanüstü bir tempoda genişlemesi ve şiddetle yeniden örgütlenmesi nedeniyle bu çatlak çok büyüdü, neredeyse dayanılmaz bir duruma geldi... İlk Fransa'yı ikincisiyle uyum içine sokma zamanı geldiğinde, uçurum öylesine genişlemişti ki, bu işe çılgınca bir enerjiyle girişmek gerekiyordu. Köhnemiş Fransa'nın bu çağdaşlaşma sürecinde, bir çılgınlık rüzgârı görülüyordu; bu, ... eskinin yeniye zorunlu olarak tabi kılınmasıydı (Debray, 1979: 46).

Regis Debray'nin Fransa'yla ilgili yorumları, küçük değişikliklerle –her siyasi idari bölge için aynı ölçüde ve aynı şekilde olmasa da– bir bütün olarak Batı Avrupa için geçerlidir. Bütün Batı Avrupa'da 1968'in kökleri, hızla değişen bir üretim aygıtı ile görece hareketsiz bir kurumsal aygıt arasında büyümekte olan çatlakta yatıyordu. Tek tek her hareket, içinden çıktığı yerel koşullara uygun biçimlerde, bu büyüyen çatlağın belirli bir yönünü dile getiriyordu. Eğer bu hareketler sonunda çöktülerse bunun nedeni, sistem güçlerinin bu meydan okumayı kabul etmeleri ve kurumları, görenekleri ve değerleri, kendi hâkimiyetlerini pekiştirecek ve meşrulaştıracak biçimde büyük ölçüde yeniden yapılandırarak bu çatlağı ortadan kaldırmalarıydı.

Ne var ki, Doğu Avrupa'yı yöneten eski sistem karşıtı güçlerin benzer bir meydan okuyuşla karşı karşıya kaldıklarında kendi hâkimiyet alanları içinde aynı türden bir yeniden yapılandırmayı teşvik etme konusunda bütünüyle yetersiz ya da isteksiz oldukları ortaya çıktı. Onlar bunun yerine, kendi hâkimiyetlerini pekiştiren ve meşrulaştıran kurumlarda salt kozmetik değişikliklere ya da baskıya baş-

vurarak eskinin yeniye zorunlu bir biçimde tabi kılınmasından kaçınmaya çabaladılar. Bu yüzden, 1968'in işi yarım kaldı. Bu işin bitirilmesi gerekiyordu ve bu da 1989'da olacaktı.

1968'in Doğu Avrupa'daki sonucu ile 1989 çalkantısı arasındaki bağlantıyı değerlendirirken, Prag Baharı üzerinde fazlaca dar bir biçimde odaklaşmamak gerekiyor. Prag Baharı elbette, Doğu Avrupa 1968'inin en gösterişli (ve dramatik) sahnesiydi; tıpkı Fransız Mayısı'nın Batı Avrupa 1968'inin en gösterişli sahnesi olması gibi. Yine de, Batı Avrupa 1968'inin nedenleri ve sonuçlarına ilişkin bir değerlendirmenin, yalnızca Fransız Mayısı'na değil, İtalyan "yavaş Mayıs"ına da dikkat etmesi gerektiği gibi (İtalya'daki çalkantıya, Fransa'daki çalkantıya göre daha az patlayıcı, ama daha uzun erimli olduğunu vurgulamak için bu isim verilmeye başlanmıştı), Doğu Avrupa 1968'inin nedenleri ve sonuçlarına ilişkin bir değerlendirmenin de, yalnızca Prag Baharı üzerinde değil, İtalyan "yavaş Mayıs"ına benzeterek Polonya "yavaş Baharı" diyebileceğimiz şey üzerinde de odaklaşması gerekir.

Fransız Mayısı gibi Prag Baharı da, birincil olarak, üretken emeğin sürmekte olan yeniden örgütlenmesinin ortaya çıkardığı yeni profesyonel entelijensiyanın dertlerine, özlemlerine ve toplumsal gücüne dayanan, patlayıcı, ama kısa ömürlü bir hareket oldu. Bu yeniden örgütlenmenin ölçeği, çapı ve hızı, esas olarak, Batı'daki yeniden örgütlenmenin, ABD ve Batı Avrupa hükümet ve hâkim iş çevrelerinin, Batı Avrupa'yı ABD tarzı bir işletmeciler kapitalizminin imge ve sureti içinde yeniden oluşturma yönündeki çıkarlarıyla uyum içine sokma çabalarının bir parçası olması nedeniyle, Batı Avrupa'da çok daha büyüktü. Kendilerini üretim araçlarında devlet mülkiyeti ve merkezi planlama yoluyla kapitalizmi aşmaya adayan, Doğu Avrupa'daki yeni oluşmuş komünist rejimlerde ise böyle bir şey söz konusu olmadı. Ancak, bu rejimler tek başlarına ve kolektif bir biçimde, Batı'nın endüstriyel ve askeri büyümesine ayak uydurma yarışına da girmiş olduklarından, kendi üretim aygıtlarını Batı Avrupa'dakine benzer tarzda yeniden örgütlemekten kaçınamayacaklar, hatta bunu etkin biçimde teşvik etmek zorunda kalacaklardı.

Bu yeniden örgütlenmenin önemli bir yönü üretim süreçleriyle

az çok doğrudan bağlantılı, profesyonel teknisyenler, yöneticiler ve bilimcilerden oluşan bir entelektüel katmanının yaratılmasıydı. Bu yeni entelijensiyanın yaratılması söz konusu olduğunda, Fransa ve Çekoslovakya'nın, çoğu Batı ve Doğu Avrupa devletlerinden daha hızlı hareket ettiğini söylemek aşırı olmayacaktır. 1968 çalkantılarını hemen önceleyen yıllarda, bu dönüşümün çapını haber veren olgu, esas olarak profesyonel ve bilimsel personelden oluşan bir "yeni işçi sınıfı"nın, ana üretici güç olarak mavi yakalı işçilerin yerini aldığını ileri süren bir kuramı ortaya atanların Fransız ve Çekoslovak entelektüelleri (en bellibaşlıları Fransa'da Serge Mallet ve Andre Gorz, Çekoslovakya'da da Radovan Richta'nın öncülük ettiği grup) olmasıydı.

Bu zayıf sinyal Fransız Mayısı ve Prag Baharı'yla birlikte bir patlamaya dönüştü; bu iki olay birarada, bu yeni işçi sınıfının –ya da, en azından, onun kimi bileşenlerinin– kendisini ortaya çıkaran, ama daha fazla gelişmesini de boğan kurumlara karşı başkaldırısını ilan etti. Fransa'da bu başkaldırı esas olarak bir öğrenci hareketi biçimini aldı; çünkü eğitim sisteminin sağladığı değerler, nitelikler ve güvenceler ile ekonomik sistemin yeni gerçeklikleri arasındaki, giderek derinleşen çelişkinin başlıca mevzii üniversitelerdi. Çekoslovakya'da ise başkaldırı, esas olarak demokratik bir hareket biçimini aldı; bunun başlıca nedeni, Komünist Parti'nin üretim süreçleri üzerindeki her köşeye uzanan baskısının bu yeni aydınları, kendi teknik yeteneklerini etkili biçimde seferber etmekten ve bir üretici güç olarak artan önemleriyle uyumlu bir statü ve güç kazanmaktan alıkoyuyor olmasıydı. Her iki durumda da, başkaldırılar yeni işçi sınıfının daha entelektüelleşmiş katmanlarının dertlerini, özlemlerini ve toplumsal gücünü dile getiriyordu.

Çok farklı sonuçlarına karşın, her iki hareket de kısa ömürlü oldu. Fransız Mayısı, reddedilemeyecek kadar cömert bir nakit ödemeyle ve eğitim sistemini bütünüyle yeniden yapılandıran ve köhnemiş Fransa'yı büyük ölçüde tasfiye eden enerjik bir reformist eylemle beklenmedik bir sona ulaştı. Prag Baharı ise Komünist Parti'nin sendeleyen diktatörlüğünü restore eden kanlı bir baskının izlediği Sovyet askeri müdahalesiyle, eşit ölçüde beklenmedik bir sona ulaş-

mış oldu. Ama Batı Avrupa'da da, Doğu Avrupa'da da yeni entelijensiyanın bu başkaldırısının sona ermesi 1968'in sonunu belirlemedi. Hem Batı'da, hem de Doğu'da, Fransa ve Çekoslovakya'daki yeni işçi sınıfının üst katmanlarının bu gösterişli başkaldırılarını, alt katmanlarının İtalya, İspanya ve Polonya gibi başka yerlerdeki daha az gösterişli ve çok daha esnek başkaldırıları izledi.

1968'de İtalya ve Polonya, Fransız Mayısı'na ve Prag Baharı'na yol açanlara benzeyen entelijensiya hareketleri yaşamışlardı; ama her iki yerde de bu hareketler yüksek bir ivme kazanmayı başaramadılar. Ancak hemen sonra buralarda (İtalya'da 1969'da, Polonya'da 1970'te) çok daha uzun süren ve bastırılmaları ya da evcilleştirilmeleri önceki entelijensiya hareketlerinden çok daha zor olan yeni tür bir hareket ortaya çıktı. Bu yeni tür hareket (İtalya'da bir öğrenci hareketi, Polonya'da demokratik bir hareket biçiminde) entelijensiya hareketlerinin canlanması için politik bir yer açtıysa da, her iki durumda da hareket bir bütün olarak baştan sona yeni entelijensiyanın değil, yeni işçi sınıfının yarı-vasıflı katmanının dertlerine, özlemlerine ve toplumsal gücüne yakından bağlı kaldı.

Bu yarı-vasıflı katmanı ortaya çıkaran süreç, yeni işçi sınıfına ilişkin Fransız ve Çekoslovak kuramlarında sözü edilen profesyonel ve bilimsel personel üst katmanını yaratan üretken emeğin yeniden örgütlenme süreciyle aynıydı. Kitlesel üretim sanayilerinde bu yarı-vasıflı çalışanların önemi hem mutlak bakımdan, hem de eski mavi yakalı işçi sınıfının vasıfsız ve vasıflı bileşenlerine göreli olarak hızla artıyordu. Ve profesyonel ve bilimsel personel üst katmanı gibi, bu yarı-vasıflı katman da kendisini ortaya çıkaran üretken emeğin yeniden örgütlenme süreçlerinin önemli bir çelişkisinin taşıyıcısıydı.

Bu çelişkinin tarafları yeterince yalındı. Bir yandan, yarı-vasıflı çalışanların genişleyen bu katmanı şu ya da bu şekilde bir "süper sömürü"ye maruz kalıyordu: ya üyelerine yerleşik işçi sınıfı tüketim standartlarına göre yaşamboyu geçim sağlamaya yetmeyecek bir ücret verildiği için, ya gelirleri karşılığında harcadıkları çabanın bir işçinin tüm bir iş yaşamı boyunca sürdürebileceğinden çok daha fazla olması nedeniyle, ya da bu her iki nedenle birden. Öte yandan, süper sömürüye uğrayan bu yarı-vasıflı çalışanlar katmanının giderek da-

ha çok bütünleşmiş ve karmaşık bir emek süreci içinde merkezileşmesi, ona üretim sürecini kesintiye uğratmakta, önceleri eski işçi sınıfının vasıflı ya da vasıfsız bileşenlerinin sahip olduğundan kat kat fazla bir güç veriyordu.

Yeniden örgütlenmenin ilk aşamalarında, genişleyen yarı-vasıflı çalışanlar ordusunun saflarını doldurmak için kolayca harekete geçirilebilecek geniş bir düşük statülü, ücret dışı (çoğunlukla, kırsal kökenli) emek yedek ordusunun varlığı, bu çelişkiden korunmayı mümkün kılıyordu. Bu yeni acemiler ordusu için kitlesel üretim sanayilerindeki süper sömürü bir ekonomik ve toplumsal ilerleme yolu gibi görünüyordu; gerçekten de birçok örnekte böyle oldu. Kitlesel üretim sanayilerinde harcanan çabanın karşılığı, oturmuş işçi sınıfı standartlarına göre düşük olsa bile, kimileri için alışık oldukları standartlardan daha yüksekti. Kimileri için de, kitlesel üretim sanayilerindeki ücretli istihdam, hanelerinin diğer üyelerinin ücretli ya da ücret dışı istihdam yoluyla elde ettikleri gelire bir ek gibi görünüyordu. Kimileri ise kitlesel üretim sanayilerindeki süper sömürüyü, daha ileride, ya geldikleri ve dönmeyi planladıkları toplulukların toplumsal hiyerarşisi içinde ya da bizzat sanayi hiyerarşisi içinde yükselecekleri beklentisiyle, geçici bir düzenleme olarak düşünüyorlardı.

Bu koşullarda, yeni işçi sınıfının yarı-vasıflı katmanı başlangıçta süper sömürüye pek az bir direniş gösterdi. Aslına bakılırsa yeni katılanlar, kitlesel üretim sanayilerinde hevesle yeni işler arıyorlar ve böylece emek içi rekabeti –işçi sınıfı gelirlerinin karşılığındaki çaba miktarını artırmakta bellibaşlı etkenlerden biri olan bir rekabeti– yoğunlaştırıyorlardı. Bununla birlikte söz ettiğimiz rekabeti beslemiş olan tüm bu koşullar doğası gereği geçiciydi. Zamanla yeni gelenlerin çabaları karşılığında aldıkları ödüllerin standartları, geçmişteki koşullarından çok, şimdiki koşullarını yansıtmaya başlayacaktı; öte yandan kitlesel üretim sanayilerindeki ücretli istihdam da çoğu açısından, birincil ve kalıcı bir geçim aracı kaynağı haline gelmişti.

Bu süreç gerçekleşirken, süper sömürüye boyun eğiş yerini, bu yarı-vasıflı katmanın sahip olduğu kesintiye uğratıcı gücü söz konusu tüm tarafların önüne seren başkaldırılara bıraktı. Yarı-vasıflı kat-

manın heterojen bir yabancı göçmenler kitlesinden oluştuğu Fransa ve Almanya gibi ülkelerde, bu başkaldırılar, bir grup göçmeni bir başka grupla ve yerli işçileri de tüm göçmenlerle karşı karşıya getiren etnik, ulusal ve dinsel farklılıkları sömürerek, çok daha kolay bir şekilde denetim altına alınıyor ve etkisizleştiriliyordu. Ama kitlesel üretim sanayilerinde çalışanların çoğunlukla yerli ve görece homojen bir ücret dışı emek rezervinden devşirildiği İtalya, İspanya ve Polonya gibi ülkelerde, yeni işçi sınıfının alt katmanının yıkıcı gücü ile süper sömürü arasındaki çelişki, zamanla önemli endüstriyel çatışma dalgaları yaratma eğilimi taşıyordu. Bu çatışmalar sırasında, iş çevrelerinin ve hükümetlerin var olan kurumsal düzenlemelerine meydan okunuyor ve bu düzenlemelerin değiştirilmediği yerlerde gerginlik tırmanıyordu.

İtalya'da çatışmanın başlıca sonucu, gerçek ücretlerde belirgin bir artış oldu ve bunu, iş dünyasındaki kurumların önemli ölçüde yeniden yapılanması izledi. Kitlesel üretim sanayilerinin yerli ekonomideki önemi, zanaatçı üretimin eski ve yeni biçimlerine ve ticari ve mali faaliyetlere göre geriledi. Kitlesel üretimin kendisi de büyük ölçüde otomasyona sokuldu ve ülke dışına taşındı. Esasında bu yeniden yapılandırma, yönetsel kurumlarda önemli değişiklikler yapılmaksızın, yalnızca iş kurumlarıyla sınırlı kaldı.

İspanya'da ise işçi huzursuzluklarının art arda gelen dalgaları Franco rejiminin zayıflamasına ve sonunda çökmesine belirgin bir katkıda bulundu. Burada, yönetsel kurumların yeniden yapılandırılması iş kurumlarının yeniden yapılandırılmasından önce geliyordu ve onlardan çok daha radikaldi. Kısa bir geçişten sonra, istikrarlı bir sosyal demokrat rejimin endüstriyel çatışmayı politik kurumların demokratikleştirilmesine bağlayarak dizginlemekte oldukça başarılı olduğu ortaya çıktı.

Çekoslovakya'da olduğu gibi Polonya'da da, hükümetteki eski sistem karşıtı güçler yeni sistem karşıtı güçlerin ortaya koyduğu meydan okumaya direnme konusunda hiçbir beceri gösteremediler. Elbette, Polonya'da 1970'teki ve daha sonraki işçi mücadeleleri, 1968' de Prag Baharı'nda olduğundan daha büyük bir esneklikle karşılanmıştı. Ama bu esneklik İtalya ve İspanya'da benzer bir meydan oku-

mayla karşı karşıya kalan sistem güçlerinin gösterdiği esneklikle kıyaslandığında daha etkisiz kalıyordu. Her durumda, işçi hareketini ve demokratik hareketi denetim altına alma bakımından tamamen yetersiz olduğu ortadaydı.

Polonya bağlamında, ne baskı, ne de ödünler işe yaramaz görünüyordu. Ödünler bu yarı-vasıflı katmanın en temel özlemlerinin hep gerisinde kalırken, baskı da bu aynı katmanın sahip olduğu yıkıcı gücü bir süre için bile olsa dizginlemekte çaresiz kalıyordu. İşin aslı şuydu: Sanayi çatışmasına getirilecek uzun vadeli bir çözüm, ya bu katmanın kitlesel üretim sanayilerinde "ortadan kaldırılması"nı (İtalya'da olduğu gibi), ya da yönetsel kurumların, yarı-vasıflı işçilerin özlemlerine ve toplumsal gücüne daha duyarlı kılacak şekilde, radikal tarzda yeniden yapılandırılmasını (İspanya'da olduğu gibi) gerektiriyordu. Bu eylem doğrultularından hiçbirini izleyemeyen ya da izlemek istemeyen Polonya yönetici grupları, tekrar tekrar, hareketi kısa zaman aralıkları için denetim altına alacak baskı önlemlerine başvurdular ve bu da yalnızca mücadeleyi, her bir sonraki raunda, daha da güçlendirdi. Sonunda hareket artık denetlenemez oldu ve hükümet *Dayanışma*'ya devredilmek durumunda kalındı. 1989 başlamıştı.

Polonya işçi hareketinin yirmi yıllık "yavaş Baharı", 1968 ile 1989 arasında, hemen hemen kesintisiz bir bağlantı oluşturur. Bununla birlikte aynı ölçüde önemli, "kopmuş" halkalar da bulunmaktadır. 1989'da 1968'in yarım kalmış işini tamamlamak için yeniden ayağa kalkan yeni entelijensiyanın başkaldırısının, çok daha büyük ölçekte bir ikinci nüsha olması bunların içinde en önemlisiydi. Bizzat Dubçek, 1968 Prag Baharı'nı esinlendiren kendi reformist programı ile, Doğu Avrupa'da ve SSCB'nin kendisinde 1989 çalkantılarının zeminini oluşturan ve birçok bakımdan da harekete geçiren, Gorbaçov'un "açıklık" ve "yeniden yapılanma" programı arasındaki çarpıcı benzerliklere işaret etmiştir. Kuşkusuz temel farklılık, 1968'de başkaldırı çağrısının Sovyet imparatorluğunun bir "dış eyaleti"nden yapılması, 1989'da ise çağrının bizzat karargâhından gelmiş olmasıydı. Bunlar arasında ise Brejnev dönemi, yani Sovyet gücünün azami genişleme, ama aynı zamanda da Doğu Avrupa eski solunun, hâ-

kimiyet tarzının temeldeki krizine ilişkin azami bir kalın kafalılık dönemi yatmaktadır.

Brejnev döneminde, Doğu Avrupa'yı ve SSCB'yi yöneten komünist partiler Doğu Avrupa 1968'ine yol açmış olan çelişkileri kısmen bastırdılar, kısmen de ideolojik özgüven halısı altına süpürdüler. Ama bu çelişkiler ortadan kalkmadı. Tersine; Brejnev ve takipçileri Batı'nın endüstriyel ve askeri gücüyle yarışma çabalarını artırmış olduklarından, bu çelişkilerin temelinde yatan üretken emeğin yeniden örgütlenmesi genişledi ve derinleşti. Hızla değişen bir üretici aygıt ile görece hareketsiz bir kurumsal aygıt arasındaki bu çatlak, yalnızca komünist yönetimin tebası için değil, yönetici seçkinlerin en aydınlanmış üyeleri için de dayanılmaz bir duruma gelene dek büyümeye devam etti.

1970'li yıllar boyunca, komünist yönetimin gizli kalmış sıkıntıları, 1968 dünya devriminin Batı'yı içine ittiği derin kriz tarafından üzerleri örtülerek saklandı. Brejnev ve takipçileri hatalı bir şekilde Batı'nın bu görünürdeki zayıflığını kendi güçlerinin bir belirtisi sandılar ve kendi alanları içinde, Batı'yla rekabetin tırmandırılması ve bunun yanında yükselen toplumsal güçlerin bastırılması stratejilerini bir yana bırakmak ya da değiştirmek için hiçbir neden görmediler. Ama Batı, kendi yönetsel ve iş kurumlarını önemli ölçüde yeniden yapılandırarak 1968 şokundan kurtulur kurtulmaz ve 1980 sonrasında da rekabet mücadelesinde önemli bir karşı saldırıya geçer geçmez, bu stratejinin çelişkileri artık gizlenemez ya da denetlenemez bir hale geldi.

Esaslı biçimde yeniden yapılandırılmış bir sivil toplum ile, komünist yönetimin kemikleşmiş kurumları arasındaki uçurum öylesine büyük bir hal almıştı ki, bu ikisini uyum içine sokma işine, Regis Debray'nin deyişiyle "çılgınca bir enerjiyle saldırmak gerekiyordu". Ve 1968'de, Batı Avrupa'nın kurumsal çağdaşlaştırılmasında nasıl bir "çılgınlık rüzgârı" görüldüyse, 1989'da da, Doğu Avrupa'nın kurumsal çağdaşlaştırılmasında böyle bir çılgınlık rüzgârı görülmekteydi. Bu çılgınlık rüzgârının en açık belirtisi, değişim güçlerinin, sistem yandaşı ideolojilerin en az makul olanları lehine –yani Batı'nın zenginlik ve gücüne ulaşacak yol olarak amansızca "tasarruf yapma" an-

lamındaki monetarist ideoloji lehine– tüm sistem karşıtı ideolojileri radikal biçimde reddetmesi olmuştur.

Değişim güçlerinin henüz anlayamadıkları şey ise, bu yolun onları –en azından çoğunu– Kuzey Amerika'nın vaadedilmiş topraklarına değil, Güney Amerika'nın katı gerçekliklerine ya da daha beterine götürdüğüdür. Fransız Mayısı'nın ideolojilerine ilişkin sert eleştirisinde Regis Debray şunu söylüyordu: "Başkan Mao, Avrupalı müritlerine hiçbir zaman [Batı] Avrupa'da Batı rüzgârının Doğu rüzgârına galebe çalmaya başladığı o tarihsel anda olduğu kadar yanılmaz görünmemişti. Mayıs 1968'de hep sözler şeylere tercih ediliyordu, ama sonunda sözler karşısında şeyler baskın çıktı: bu yalnızca bir zaman meselesiydi" (Debray, 1979: 58).

Aynı şeyin, gerekli değişiklikler yapıldıktan sonra, Milton Friedman'ın, Doğu Avrupalı ve Sovyet müritlerinin yüreğinde ve kafasındaki konumu için de söylenmesi mümkündür. Friedman da müritleri için Doğu Avrupa'da Güney rüzgârının Batı rüzgârına galebe çalmaya başladığı bu tarihsel anda olduğu kadar yanılmaz görünmemişti hiç. Doğu Avrupa'da da zaman içinde sözler karşısında şeyler baskın çıkacaktır.

Bu hareketlerin çerçevelerini değiştiren dev dalgalar arasında –tarihsel, kuramsal ve stratejik bakımdan– şekillendirici bir akım öne çıkmaktadır. Bu da, bu tarihsel sistemin gelişim modellerinin temel örgütleyici merkezleri olarak, dünya ekonomisi devletlerinin kendi ayrı egemenlikleri bakımından azalan önemidir. Çünkü dünya solunda, hem kuramcılar hem de örgütleyiciler arasında, sosyalizm politikasının devlet merkezli olduğu, uzun zamandır derinden derine yerleşmiş bir öncüldür. İster reformist, isterse radikal, ister seçime dayalı, isterse devrimci olsun, sosyalist politika birbiri ardından her bir devlette (zaman çeşitliliği içinde tek tek ülkelerde) "sosyalizmi" kurmanın zorunlu adımı olarak "devlet iktidarı"nı ele geçirme üzerinde odaklanmıştır – sonuçta tarihsel kapitalizmin devletlerarası sisteminin ve onun büyük güç çekişmeleri ve hegemonyalarının yerini alacak olan "sosyalist enternasyonalizme" ister istemez kafa sallayarak.

Bugün bu sloganlara gülümseyebiliriz; ama tek başına bu onların anakronik öncüllerini düşüncemizden kovmayacaktır. Çünkü ço-

ğu yazıda, her bir devleti eskisi gibi kendi başına görmeyi sürdürüyoruz. Ama giderek artan bir biçimde ve dünya çapında, eğilimler görüntüyü yalanlıyor. Devletlerarası ağlar devlet egemenliğini kısıtlıyor; bölgesel ve ayrılıkçı çıkarlar (ve uyuşturucu ağalarının çıkarları) devlet otoritesine meydan okuyor; iş dünyasının ve tüketimin çıkarları devlet yasalarını ve yasa koyucularını çiğneyip geçiyor; dinsel fundamentalistler, seküler meşruiyeti ve böylece devletin çelişkili temel muhatabını, yani sivil toplumu ortadan kaldırmak istiyor. Bu modelleri biçimlendiren ve temeldeki sistem süreçlerini yansıtan eğilimler ise tanıdık. Bunlar kapitalizm açısından temel olan iki süreçtir: sermayenin merkezileşmesi ve sosyo-ekonomik kutuplaşma. Hızla yol alan bu süreçler dünya ölçeğinde yeni doruklara ulaştılar. Dünya ekonomisinin bundan sonraki genişlemesinin bu eğilimleri daha da şiddetlendireceğini beklemek için her türlü neden mevcuttur.

Bu bağlamda kendi yetki alanları içindeki tek tek devletlerin kapitalist dünya ekonomisinin işleyişini, ayrı ayrı ve birer birer idare etmek konusundaki becerilerinin giderek azaldığını görüyoruz. Ancak modern dünyamızda devletlerin meşruiyeti tarihsel bakımdan şu iki şeyden türemişti: devletlerin daha büyük refah vaadinde bulunabilmeleri ve dünya ekonomisinin tahribatlarını sınırlandırabilmeleri. Bu sonuncusunu tüm devletler yitirmiştir, ilkini ise çoğu devletler.

Öte yandan sistem karşıtı hareketler iki yüzyıllık mücadeleleriyle, halkın devletler ve tüm toplumsal kurumlar karşısındaki taleplerinin düzeyini önemli ölçüde yükseltmeyi başardılar. Bu hareketlerin ve toplumsal grupların demokrasi, insan hakları, eşitlik ve yaşam kalitesi konusundaki talepleri olağanüstü ölçüde artmıştır; aynı zamanda devletler de bu talepleri karşılamakta giderek daha fazla zorlanmaktadır. Yirminci yüzyıl sona ererken, dünya sisteminin karşı karşıya bulunduğu güçlük budur.

Devletlerin tek tek, kendi yetki alanları içinde, kapitalist dünya ekonomisinin işleyişini idare etmek konusunda azalan becerisi, devlet yönetimi açısından aşındırıcı sonuçlar getiriyor. Eski sol hareketler (komünist partiler, ulusal kurtuluş hareketleri, sosyal demokrat partiler, sendika federasyonları), önderleri, kadroları ve üyeleri olan örgütler olmanın yanı sıra, ahlaki topluluklardı da. Devlet iktidarını

ele geçirerek ya da iktidara katılarak, yönetim ilişkileri karmaşasına kendi popüler ahlaki desteklerini de eklemiş oldular ("bizim" devletimiz); iktidarı "meşru" ve bu yüzden de Weber'in kastettiği anlamda "otorite" haline soktular; böylelikle, hem iktidarın uygulanmasını hem de ona itaat etmeyi ahlaki açıdan beklenir bir şey haline getirdiler. Bununla birlikte, Marx'ın da, Durkheim'ın da bizlere söylediği gibi, hiçbir inanç kümesi, tarihsel bakımdan var olmakta ısrar eden bir veriden ibaret değildir; toplumsal bilincin alanı olarak devlet iktidarının meşruluğunun tekrar tekrar pekiştirilmediği durumda sönüp gittiği ortadadır: Evet, törenlerle (ekmek dağıtarak ve gladyatör oyunlarıyla), ama kalıcı anlamda, uygulamada ve biçimde hâkim olan ahlaki topluluğun, yani "ulusal" topluluğun, yol gösterici inanç ve ülküleriyle tutarlı biçimde halktan onay gören, gündelik hâkimiyet ve rıza ilişkileriyle pekiştirilmediği sürece.

Ancak tarih yine bizlere (ister sınıfça örgütlenmiş, ister kan bağı yoluyla mülk edinilmiş, isterse sınıf oluşturucu olsun) devlet işlemlerinin metalaştırılmasının ("yozlaşma") yalnızca kapitalist gelişmeye özgü değil, aynı zamanda biriken, ya da daha doğrusu, kendi kendini üreten bir süreç olduğunu öğretmektedir. Bu, devleti elinde tutanların, herkesin mutluluğunu kendi amaçları olarak ilan etmeleri ve bu amaç adına düzenlemeleri, kendi denetimleri içinde olmayan süreçleri kapsayacak biçimde genişletmeye girişmeleri ölçüsünde daha da doğrudur. Ve bu yüzden, kapitalist dünya ekonomisinin giderek artan devletlerarası bütünleşmesi (emeğin dünya ölçeğinde toplumsallaşması), hemen her yerde, devlet memurluğunun ve yasa koyuculuğun, yürütmenin ve yetkilendirmenin (petrol aramak ve silah geliştirmekten, ürün yetiştirmeye ve gübreye, sokak dilenciliğine ve el arabası sürmeye dek her şeyin) pazarlanmasına çevrilir.

Kadrolar dağıtım süreçleri üzerinde ve yönetimin "rutinleştirilmesi" için baskı yapan birçok çıkardan yalnızca birisini oluşturduğu için kapitalist gelişme ile adil dağıtım arasındaki içkin çelişki kaçınılmaz bir şekilde derinleşir. Ve birbiri ardınca devletlerde, plan ve projelerin uygulanması ve devlet iktidarının yürütülmesi birbirini takip eden düzeylerde "çıkarlar" yararına yolundan saptırılır; devlet yönetiminin meşruiyeti, otorite olma iddiası'da her yerde çözülür gider.

Ahlaki topluluklar olarak ulusal toplulukların bu çözülüşü, kültürel bakımdan gündelik temelde popüler bir hayal kırıklığı, öfke, saygı yitimi ve sinizm biçimleriyle karşılanır. Ama daha temelli olarak ve daha uzun zaman içinde, başka ahlaki toplulukları birincil bağlılık ve ahlaki yönelim mevzii haline getirerek karşılık bulur – eğer devlet iktidarının kendisi parçalanmışsa ve bu alternatif topluluklar kişi ve mülkiyet haklarını da koruyorsa bu daha da geçerlidir. Yeni devletler yaratmaya bakan, ayakta kalmış ulusal hareketler, alternatif ahlaki topluluğun bariz bir türüdür; ne var ki bunlar, yine eşit ölçüde bariz bir biçimde, (hâkimiyet ilişkileri biçimi olarak) "devlet olma hali"ne kendi başlarına hiçbir tarihsel seçenek sunmazlar; bunların biricik dolaysız amacı, devletlerarası sisteme eklenen yeni bir devlet olmak üzere, var olan bir devletten ayrılmaktır.

Öte yandan, fundamentalist dinsel hareketler "devlet olma hali"ne gerçek ve kısa vadede de gerçekçi bir tarihsel alternatif sunmaktadır. Batı'da modern devletin hâkimiyet biçiminin, kararlı biçimde seküler olan kalıbı ve kendi (ideolojik) egemenlik kaynağı ve esas hâkimiyet alanı olan sivil toplumla çelişkili ayrılmazlık ilişkisi ile ortaya çıkışı, yüzyıllarca süren dinsel savaşlara ve mutlakiyet karşıtı devrimlere maloldu. Ama dinsel fundamentalistler için "seküler meşruiyet" terimlerde bir çelişkidir ve seküler devlet iktidarı ve onun çelişkili muhatabı olan sivil toplum da böylece ahlaki bakımdan gerekçelendirilmemiş olarak kalır. Üstelik dinsel fundamentalizm, yürürlükteki eğilimler ve uygulamaları lanetlemiş, ya da bunlardan utanç duymuş birçok kişiye de güçlü bir hareket, sımsıkı bir ahlaki topluluk, geniş ifadeli ve araçsal bir eylem fırsatı sunmaktadır.

Milliyetçi bir hareketin devlet olma halini kopyalaması ile fundamentalist bir hareketin devlet olma halini reddetmesi arasında, devlet olma haline hiçbir uzun vadeli seçenek getirir gibi görünmeyen, ama devletlerin resmi yetki alanları içinde ve bu hareketlerin evrilen alan(lar)ı içinde belirgin yöreler olarak kalma ve gelişme vadeinde bulunan çeşitli ara seçenekler bulunmaktadır. Bunlar, "gayri resmi bir ekonomi"nin –yani bırakın devletçe düzenlenmeyi, devletçe ölçülmeyen– insanları bir yerde bütünleştirdiği ve onların oluştur-

duğu ahlaki topluluğun ilişkisel alt katmanını biçimlendirdiği yörelerdir. Sakatlanmış, saptırılmış ya da satın alınmış devlet iktidarı gerilerken bu tür topluluklar güçlenir; ve bunlar kendi kendilerini besler ve özellikle de kendi kendilerini korur bir hale geldikçe içlerindeki ve üzerlerindeki devlet iktidarı da geriler. Bunlar söylendiği gibi, "yasanın dışında" (ve dolayısıyla sivil toplum dışında) yaşamlarına başlar ve dolaşım alanları daha büyük bir topluma ve sık sık da ülke dışına uzanan, her türlü yasadışı ilişkisel etkinliğin merkezleri durumuna gelirler. Her yerdeki gizli dernekler gibi, bunlar da üyelik konusunda titiz ve dışarıdakilere (özellikle üye olmayan devlet yetkililerine) kapalıdır; ama bir arazi üzerinde yaşarlar, bu da onları yalnızca devlet iktidarının bir başka yozlaşma kaynağı haline değil, onun yerini tutan bir şey durumuna da getirir. Dışarıdakiler olarak bizler onları "şehir içinde şehirler", "uyuşturucu çiftlikleri", "gecekondu mahalleleri" ve "çete bölgeleri" gibi adlarla tanıyoruz.

O halde dünya ekonomisinin üretim araçlarını geliştiren önemli örgütlenme merkezleri olarak, devletlerin teker teker gerilemesi salt "görüngüsel" ya da "konjonktürel" değil, yaygın ve yapısaldır; ve böylelikle de hareketlerin alanını temelden değiştirmektedir. Aynı zamanda bu gerileme öyledir ki, işletmelerarası sistemin asıl sermaye merkezleri –ulus-ötesi şirketler, bankalar ve banka konsorsiyumları ve bunların devletlerarası kuruluşları– karşısında devletlerin gücü uzun vadede de zayıflar. Eski sol hareketler kapitalist gelişmenin bir dünya sistemi olarak modelleştirilmesinin –eksenel işbölümü yoluyla bütünleştirilmesinin– yerine devletçe düzenlenmiş (ya da devletçe örgütlenmiş) özerk "ulusal gelişme"yi koymanın tek tek devletler açısından gerçekçi olduğuna inanıyorlardı. Yine devlet iktidarını kullanarak, yapısal bakımdan kaçınılamaz eşitsizliklerin "kendi kendine genişlemesini", devletlerin merkez-çevre ekseni boyunca ve bir devlet içindeki insanların da ulusal sınıf yapısına göre kutuplaşması sürecini engelleyebileceklerine ve daha sonra da tersine döndürebileceklerine inanıyorlardı. Bu bütünleşmiş eşitsizlikler birikim süreci açısından hem gerekli hem de onun süregiden bir sonucu olduğundan, mutlak genel yasayı ortadan kaldırmanın öngörülenden çok daha zor olduğu ortaya çıktı.

Öyleyse, yeni sistem karşıtı hareketler için şekillendirilmekte olan ve onlar tarafından kurulmakta olan çerçeve, eski hareketlerin içinden çıktığı çerçeveye göre, kavramak ve pratikte dönüştürmek bakımından daha çok yönlü, daha kapsamlı, daha zorlayıcıdır. Bu hem gözlemciler hem katılanlar için dağınık ve oluşum halindeki bir alandır ve büyük ölçüde hareket halindedir. Zorunlu olarak basitleştiriyoruz. Deyiş yerindeyse, bugün bir yanda, yani harekete geçirici ve gelişmiş yanda, işletmelerarası sistemi devletlerarası sisteme bağlayan bağları gevşeten, devletler-ötesi birikim sürecine niteliğini veren, çok katmanlı örgütsel biçimlerin karmaşık ilişkisel yapısı vardır. 1968 dünya devriminin olumladığı ve geliştirdiği diğer yanda ise, sistem karşıtı hareketler tarafından örgütlenmiş yeni devlet-ötesi şebekelerin ilişki ağı bulunuyor. Bu şebekelerin düğüm noktaları ve çok katmanlı kesişmeleri sayıca artarken ve genişleyen ilişki hatları kullanıldıkça daha da güçlenirken, söz konusu ağ da giderek artan bir biçimde, kendi başına, gelişen bir tür açık toplumsal yapı durumuna gelmiştir.

Kuşkusuz, örgütleyici konumdaki dünya sisteminin işleyiş ve olguları söz konusu olduğunda, bu son ilişki ağı, sistemin sermaye döngülerini yönlendiren karmaşık ilişkisel yapıyla karşılaştırılamaz. Ama dünya çapında yaratılan ilişkisel mekânın *türü*, tarihsel toplumsal bir sistem olarak kapitalist toplumsal üretim sisteminin (şimdiye dek) zorunlu biçimde kurucusu olan toplumsal ilişkiler ağının (ilişkisel mekânının) *türü* ile karşılaştırılabilir. Çünkü eğer hayali bir tasvir yapılacak olursa, iletişim araçlarının giderek daha çok, neredeyse bütünüyle elektronikleşmesiyle birlikte, "yerel" her hareket eşit ölçüde bir hareket iletişim "merkezi"dir; her bir şebekenin düğüm noktası, toplamanın yanı sıra, hemen bir adım sonrasında, vermeyi de (örneğin elektronik bülten yayınlarıyla) gerçekleştirebilecektir. Her bir "yerel", bir "merkez"le olduğu kadar, eşzamanlı olarak diğer "yereller" ile de iletişim kurabilir ve çoğu kez de kurmaktadır. Bu tür bir ilişki ağı içinde, (örgütleyici) bir "merkez", gerçekten de altyapısal bir *primus inter pares* (eşitler arasında birinci) durumuna gelmektedir. Bir bütün olarak modern dünya sistemi, giderek daha fazla, hareketlerin alanı bakımından dünya ölçeğinde, kapsamları bakı-

mından da devletler-ötesi bir duruma geliyor. Ve böylelikle ulusal arenalar, giderek daha fazla, aslında yalnızca dünya çapında değil, eylemciler tarafından giderek daha sık bir biçimde –yaygın kullanılan terimiyle– "küresel" olarak da adlandırılan, mücadele içinde birbirine bağlanmış yerelliklerden oluşur bir hale gelmektedir.

1968'i "büyük prova" diye adlandırmıştık. Daha kesin olarak söylersek, 1968 bu provanın yalnızca başlangıcıydı; prova 1989'a dek sürdü. Gerçek oyun ise 1990'da, İran Körfezi Krizi'yle başlamıştır. Provalar, katılanların henüz amaçlarına ulaşmak için nasıl davranmaları gerektiğine karar vermedikleri ilk eylem denemeleridir. Provalar seçenekleri netleştirmek ve becerileri geliştirmek için yapılır.

1968'in temsil ettiği ikili reddedişte –mevcut dünya sisteminin reddi ve eski sol sistem karşıtı hareketlerin reddi– ayaklanan güçler başlangıçta hâlâ tüm yanılsamalarını bir tarafa bırakmamışlardı. Bütün gürültü patırtıya karşın, başlangıçta eski solun iki yanılsamasına sarılmakta hâlâ ayak diriyorlardı. Bunlardan birincisi, sistemin çöküşünün hemen kapıda olduğu şeklindeki zafer hayalcisi düşünceydi ("kâğıttan kaplan" sloganı). İkincisi ise, "hareket" tarafından benimsenir ve izlenirse "devrimi" ve böylelikle de, gerçek ve tam "ulusal gelişme"yi getirecek bir alternatif politikanın elde hazır bulunduğuydu. Bu ikili yanılsama 1970'li yılların başlarında, dünyanın her tarafında sayısız küçük "Maoist" hareketin bir anda filizlenmesini de açıklamaktadır. Bu hareketler en sonunda doğruyu yakaladıklarından emindiler.

1968 ile 1989 arasındaki yirmi yıl, geriye kalan bu yanılsamaları da silip süpürdü. "Maoist" hareketler (belki de en önemlisi) Çin'de bile çöktü. Ama belki daha da önemlisi, "eski sol" rejimlerin tümü de önce politikaları açısından, sonra da çoğu kez bizzat varoluşları bakımından çökmeye başladılar. Dünya ekonomisinin küçülmesi ve ulus-ötesi şirketlerin (IMF, Dünya Bankası ve Yediler Grubu aracılığıyla) akıllıca yaptığı sıkı taktik manevralar, bu rejimleri politikalarında geri çekilmeye, "ulusal gelişme"nin olanaksızlığının farkına varmaya zorladı.

Bu çöküşü, üç gösterişli olayda izlemek mümkün. Birincisi merkezde ortaya çıktı. Batı'da sosyal demokrat bir hareketin en son ikti-

dara gelişi 1981'de, Fransız Sosyalist Partisi'nin zaferiyle gerçekleşti. O yıl, "yeni toplumun" kurulmasını kutlamak için, merkezciler bile Paris sokaklarında dans ettiler. Ama 1983'te, bundan yalnızca iki yıl sonra, sosyalist hükümet dünya ekonomisinin darboğazları karşısında yenilgisini teslim etmek zorunda kaldı. Ulusallaştırma serabının yerini sertlik yönetimi aldı.

Üçüncü Dünya'da 1980'li yılları "borç krizi" denilen şeybelirledi; bu krizin kendisi de, dünya ekonomisinin dünya sisteminin hâkim güçleri tarafından güdümlenmesinin sonucuydu. Ama borçlu hükümetlerin militan retoriğinin şiddetine ve önemli ölçekte yaygın huzursuzluk ve ayaklanmalar olmasına karşın, hükümetler (hatta, ya da özellikle aralarında en militan olanlar bile) birbiri ardına, IMF'nin (ya da IMF stili) "kemer sıkma programlarını" kabul etmek zorunda kaldılar.

Ve sonra, sözde sosyalist blokun çöküşü geldi. SSCB, Çin ve Doğu Avrupa'da 1980'li yılların sonlarında olup bitenler konusunda ne düşünürsek düşünelim, ekonomik başarısızlığın teslim edildiği açıktır. Planlamaya, ağır sanayileşmeye, sosyalist seferberliğe ve " öncü" tek partiye karşın, ekonomik sonuçlar kötüleşmişti ve daha da kötüleşecek gibi görünüyordu. Leninist üsluptaki ulusal kalkınma da başarısız olmuştu.

Bu anlamda, 1968'in dünya çapındaki devrimci provasının 1989 finali ilk patlamalardan çok daha kötü, ama dünya çapındaki sistem karşıtı güçler açısından çok daha iyi olmuştu. Çok daha kötüydü, çünkü 1968 devrimcilerinin taşıdığı inanılmaz sevinç ve iyimserlikten yoksundu. 1989'da, sevinçten çok rahatlama, iyimserlikten çok çaresiz bir umut vardı. Ve kısa bir zaman içinde bu çaresiz umut bile, yeni rejimlerin başarmakta yetersiz kalmalarıyla gölgelenen asık suratlı bir sabırsızlığa dönüştü. Ancak bu, eski sol yanılsamaların en son kalıntılarının da parçalanması ve yeniden yapılanmaya alan açması bakımından daha iyi oldu. Kuşkusuz bu yeniden yapılanma yalnızca eski ideolojik iskelenin değil, enkazının da (piyasanın büyüsü konusundaki zırvaların) temizlenmesini gerektirecekti. Ama en azından bunu yapmak artık mümkün hale gelmişti.

Dünyadaki sistem karşıtı hareketlerin 1945 ile 1989 arasında

karşılaştığı sorunlar, bir anlamda görece basitti ve bu sorunlarla ilgili olarak alabilecekleri konumlar da görece rahattı. Dünya sistemi ABD'nin hegemonyası altında örgütlenmişti ve burada, ABD dünya çapındaki sermaye birikim olanaklarını azamileştirecek şekilde davranıyordu. ABD politikası, politik statükonun "ılımlı" bir versiyonunun savunulmasında odaklanmıştı. Yani ABD, sermaye birikim olanaklarının temel işleyişini tehdit etmemeleri kaydıyla, dünyada ve ulusal düzeylerde, politik yapılardaki "ılımlı" ve tedrici değişiklikleri hoşgörüyordu. Gerçekten de, ılımlı değişikliklerin dünya sisteminin politik meşruiyetini pekiştireceği düşünülüyordu. Ama bundan daha ileriye, ya da daha hızlı gitmeye kalkışan her hareket baskıyla karşılaşıyordu.

Sistem karşıtı hareketler ise daha hızlı ve daha ileriye gitmek isteyen hareketlerdi; bu da onları, Birleşik Amerika hükümetiyle ve bellibaşlı ulus-ötesi şirketlerle sürekli bir çatışmaya sokuyordu. ABD hegemonyasına karşı sistem karşıtı muhalefetin iki mevkii, Doğu ve Güney denilen bölgelerdi. 1945-65 arasında esas mevkii Doğu'daydı, ama 1968 coğrafi bir kayma noktası oluşturdu ve bundan böyle esas mevkii Güney durumuna geldi.

Dünyanın her yanındaki sistem karşıtı hareketlerin değerleri, aslında on dokuzuncu yüzyılda ortaya atılmış ve Aydınlanma değerlerinden türemiş olanlardan başka bir şey değildi. Bu hareketlerin tümü de kendilerini, şu ya da bu şekilde, Fransız Devrimi'nin mirasçısı olarak görüyordu. İlerleme ve modernliğin savunucularıydılar. Sistem karşıtı hareketler içinde olmayanların bile kısmen paylaştığı, temel bir ortak söyleme sahiptiler. Doğu, Güney ve Batı'daki çeşitli hareketler arasında temel bir dayanışma bağı vardı. Birbirlerini desteklerlerken, kendi ideallerini desteklemiş oluyorlardı.

Solun kesin çöküşü örgütsel bir sorun değildir; sol örgüt olarak hâlâ mevcut. Bu çöküş ideolojik bir sorundur. 1989'da, yalnızca Leninizm değil, ulusal kurtuluş hareketleri de, sosyal demokrasi de, 1789 sonrası devrimci "liberalizm"in tüm diğer mirasçıları da, ideolojik bakımdan, yani dünyanın dönüşümünde etkili olacak eylem stratejileri olmaları anlamında, çöktüler. 1990'larda var olabilecek sistem karşıtı hareketler için kilit önemdeki sorun, yeni ya da yeni-

lenmiş bir ideoloji, yani temel toplumsal dönüşüm için mantıksal bir perspektif sunan bir dizi strateji arayışıdır.

On dokuzuncu yüzyılda kurulan (ve şimdi de toplumsal etkililiği bakımından tükenmiş olan) tüm sistem karşıtı ideoloji (ya da ideolojiler), toplumsal politik öfkenin enerjisini örgütlü, akılcı, radikal değişim programları içinde yönlendirme yollarıydı. Bu ideolojiler ezilenlerin sahip olduğu kendiliğinden ve kuvvetli üç iddianın geçerliliğini ve yararını göz ardı etmeyi getiriyordu: (1) tamamen öteki olabilme hakkı; (2) toplumsal bir projenin parçası olmadan da bir güç cepheleşmesine girebilme hakkı; (3) anında eşitlik hakkı. Genel olarak söyleyecek olursak, geleneksel sistem karşıtı hareketler her zaman, bu iddiaları ortaya atanların, eğer gizli faşist değillerse –Lenin'in ünlü deyişiyle– "sol çocukluk hastalığına yakalananlar"ın şu ya da bu çeşidi olduklarını ileri sürdüler. Ama bu iddialara eski sol hareketlerce itiraz edilmesinin temeli, ortada, bazen sosyal demokrasi, bazen Marksizm-Leninizm ve bazen de ulusal kurtuluş denilen meşru, canlı ve çok daha etkili bir seçeneğin mevcut olmasıydı.

Ama eğer seçenekler canlı değilse, bu kendiliğinden iddialar yeniden öne çıkar. Sistem karşıtı militanların bugünkü kilit ikilemi, bu kendiliğinden iddialarla nasıl baş edileceğidir. Bu ikilem, sistem karşıtı militanların son on yılda önlerine çıkan üç politik durum karşısında içine düştükleri büyük güçlükte sergilenmiştir ve bu durumlar önümüzdeki otuz yılın mücadele biçimleri açısından yararlı birer prototip olarak kullanılabilir. Bu üç durum Ayetullah Humeyni önderliğindeki İran devrimi, Irak'ın Kuveyt'i istilası ve Güney'den Kuzey'e (eski Doğu'dan Batı'ya doğru başlayan yeni göç de dahil) kitlesel izinsiz göçtür. Dünyanın sistem karşıtı militanları (Kuzey'de, Güney'de, eski Doğu'da ve Batı'daki çeşitli ve farklı tüm hareketlerin içinde olanlar) bu üç prototip durum karşısında çelişik ve belirsiz konumlar aldılar. Bunları teker teker gözden geçirelim.

İran devrimi bir topyekûn ötekilik stratejisini cisimleştirdi. İran önderliği, devrimin doruğunda, dünyanın başka yerlerinde önemli kabul edilen hiçbir değere ve toplumsal amaca –geleneksel sistem karşıtı hareketlerin değerleri de dahil– asla ödün vermedi. Bu belki de kadınların kurtuluşu hakkmdaki görüşlerinde en dramatik biçimi-

ni aldı, ama tek konu bu değildi. "Entegrizm" kavramını icat etmiş olan Katolik Kilisesi'nin bile bugün kabul ettiği, devletin sulandırılmış sekülarizasyonunu reddettiler.

Dünyanın sistem karşıtı hareketleri buna nasıl tepki gösterdi? Bir yandan, çoğu kez İran devrimini dünyanın hegemonik gücüne, Birleşik Amerika'ya karşı önemli bir darbe olarak gördüler. İranlı mollaların İslamcılığını çoğu kez Üçüncü Dünya'nın Batı kültür emperyalizmine karşı kültürel savunmasının bir parçası olarak değerlendirdiler. Ve bu gerekçelerle çoğu kez İran devrimini alkışladılar. Ama İran önderliği "geleneksel" türden sistem karşıtı İranlı hareketleri birbiri ardınca ezdiğinde de korkuya kapıldılar. Topyekûn öteki olma sathının altında, hiç de eşitlikçi görünmeyen gizli seçenekleri ve koşulların yeterince avantalı olması kaydıyla süregiden devletlerarası sistemle yeniden bütünleşme gibi pragmatik hevesleri görünce dehşete kapıldılar.

Peki, Kuzey ve Güney'deki sistem karşıtı hareketler bu prototip deneyim konusunda nasıl bir sonuca vardı? Hiçbir şey açık değil; bu yüzden sonunda vardıkları yer aslında gürültülü bir sessizliktir. Bu kendini en açık şekilde Salman Rushdie olayında, dünyadaki sistem karşıtı hareketin söyleyecek hiçbir sözü olmaması durumunda gösterdi. Olay, klasik Batı liberalleri ile İslamcılar arasında, başka herkesin sıkıntılı biçimde ve utançla ayak sürüdüğü bir ağız dalaşı haline geldi.

İran Körfezi dramı da, dünyanın Kuzey ve Güney'deki sistem karşıtı hareketleri için eşit ölçüde zor oldu. Saddam Hüseyin İslamcı filan değildir. Baas Partisi seküler ruhta, ulusal kalkınmayı savunan klasik bir ulusal kurtuluş hareketi tipidir (ya da öyleydi). Bununla birlikte Irak önderliği bu toplumsal projeyi artık geçersiz görerek bir tarafa atmış görünüyordu. Bunun yerine, dünyanın hâkim güçlerine uzun vadeli bir askeri meydan okuma oluşturmaya yönelik Bismarkçı bir *realpolitik* ikame etmişlerdi. Kuveyt'i istila ettiler: İran'ın diplomatik dokunulmazlığı çiğnemesinde olduğu gibi, Güvenlik Konseyi'nde *oybirliğiyle* mahkûm edilen bir eylem oldu bu. Ama bundan sonra işler iyice karıştı; özellikle de Kuzey ve Güney'deki sistem karşıtı militanlar için.

Bir yandan kimileri bu güç cepheleşmesini, yine dünya sisteminin hâkim güçlerine karşı (bu yüzden de övgüye değer) bir meydan okuyuş ve harekete geçirici bir strateji olarak gördü. Üstelik birçokları için ABD tepkisi, Arap politik iradesini kırmaya yönelik tipik bir emperyalist tepki olarak görünüyordu. Ancak öte yandan pek az kişi, var olan sınırların toptan yoksayılmasını ve işgalci güçlerin baskısını meşru kabul etmeye hazırdı. Saddam Hüseyin'in ne denli sistem karşıtı olduğu ise çok daha kuşkuluydu. Gerçekte Saddam'a verilen dış desteğin çoğu da büyük ölçüde, klasik bir ulusal kurtuluş hareketi olan FKÖ'ye yönelik destekti. Ama şu açıktır ki, geleneksel sistem karşıtı hareketlerin hiçbiri aslında Irak eylemini desteklemekte kendilerini rahat hissetmediler. Bunu, benzer hareketlerin 1960'lı yıllarda Vietnam Ulusal Kurtuluş Cephesi'ne verdiği destekle karşılaştırmak gerekir.

Son olarak, izinsiz göç günümüz dünyasının süregiden ve alanını genişleten bir gerçekliğidir. Kuzey'deki sağ kanat hareketler bu durumu kendi ırkçı demagojileri için bir odak noktası olarak kullanıyorlar. Ya sistem karşıtı militanlar ne yapıyor? Kuzey'dekiler esas olarak, ırkçılıkla savaşmak ve izinli ya da izinsiz göçün Kuzey'de yarattığı sosyopolitik sonuçlar üzerinde odaklaşmak konusunda yoğunlaşıyor: göçmenlerin insan hakları, oy hakları, vb. Ama hiç kimse "izin verme" ve bunun sınırları konusuyla uğraşmış değil. Hareket özgürlüğü üzerinde herhangi bir kısıtlama olmalı mıdır? Eğer olacaksa hangi noktada? Tamamen özgür bir göç hakkı "anında eşitlik" talebinin bir biçimi olurdu.

Güney'deki sistem karşıtı hareketlerin şaşkınlığı, Kuzey'dekilerinkinden aşağı kalmıyor. Eğer sınırsız göç olanağı Kuzey'deki sistem karşıtı hareketler için uygun bir konum olarak düşünülebiliyorsa, Güney'deki hareketler de bunu savunmalı mıdır? Bu, beyin göçünün bir türü değil midir? Ve eğer Güney'den Kuzey'e sınırsız göç savunuluyorsa, ters yöndeki sınırsız göç olanağı konusundaki tutum ne olacaktır? Yirmi birinci yüzyılın merkezi konularından olacak gibi görünen bu sorunlar üzerinde henüz hiçbir ciddi tartışma yapılmamıştır.

Ve bu çok önemli gerçek politik durumlarla ilgili tüm belirsiz-

likler karşısında, sistem karşıtı hareketlerin eski amacı olan demokratik eşitlikçi bir dünya yönündeki dönüşüm için yeni bir *strateji* neredir? Sistem karşıtı hareketlerin ikilemleri, dünya sisteminin hâkim güçlerininkilerden çok daha derin görünüyor. Her halükârda, bir strateji olmaksızın, kapitalist dünya ekonomisi kendi kendine çökse bile dönüşümün iyi bir yönde olacağını güvence altına alacak görünmez bir elin var olduğuna inanmamız için hiçbir neden yok.

—

Kaynaklar

Amin, Samir (1974), *Accumulation on a World Scale*, New York: Monthly Review Press.

Arrighi, Giovanni, Hopkins, Terence K. ve Wallerstein, Immanuel (1987), "The Liberation of Class Struggle?", *Review*, X, 3, Kış, 403-24.

Arrighi, Giovanni ve Silver, Beverly J. (1984), "Labor Movements and Capital Migration: The United States and Western Europe in World-Historical Perspective", C. Bergquist (der.), *Labor in the Capitalist World-Economy* içinde, Beverly Hills: Sage Publications, 183-216.

Carr, E. H. (1969), *The October Revolution, Before and After*, New York: Knopf.

Debray, Regis (1979), "A Modest Contribution to the Rites and Ceremonies of the 10th Anniversary", *New Left Review*, 115, Mayıs-Haziran 1979.

Fröbel, Folker, Heinrichs, Jürgen ve Kreye, Otto (1980), *The New International Division of Labour*, Cambridge: Cambridge University Press.

Hopkins, Terence K. ve Wallerstein, Immanuel (1981), "Structural Transformations of the World-Economy", R. Rubinson (der.), *Dynamics of World Development* içinde, Beverly Hills: Sage Publications, 249-59.

Lin Biao (1967), "Mao Tse-tung's Theory of People's War", F. Schurmann ve O. Schell (der.), *The China Reader: III, Communist China, Revolutionary Reconstruction and International Confrontation, 1949 to the Present* içinde, New York: Vintage Books, 347-59.

Marx, Karl (1959), *Capital*, cilt I, Moskova: Foreign Languages Publishing House (Türkçesi: *Kapital*, 1. Cilt, Ankara: Sol, 1997).

Marx, Karl ve Engels, Friedrich (1967), *The Communist Manifesto*, Harmondsworth: Penguin / NLR (Türkçesi: *Komünist Manifesto*, Ankara: Sol, 1993).

Namier, Sir Lewis (1944), *1848: The Revolution of the Intellectuals*, The Raleigh Lecture in History, British Academy, Oxford: Oxford University Press.

Polanyi, Karl (1957), *The Great Transformation*, Boston: Beacon Press (Türkçesi: *Büyük Dönüşüm*, İstanbul: İletişim, 2000).

Schumpeter, Joseph (1955), *Imperialism and Social Classes*, New York: Meridian Books.

Smith, Adam (1961), *The Wealth of Nations*, 2 cilt, Londra: Methuen (Türkçesi: *Ulusların Zenginliği, I-II*, İstanbul: Alan, 2002).

Thompson, E. P. (1964), *The Making of the English Working Class*, New York: Pantheon (Türkçesi: *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*, İstanbul: Birikim, 2004).

Wallerstein, Immanuel (1980), "The States in the Institutional Vortex of the Capitalist World-Economy", *International Social Science Journal*, XXXII, 4, 743-81.

Weber, Max (1946), *Essays from Max Weber*, H. Gerth ve C. W. Mills (der.), Oxford ve New York: Oxford University Press.

—— (1968), *Economy and Society*, G. Roth ve C. Wittich (der.), New York: Bedminster Press.

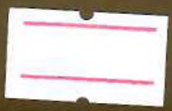
Arrighi, Hopkins, Wallerstein
Sistem Karşıtı Hareketler

"Yalnızca iki dünya devrimi olmuştur: Biri 1848'da oldu. İkincisi de 1968'de. İkisi de birer tarihsel yenilgiydi. Ama ikisi de dünyayı dönüştürdü. Her ikisinin de planlanmamış ve bu yüzden de derin bir anlamda kendiliğinden olması her iki olguyu da –başarısızlığa uğramaları olgusunu ve dünyayı dönüştürmeleri olgusunu– açıklamaktadır. Bugün 1789 Fransız Devrimi'ni kutluyoruz, ya da en azından kimi insanlar kutluyor. 1917 Sovyet Devrimi'ni de kutluyoruz, ya da en azından kimi insanlar kutluyor. 1848'i, ya da 1968'i kutlamıyoruz. Ancak bu tarihlerin, bu kadar çok dikkat çeken o iki tarih kadar, belki daha da önemli oldukları iddia edilebilir."

–Arrighi, Hopkins, Wallerstein

Metis | Tarih Toplum Felsefe
ISBN 975-342-070-6

www.metiskitap.com
METİS YAYINLARI, İPEK SOKAK NO. 9, 34433 BEYOĞLU, İSTANBUL